

ÜNÇÜ SEKTÖR

ISSN 1300-1469

KOOPERATİFÇİLİK

EKİM-KASIM-ARALIK 1997

SAYI: 118

KOOPERATİFÇİLİK

ARIM EKONOMİSİ

UKUK

KTİSAT

ÖNETİM

LETME

OSYO-EKONOMİ

TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KURUMU
TÜRK KOOPERATİFÇİLİK EĞİTİM VAKFI

Türk Kooperatifçilik Kurumu Organları YÖNETİM KURULU

- Başkan :* **Prof.Dr. Rasih DEMİRCİ**
Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü Öğretim Üyesi
- Başkan Yardımcısı :* **Prof. Dr. Ahmet ÖZÇELİK**
A.Ü. Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü Öğretim Üyesi
- Muhasip Üye :* **Doç. Dr. Nevzat AYPEK**
G.Ü. Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi
- Üye :* **Prof. Dr. Kadir ARICI**
Gazi Üniversitesi İİBF Öğretim Üyesi
- Üye :* **Prof. Dr. Burhan AYKAÇ**
Gazi Üniversitesi İİBF Öğretim Üyesi
- Üye :* **Erol DOK**
Ziraat Yüksek Mühendisi, İş adamı
- Üye :* **Prof.Dr. Celal ER**
A.Ü. Ziraat Fakültesi Öğretim Üyesi
- Üye :* **İrfan GÜNDOĞDU**
T. Tarım Kredi Koop. Merkez Birliği A.P.K. Değerlendirme ve Koordinasyon Şefi
- Üye :* **Yavuz KOCA**
Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdür Müşaviri
- Üye :* **Dr. Nurullah ÖZCAN**
Çevre Bakanlığı Çevre Kirliliği Önleme ve Kontrol Genel Müdür Yardımcısı
- Üye :* **Kamil ÖZDEMİR**
Pankobirlik Genel Müdürü
- Üye :* **Yrd. Doç. Dr. Nurettin PARILTI**
G.Ü. İ.İ.B.F. Öğretim Üyesi
- Üye :* **Doç. Dr. Ahmet TURAN**
A.Ü. Ziraat Fakültesi Öğretim Üyesi
- Üye :* **Nevzat USLUCAN**
Tarım ve Köyşleri Bakanlığı TÜGEM Kord. ve Değerlendirme Daire Başkanı
- Üye :* **Dr. Selim YÜCEL**
T. Şeker Fabrikaları A.Ş. A.P.K. Daire Başkanı

DENETLEME KURULU

- Başkan :* **Nail ÇELEBİ**
Tarım ve Köyşleri Bakanlığı Başmüfettişi
- Üye :* **Yrd. Doç. Dr. Süleyman COŞKUNER**
G.Ü. Teknik Eğitim Fakültesi Makina Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi
- Üye :* **Mevlüt KAVAS**
Pankobirlik Mali İşler ve Bilgi İşlem Müdürü

HAYSİYET DİVANI

- Başkan :* **Nurettin HAZAR**
Türk Kooperatifçilik Kurumu Eski Başkanı
- Üye :* **Metin AKIN**
T. Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği Hukuk Müşaviri
- Üye :* **Hüsnü POYRAZ**
Türk Kooperatifçilik Kurumu Eski Başkanı

KOOPERATİFÇİLİK

Ekim - Kasım - Aralık 1997 Sayı : 1,18

**Türk Kooperatifçilik Kurumu ve Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı Tarafından
Üç Ayda Bir Yayınlanır
Fiyatı : 400.000.- TL.
Yıllık Abone : 1.500.000.- TL.
Yurtdışı : 4 \$**

Yazışma Adresi : Türk Kooperatifçilik Kurumu
Mithatpaşa Caddesi 38/A - 06420 Kızılay/ANKARA
Tel : 431 61 25 - 431 61 26 Fax : 434 06 46

Türk Kooperatifçilik Kurumu Adına Sahibi
Prof.Dr Rasih DEMİRCİ

Yazı İşleri Müdürü
Prof.Dr. Celâl ER
Teknik Sorumlu
İrfan GÜNDOĞDU

YAYIN KURULU

Başkan : Prof. Dr. Ahmet ÖZÇELİK
Raportör : Yrd. Doç. Dr. Ahmet TURAN
Üye : İrfan GÜNDOĞDU
Üye : Yavuz KOCA
Üye : Osman OKTAY
Üye : Dr. Selim YÜCEL

Yayınlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Başyazı 3

Tokat Merkez İlçede Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerine Ortak Olan
Üreticilerin Kooperatife Katılımını Etkileyen Sosyal ve
Ekonomik Faktörlerin Ekonometrik Analizi

Yrd. Doç. Dr. Nuray KIZILASLAN - Doç. Dr. A. Zafer GÜRLER 5

Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikaları

Arş. Gör. Cengiz SAYIN 31

Türkiye'de Çevre Politikaları

Dr. Harun TANRIVERMİŞ 41

B A Ş Y A Z I**TÜRKİYE'NİN RİSK ALMA ÖNKOŞULU****Yavuz KOCA ***

Küreselleşen dünyamızda ülkeler birer büyük şirket niteliği kazanmaya başladı. Yani ekonomik manada şirket yönetimiyle ülke yönetimini özdeşleştirebiliriz. Ülke şirketinin Yönetim Kurulu Başkanı, Başbakan, Yönetim Kurulu Üyeleri ise Bakanlar Kurulu'dur. Dolayısıyla, nasıl ki şirketler'de ikide bir değişen yönetim kadroları veya şikayetler, olağanüstü Genel kurul kararları, kayyumlar, icra /iflas müracaatları/ tehditleri v.b. nedenlerle yaşanan kargaşalar ve kısır çekişmeler sonucu seçilen yöneticiler, şirketi yeterince analiz edemedikleri için başarılı olamıyorlarsa, ülkelerde de hükümetler için aynı savı söyleyebiliriz.

Yönetenler, alt yapısını iyice inceledikten ve geleceğe yönelik çok yönlü etkileşimleri hesapladıktan sonra sorumluluk alanlarında risk almak durumundadır. Çok tabiki, uzun vadeli yönetimde kalma şansı da verilmelidir ki, kendi aldığı riski kendisi göğüsleyebilsin ve enkaz edebiyatıyla başka adreslere fatura çıkarılmasın. Ancak risk almanın da yöntemleri vardır. Cahil cesur olur deyişle iş şansa ve dalgalanmaya bırakılmamalıdır. O halde önce riskin tanımını bilmek gerekir. Zira, makro anlamda riskin sistematik olanı ile sistematik olmayanı arasında ciddi farklar vardır.

Sistematik Risk: Yatırım yapıldığı ülkenin toplam riskini ifade eder. Bu risk nevinin içinde, sosyal ve politik risk, enflasyon riski, faiz oranı riski, döviz kuru riski gibi makro faktörlerden etkilenen ve kaynaklanan riskler vardır

Sistematik Olmayan Risk: Yatırım yapılan şirketin (ülkenin) kendi faaliyetlerinden kaynaklanan riski ifade eder. Yönetim becerisi, üretilen ürünün pazar şansı ve satılabilirliği, likidite riski, borçlanma düzeyi ve sektör içindeki konumu bu gruba girer.

Şimdi her iki risk tanımını gözümüzün önüne getirelim ve çokca sorulan bazı sorulara cevap arayalım. Hani deniliyor ya, "Yabancı sermaye girişini artırmadan (rant amaçlı mobil sermaye akımlarını, yani spekülatif amaçla birkaç günde giriş yapıp birkaç günde'de kaçabilen sermaye akımlarını kasdetmiyoruz) hızlı ve sağlıklı kalkınmak ve yeni katma değerler üretmek mümkün değildir" Veya" Riski dağıtmak için uluslararası en-

* Türk Kooperatifçilik Kurumu Yönetim Kurulu Üyesi

tegrasyonlara girmek gerekir" Bu gibi tartışmaları dinlemeyenimiz yoktur herhalde. Pe-ki, şimdi de sistematik risk tanımı içinde, geçen maddelerle tartışma konusu bu iki soru- nu cevaplamaya çalışalım. Bu ülkede; enflasyon riski devam ediyormu? Evet. Faiz ora- nı riski devam ediyor mu? Evet. Borsa çökünce bir hafta içinde faizler %20-30 artış gösterdi mi? Evet. Döviz kuru riski devam ediyor mu? Evet. Yine borsadaki dalgalan- mayla DM kuru serbest piyasada bir günde 3000-4000 TL yukarıya sıçradı mı? Maale- sef yine evet. Üstüne üstlük bunlar sistematik olmayan risk ile de destekleniyor. Yani bir şirketin ürettiği ürünün satılabilirliğinde bir değişiklik olmamış, yeni kaynak girişi meydana gelmemiş veya yeni pazar bağlantıları kurulmamış, şirketin kazancı artmamış, amma hisse senedinin değeri bir günde %30 artabilmiş. Ondan sonra ver elini Hong- Kong. Geride kalanlar çırpınsın dursun. Hayırlı uçuşlar!...

Kelâm-ı Hasıl, böyle bir ortamda risk alınabilir mi? Hele hele millet adına risk alına- bilir mi? Aldığınız riski siz göğüsleyecek iseniz, risk yapısını ve dengesini sizin insiyati- finizin ve programlarınızın dışında bozacak unsurları elemine etmemiz gerekir. Ki, ev- deki hesap çarşıya uyabilsin. Sosyal ve parasal spekülâtorler başınızı döndürmesin. Nasıl ki, ortakların güvendiği ve maddi-manevi destek verdiği şirketler başarılı oluyor ise milletin güvendiği ve manevi-maddi desteklediği hükümetler de başarılı olurlar. Ye- ter ki, güven sağlansın ve sağlanan güvenin çarçur edilmediği gerek fiziki gerekse kalbi gözle görülebilin. Destek, siz kovsanız da peşiniz sıra sizi takip eder. Kimse ne bugü- nünün ne de geleceğinin ve refahının düşmanı değildir. Olmaz da.

Dış faktörler, uluslararası anlaşmalar, hayali işbirliği vaadleri sizi kendi insiyatifini- zin dışında risk almaya zorlayabilir. Ve başınızda boza pişirmeye kalkabilirler. O za- man'da Avrupa Birliği üyesi İngiltere'nin şimdilik Avrupa Para Birliğinin (EMU) dışın- da kalma kararına bakmak lazımdır. Her karara hemen uyma zorunluluğu yoktur. Sizin için zaman ve zemin ne zaman uygunsu o zaman uyarınız. İngiltere, İngiliz halkının çı- karları AB ile bütünleşme kararından önce gelir dedi ve EMU'ya girişini referandum ka- rarıyla alınacak sonuçlara endeksledi. Riske girmedi. Kimse birşey diyemeyecek ve muhtemelen de bundan İngiltere ve İngiliz halkı karlı çıkacaktır. Başta Almanya olmak üzere güçlü AB üyesi ülkeler avazları çıktığında bağırırsalar bile....

Neticeten, başta da vurguladığımız gibi küreselleşen dünyada ülkeler ve şirketler yö- netim teknikleri ve sorumluluk alma duygusu paradoksunda, ekonomik zaviyeden, aynı potaya girmişlerdir. Kendi şirketinizi yönetirken göstereceğiniz hassasiyeti, kendi ülke- nizi yönetirken de gösterebiliyorsanız mesele yok. Millî atlet olan oğlunuzu (ki millî ol- mak çok zor ve zor olduğundan da öte şerefli bir iştir) kendi şirketinizde Menkul Değer- ler biriminin başına oturma riskini alabiliyor iseniz aynısını ülke yönetimin de de yapabilirsiniz. Yapmazsınız değil mi? Zira, hem sistematik ve hem de sistematik olma- yan riskiniz artar.

TOKAT MERKEZ İLÇEDE TARIMSAL KALKINMA KOOPERATİFLERİNE ORTAK OLAN ÜRETİCİLERİN KOOPERATİFE KATILIMINI ETKİLEYEN SOSYAL VE EKONOMİK FAKTÖRLERİN EKONOMETRİK ANALİZİ

Yrd.Doç. Dr. Nuray KIZILASLAN - Doç.Dr. A. Zafer GÜRLER

ÖZET

Bu araştırmada, kooperatiflerin yaygınlaştırılmasına yönelik yayım çalışmaları için önemli görülen, kırsal toplumdaki sosyo-ekonomik faktörleri incelenmiştir.

Araştırmada kooperatife katılım düzeyi belirlenmiş ve kooperatife ortak olup olmama kararında etkili olabileceği düşünülen faktörlere göre üreticilerin kooperatife katılımı ortaya konulmuştur. Kooperatife katılımı etkileyen faktörler ekonometrik bir yaklaşımla değerlendirilmiş, regresyon analizleri yapılmıştır.

Araştırmada, sosyal ve ekonomik özelliklerin belirlenmesinin kooperatifçiliği geliştirmek ve yaygınlaştırmak için yapılan kooperatifçilik yayım çalışmalarında önemli olduğu görülmüştür. Bu özelliklerin kooperatifçilik yayım çalışmalarında üreticilerin özelliklerini ortaya koyabilmek açısından bir rehber niteliğinde olabileceği söylenebilir.

Kooperatifçilik yayım çalışmalarının Türkiye'deki önemi göz önünde bulundurularak kooperatifçilik eğitim ve yayım politikasının belirlenmesi ve çalışmalarına hız kazandırılması gerekmektedir.

ABSTRACT

In this research we have studied the socio-economical factors of the individuals in the country which have been decided as important points for the extension work to help the cooperations become common.

In the research, finding out the percentage of joining the cooperations and the factors effecting the decision whether to join the cooperations or not we have determined the rate of the farmers who join these cooperations. We have evaluated the factors effecting joining the cooperation by econometric thought and made regression analysis.

We have also found out that determining the social and economical factors are important for the extension work to improve and make common the cooperative extension network. We can say that these specifications can be of guide to bring up the farmers' qualifications for the cooperative extension network.

As a result; taking the importance of cooperative extension network in Turkey, it seems a must to determine the cooperative policy of training and extension and to speed up the work.

* Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü

GİRİŞ

1.1. Konunun Önemi

Dünyadaki birçok ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınmalarında kooperatifçilik hareketin önemli görevler üstlendiği görülmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin tarımsal kalkınmalarında kooperatifçilik işbirliği, örgütlenme, demokrasi, üretici ve tüketici hakların korunması, piyasa dengesinin sağlanması, kooperatifçiliğin yaygınlaştırılması, modern tarım tekniklerinin kullanımı v.b. sosyo-ekonomik işlevleri yerine getirmektedir.

Kırsal alandaki insanların kooperatif işbirliği içinde olmaları, bu insanları ekonomik sosyal sorunlarını daha hızlı, kolay ve sürekli olarak çözümlenmesi, kırsal refahın yükseltilmesi, bu suretle de sosyal dengenin kurulmasında etkili olmaktadır.

Kırsal alanlarda yaşayanların hemen hemen tamamı tarımsal faaliyetlerden geçimini sağlamaktadır. Bu itibarla gerek kırsal alanda yaşayanların geçimlerinin daha iyiye götürülmesi, gerekse ekonomik kalkınma aşamasında tarımsal üretimin rasyonel bir yapıya kavuşturulması, ülkenin önemli problemlerinden birisidir. Kırsal alanda gerek yapının iyileştirilmesi ve gerekse devletçe görülecek hizmetlerin etkin hale getirilmesi gayretleri, bu kesimde yaşayanların uygun biçimde örgütlenmeleriyle mümkün görülmektedir. Örgütlenme modellerinden birisi kooperatif model olup bu modelin bir şekli de tarımsal kalkınma kooperatifleridir.

Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri, Türkiye'de köy ve köylü ile köy kalkınmasının tek bir çözüme indirgenemeyecek kadar karmaşık ve çok yönlü olan sorunlarının çözümünde ortaya çıkan ve çok amaçlı bir yaklaşımı içeren önemli bir kooperatifçilik modelidir. Tarımsal kalkınma kooperatiflerinin en önemli özelliklerinden birisi, kalkınmaya salt kırsal alanda ve kendi içinde çözümler aramaktan ziyade kırsal kent ve kırsal toplulukla kentsel topluluk arasındaki gelişmişlik farklarının azaltılmasını gerçekleştirmeye çalışmasıdır.

Kırsal yerleşim alanlarında işsizliği azaltmak, yurt dışında elde edilen bilgi, görgü ve gelirlerin istihdam olanağı sağlayıcı yatırımlara kanalize etmek gerekçesiyle uygulaması başlayan "dış ülkelere işgücü sevkinde kooperatif kuran köylülere öncelik tanınması projesi" sonucu tarımsal kalkınma kooperatiflerinin sayıları artmış fakat kooperatifçilik bilinci ve uygulaması gelişmemiştir (Ürper, 1985). Kooperatifleşme hareketinin istenilen düzeye çıkarılmamasının birçok nedenlerinden söz edilebilir. Kooperatif bilincinin yerleşmemiş olmasının yanısıra, eğitim, sermaye, pazarlama, üst örgütlenme, proje seçimindeki isabetsizlik ve yönetici sorunu bu nedenler arasında sayılabilir. Ayrıca, kurulan kooperatiflere üreticilerin ortak olmamaları, sahip çıkmamaları, ilgisiz oluşları da kooperatifleşmeyi engelleyen faktörler olarak ileri sürülebilir.

Kooperatifleşmenin yaygınlaşması ile, küçük aile işletmeleri halinde çalışan, sermayesi az, rekabet etme olanağını bulamayan üreticilerin güçlü bir hale gelerek üretim, kredi, üretim girdilerini temin etme ve pazarlama konusunda kendi kendilerine yardım edebilen bir grup haline gelmeleri kolaylaşabilmektedir. Böylece kırsal alanda yaşayıp geçimini tarımdan sağlayanların devletin ilgili kuruluşları ile daha iyi ve daha yakın bir ilişki kurma şansları artabilmektedir.. Kamu hizmetlerinden daha fazla ve yaygın bir şekilde yararlanma olanakları gelişebilmektedir.

Kırsal alanlarda kooperatif hareket, sosyolojik ve ekonomik bir olgudur. Gelir düzeyini artırmak, yaşam standartlarını yükseltmek, ekonomik çıkarlarını korumak, yeterli kredi almak, üretim girdilerini ucuzlaştırmak gibi bir takım nedenlerle üreticiler kooperatif kurmak isteyebilmektedir. Bu kooperatif hareketin ekonomik yönünü oluşturmaktadır. Üreticilerin ekonomik çıkarlarını korumak için biraraya gelmeleri, işbirliğinde bulunmaları, bir örgüt oluşturmaları ise olayın sosyolojik yönünü oluşturmaktadır.

Kooperatif hareketin kırsal alanlarda yaygınlaşabilmesi için, ilgili kamu kuruluşlarının sürekli ve programlı bir şekilde çalışmalarını yürütmeleri gerekmektedir. Böyle bir çalışma sonucunda; kooperatifçiliğin yaygınlaşması konusunda bir yol alınabilir. Ancak; Türkiye'de kooperatifçilikle ilgilenen kuruluşların kooperatifçilik yayımı konusunda bir hizmetlerinin olduğundan söz etmek mümkün olamamaktadır. Bununla beraber Tarım İl Müdürlükleri Destekleme Şubelerinin kooperatifçilik yayımı ile ilgili çalışmaları olmasına rağmen yetersiz kalmaktadır. Buna paralel olarak; kooperatifçilik konusunda talep yaratmak, üreticileri motive etmek gibi sistemli bir çalışmadan söz edilememektedir.

Türkiye'de kooperatiflerin kuruluş hızı kooperatifçilik düşüncesinden daha hızlı gelişmiştir. Bu da kooperatifçilikte bazı olumsuzlukların yaşanmasına, az da olsa kaynak savurganlığına ve daha da önemlisi kitlelerin gözünde kooperatifçiliğin güven yitirmesine neden olmuştur (Çıkmış, 1992).

Bu nedenlerle; devletin, ilgili kuruluşlarınca kooperatifçilikle ilgili yayım çalışmalarını sistemli bir şekilde ele alarak yürütmesi gerekmektedir. Bu alanda, kooperatifçilikle ilgili bir yayım stratejisine sahip olmak ise; kooperatifleşme olgusunu ve kooperatifin muhatap kitlesinin sosyo-ekonomik özelliklerini ortaya koymakla mümkün olabilir.

Bu araştırmada, üreticilerin kooperatiflere katılımını etkileyen faktörler irdelenmiştir. Kooperatiflere ortak olmayı veya olmamayı etkileyen birçok sosyo-ekonomik faktör sayılabilir. Kooperatiflere katılımı etkileyen faktörleri ortaya koyma, kırsal alanda kooperatifin yaygınlaştırılmasına yönelik yayım çalışmaları için çok önemli bulgular olarak görülmektedir.

Ayrıca sosyo-ekonomik faktörlerin kooperatiflere katılıp katılmama kararı verirken etki derecelerinin bilinmesi kooperatifçilik yayımında önemli sayılabilir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Araştırmada, üreticilerin kooperatife katılmasını etkilemesi olası etmenlerin incelenmesi, üreticilerin kooperatife etkin bir şekilde katılımlarının sağlanmasında yönlendirici bazı verilerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Ayrıca yayım hizmetlerini yürüten kuruluşların ve devletin dikkatini bu çok önemli konu olan kooperatifçilik yayımı üzerine çekmek de amaçlanan bir düşüncedir. Kooperatifçilik politikası içerisinde yer alması ve uygulamaya ivedilikle ve etkin bir şekilde konulması kırsal kalkınma, dolayısıyla toplum kalkınması açısından önem arz etmektedir.

- Kooperatife ortak olan üreticilerin sosyal ve ekonomik niteliklerini ayrı ayrı ele alarak kooperatife katılımlarını hangi oranda açıklayabildiklerini ortaya koymak,

Tarımsal kooperatifçiliğin yayımı ve geliştirilmesi için kamu kuruluşlarına izleyebilecekleri kooperatifçilik yayımı konusunda bazı önerilerde bulunmak diğer amaçlar arasındadır.

2. MATERYAL ve YÖNTEM

2.1. Materyal

Bu araştırmanın ana materyalini, yapılan anket çalışmaları sonucu elde edilen birincil nitelikli veriler oluşturmaktadır.

Araştırmanın diğer materyalini, bu konuda daha önce yayınlanmış ve hazırlanmış olan derleme, inceleme, araştırma, süreli yayınlar ve sempozyumlarda sunulan bildiri-lerden elde edilen veriler oluşturmaktadır. Bununla beraber, Tokat Belediyesi, Devlet Su İşleri Müdürlüğü, Ticaret ve Sanayi Odası kayıtları da araştırmanın materyalinin bir bölümüdür.

2.2. Yöntem

2.2.1. Verilerin Toplanması Aşamasında İzlenen Yöntem

Araştırmanın amacına ve kapsamına uygun olarak araştırma yöresinde bulunan kooperatiflerden Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri seçilmiştir. Bu kooperatiflerin seçilmesinin nedenleri şöyle sıralanabilir.

- Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatifleri gibi tavandan, başka bir anlatımla, devletçe kurulmuş olmayıp, tabandan başlayan demokratik bir hareket olması,

- Diğer bazı tarımsal kooperatifler gibi kamu kuruluşlarının kasaba ve köylerdeki şubeleri durumunda olmayarak bağımsız kooperatifler olması,

Merkez İlçede Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin bulunduğu köylerdeki, Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerine ortak olan üreticiler saptanmıştır. Tokat Tarım İl Müdürlüğü Destekleme Şube Müdürlüğü ile Tokat Ticaret ve Sanayi Odası kayıtlarından Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerine ortak olan kişilerin isim listeleri alınmıştır.

Araştırma kapsamına giren Merkez ilçede bulunan Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri beş adet olup, kooperatiflere ortak olanlar dokuz köyde bulunmaktadır. Bu köylerde bulunan kooperatiflere ortak olan üreticiler için ayrı ayrı örnekleme yapılmış ve örnek hacmi belirlenmiştir.

Araştırma kapsamında yer alan kooperatife ortak olanlar için 9 köyde toplam 601 adet, tarım işletmesi saptanmıştır. Belirlenen bu işletmeler, işletme genişliklerine göre sıraya konulmuş ve populasyon tesbit çizelgesi oluşturulmuştur. Bu oluşumda QPRO istatistik paket programından geniş ölçüde yararlanılmıştır. Örneklemede, işletme genişliğinin dikkate alınmasında; kırsal toplumdaki bireylerin sahip oldukları ve işledikleri arazilerin genişliklerinin, kırsal toplumların sosyal yapısını ve gelişme sürecini etkilediği varsayımından hareket edilmiştir. Ayrıca, işletme genişliğinin kooperatife katılımı da etkisinin olduğu varsayılmıştır.

Kooperatife ortak olan işletmelerin örnek hacminin belirlenmesinde NEYMAN tarafından önerilen formülden yararlanılmıştır.

Araştırma kapsamında yer alan kooperatife ortak olan işletmeler için örnek hacminin belirlenmesinde %90 güven sınırları içinde ve %10 hata payı ile çalışılmıştır. Elde edilen verilerin formüle uygulanması sonucunda örnek hacmi 61 olarak belirlenmiştir. Kooperatife ortak olanlar için populasyonu oluşturan işletmelerin tabakalara göre dağılımı ve her tabakadan örneğe seçilen işletme sayısı Çizelge 1'de verilmiştir.

2.2.2. Verilerin Analizi Aşamasında İzlenen Yöntem

Verilerin analizi yapılırken kooperatife katılımı etkileyen faktörlerin ekonometrik yaklaşımla değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu değerlendirmeler yapılırken kooperatife ortak olan üreticilerin kooperatife katılımını etkileyen sosyal ve ekonomik faktörler ayrı ayrı incelenmiştir. Sosyal faktörleri yansıtan değişkenlerin indeks ve ağırlıkları Ek 1'de verilmektedir.

Çizelge 1. Kooperatife Ortak Olanlar İçin Örneğe Giren İşletmelerin Tabakalara Göre Dağılımı Her Tabakadan Örneğe Çekilen İşletme Sayısı

Tabaka No	İşletme Büyüklüğü (da)	Tabakadaki İşletme Sayısı (Adet)	Tabakadaki İşletmeye Ait Varyasyon Katsayısı (%) (VK=S/ $\bar{X}$ *100)	Örneğe Çekilen İşletme Sayısı (Adet)
1	1-20	418	54.62	31
2	21-50	133	26.41	16
3	51+	50	27.22	14
TOPLAM		601	102.88	61

Kooperatife katılım ile katılımı etkileyen faktörler arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin derecelerinin belirlenmesinde Çoklu Doğrusal Regresyon Analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu formda her bir bağımsız değişkene ait parametreler En Küçük Kareler yöntemi kullanılarak tahmin edilmişlerdir.

$$Y = b_0 + b_1X_1 + b_2X_2 + b_3X_3 + b_4X_4 + \dots + b_nX_n$$

Çoklu doğrusal regresyon denkleminin tahmininden sonra, her bir denkleme ait Çoklu Belirleme Katsayısı (R^2) belirlenmiştir. Çoklu Belirleme Katsayısı (R^2); elde edilen denklemdeki bağımsız değişkenlerin ($X_1, X_2, X_3, \dots, X_n$) hep birlikte bağımlı değişken (Y)'deki toplam değişimin yüzde kaçını açıklayabileceğini ifade eder (Kip ve İşyar, 1976). Daha sonra denklemlere ait çoklu belirleme katsayısının istatistikî bakımdan önemli olup olmadığının tesbitine çalışılmış ve bunun için çoklu belirleme katsayıları F testine tabi tutulmuşlardır. Bu testlerde %1 önem seviyesi dikkate alınmış böylece, çoklu belirleme katsayısına ait F değeri, mevcut F tablolarında %1 önem düzeyine göre okunan kritik F değeri ile karşılaştırılmıştır. Buna göre çoklu belirleme katsayısına ait hesaplanan F değeri tablodaki F değerinden büyük olduğu takdirde, çoklu belirleme katsayı istatistiksel yönden önemli olduğu ve tahmin edilen çoklu regresyon denklemi bağımlı değişkendeki değişimleri açıklamada istatistiksel bakımdan önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çoklu belirleme katsayısının önem kontrolünde kullanılan F değeri hesaplanmıştır (Zoral, 1984).

Daha sonraki aşamada, regresyon denkleminde yer alan bağımsız değişkenlerin katsayılarının ($b_1, b_2, \dots, b_n$) istatistiksel bakımdan önemli olup olmadıkları test edilmiştir. Diğer bir ifade ile, regresyon denkleminde yer alan bağımsız değişkenlere ait katsayılarından (kısmi regresyon katsayılarından) herhangi birinin bağımsız değişkendeki toplam değişimin açıklanmasında önemli bir rol oynayıp oynamadığı belirlenmiştir.

Kısmi regresyon katsayılarının istatistiksel bakımda önemli olup olmadığının belirlenmesinde t testi kullanılmıştır. Bu işlem yapılırken her bir kısmi regresyon katsayısına ait t değeri belirlenmiş ve bulunan bu değer, çeşitli önem düzeylerine göre t tablosundaki değerle karşılaştırılmıştır. Böylece her bir kısmi regresyon katsayısının hangi önem seviyesinde, istatistiksel bakımdan önemli buldukları saptanmıştır.

Buraya kadar anlatılan yöntemle, bir taraftan tahmin edilen çoklu regresyon denklemi bir bütün olarak istatistiksel bakımdan önemli olup olmadığı test edilmiş, diğer taraftan denklemde yer alan bağımsız değişkenlere ait parametreler teker teker ele alınarak önem kontrolleri yapılmıştır. Tüm bunlarla birlikte bu çalışmada, bağımlı değişkenlerle bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi en iyi temsil eden regresyon denkleminin belirlenmesine de çalışılmıştır. Bu amaçla en iyi regresyon denkleminin belirlenmesinde "DEĞİŞKEN EKLEME-ELEME (STEPWISE)" yöntemi esas alınmıştır. (Düzgüneş ve Ark., 1987).

Değişken Ekleme-Elemente yöntemine göre, regresyon denkleminde girecek olan bağımsız değişkenin seçimi, diğer bağımsız değişkenlerin etkisi dikkate alınarak yapılmakta ve istatistiksel bakımdan en önemli bulunan değişkenlere denkleminde yer verilmektedir. Böylece bu araştırmada ilişkiyi en iyi temsil eden regresyon denklemleri de belirtilerek genel değerlendirme ve yorumlar yapılmaya çalışılmıştır.

Araştırmada yapılan analizlere ilişkin hesaplamalarda "QPRO ve MINITAB" istatistik paket programlarından geniş ölçüde yararlanılmıştır.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

Kooperatife ortak olan üreticilerin kooperatife katılım düzeyini etkilediği varsayılan sosyal faktörler ekonometrik analizle ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu sosyal faktörlerin aynı zamanda kooperatife katılım olayını ne derecede etkilediği ve önem düzeylerini belirlenmesi amaçlanmıştır. Buna göre; bağımlı değişken olarak;

Y= Kooperatife katılım düzeyi ele alınmıştır.

Bağımsız değişken olarak ise;

X₁= Yaş

X₂= Eğitim (Yıl)

X₃= Aile Şekli

X₄= Kooperatifçilik Bilinç Düzeyi

X₅= Sosyal Statü

X₆= Gelişmiş Teknolojiyi Uygulama Düzeyi

X₇= İşbirliği Eğilim Düzeyi

X₈= Modernleşme Düzeyi

X₉= Sosyal Katılım

X₁₀= Dış Kültüre Açılım Düzeyi

X₁₁= Kitle Haberleşme Araçları Kullanım Düzeyi

X₁₂= Yaşam Düzeyi

X₁₃= Empati Yeteneği

belirlenmiştir.

Kooperatife katılımı etkileyen faktörlerin ekonometrik yöntemle açıklanmasında çoklu doğrusal regresyon eşitliğinden yararlanılmıştır. Bulunan çoklu doğrusal regresyon eşitliği aşağıdaki şekilde oluşmuştur.

$$Y = 1.52 - 0.020X_1 + 0.244X_2 + 0.016X_3 + 0.342 X_4 - 1.17X_5 \\ + 0.139X_6 + 0.134X_7 + 0.307X_8 + 0.291X_9 + 0.157X_{10} \\ + 0.116X_{11} - 0.005X_{12} + 0.053X_{13}$$

Elde edilen eşitliğin çoklu determinasyon katsayısı (R²) 0.564'dür Bu değer, kooperatife katılım düzeyindeki (Y) tüm değişimlerin %56.4'ünün seçilen onüç katsayısının istatistiksel önem kontrolünde F testi kullanılmıştır. Eşitliğe ilişkin F değeri 4.67 olup, F cetvelindeki 0.01 önem düzeyinde bulunan F değerinden (F_{0.01}=2.26) büyüktür. Bu bakımdan test hipotezi reddedilmiş ve istatistiksel anlamda 0.01 düzeyde önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Denklem standart hatası 1.275'dir.

Eşitlikte yer alan bağımsız değişkenlere ilişkin parametreler ve istatistiksel testler Çizelge 2'de verilmiştir. Buna göre, X₂ (eğitim), X₄ (kooperatifçilik bilinç düzeyi), X₅ (sosyal statü) 0.01 önem düzeyinde, X₁₀ (dış kültüre açılım düzeyi), X₁₁ (kitle haberleşme araçları kullanım düzeyi) 0.06 ve 0.04 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. X₆ (gelişmiş tarım teknolojisini uygulama düzeyi), X₇ (işbirliği eğilim düzeyi) ve X₁ (üreticilerin yaşı) 0.18, 0.17 ve 0.24 önem düzeylerinde önemli bulunmuştur.

Ayrıca, en iyi çoklu doğrusal regresyon denklemini saptayabilmek amacıyla eşitlik, değişken ekleme-eleme (stepwise) işlemine tabi tutularak yeni çoklu doğrusal regresyon denklemi oluşturulmuştur. Başka bir deyişle, bu işlemle bağımsız değişkenlerden etkisinin yüksek olanlarını belirlenmesi amaçlanmıştır. Değişken ekleme-eleme (stepwise) işlemine göre oluşturulan yeni denklem aşağıda verilmiştir.

$$Y = 4.53 + 0.134X_2 + 0.125 X_4 - 0.459X_5 - 0.0049X_{10} + 0.207 X_{11}$$

Çizelge 2. Kooperatife Ortak Olan Üreticilerin Kooperatife Katılımını Etkileyen Sosyal Faktörlerin Etki Payları

Değişken	Değişkenin Tanımı	Değişken İşareti	Değişken Katsayısı	Değişkenin Standart Hatası	t Değeri	Önem Düzeyi
Sabit Terim		+	1.524			
X ₁	Yaş	-	0.0203	0.01722	-1.18	0.24
X ₂	Eğitim	+	0.2444	0.07463	3.27	0.01
X ₃	Aile Şekli	+	0.0161	0.2676	0.06	-
X ₄	Kooperatifçilik Bilinç Düzeyi	+	0.342	0.1160	2.95	0.01
X ₅	Sosyal Statü	-	1.170	0.3854	-3.03	0.01
X ₆	Gelişmiş Tekn. Uyg. Düzeyi	+	0.1392	0.1039	1.34	0.18
X ₇	İşbirliği Eğitim Düzeyi	+	0.1343	0.0979	1.36	0.17
X ₈	Modernleşme Düzeyi	+	0.3070	0.2875	1.07	-
X ₉	Sosyal Katılım	+	0.2911	0.2420	1.20	-
X ₁₀	Dış Kültüre Açılım Düzeyi	+	0.1572	0.0828	1.89	0.06
X ₁₁	Kitle Haberleşme Araçlarını Kullanma Düzeyi	+	0.1161	0.05755	2.02	0.04
X ₁₂	Yaşam Düzeyi	-	0.0050	0.09565	-0.05	-
X ₁₃	Empati Yeteneği	+	0.0531	0.1557	0.34	-

Belirlenen yeni denklemde görüldüğü gibi, bağımsız değişken sayısı onüçten beşe düşmüştür. Bulunan denklemin çoklu determinasyon katsayısı (R^2) 0.441'dir. Bu, bağımlı değişkendeki değişmelerin %44.1'inin Stepwise işleminden sonra kalan beş değişken tarafından açıklanabildiğini göstermektedir. Çoklu determinasyon katsayısının istatistiksel önem kontrolünde 0.01 önem düzeyinde (FH: $8.68 > F_{0.01; 2,26}$) anlamlı olduğu saptanmıştır.

Kooperatife katılım düzeyini etkileyen sosyal faktörlerin birinci ve ikinci denklemden de anlaşılacağı üzere, katılım düzeyini etkileme oranının çok yüksek olmadığıdır.

Birinci denklemde, ele alınan sosyal faktörler kooperatife katılım düzeyindeki değişmelerin %56.4'ünü açıklayabilmektedir. İkinci denklemde ise, değişkenler 5'e determinasyon katsayısı ise %12.3 azalarak %44.1'e düşmüştür. Çoklu determinasyon katsayısının düşük olması ve bazı değişkenlerin önem düzeylerinin önemli olmamasının çeşitli nedenleri olabilir.

Kırsal toplumda kooperatife katılım yalnızca bireylerin kendi sosyal faktörleriyle ilgili olmayabilir. Bu sosyal faktörler şüphesiz kooperatife katılımı önemli roller üstlenmektedir. Fakat birey, kooperatif gibi organizasyonlara katılımı ya da yeni bir tarım teknolojisini benimseyip uygularken sözü edilen faktörlerden başka çeşitli bir takım unsurların da etkisi göz ardı edilememektedir.

Bireyler kooperatife katılmadan önce, gerek kırsal toplum içinde gerekse kırsal toplum dışında çeşitli bilgi kaynaklarının kanalize olmasıyla kooperatiften haberdar olmaktadır. Bunun için kooperatife katılımı etkileyen bir başka faktör, kooperatif hakkında bilgi aldıkları ilk bilgi edinme kaynaklarıdır.

Bununla birlikte, kooperatifi algıladıktan sonra, yine kırsal toplumda veya kırsal toplum dışında bireylerin çeşitli etkilenme kaynakları olabilir. Bu etkilenme kaynaklarının aktivitelerinin yüksekliği, etki dereceleri, otorite durumları, güvenilirlikleri, bireylerin kooperatife katılmalarını etkileyen bir başka faktör olmaktadır.

Ayrıca, kooperatife katılmaya karar verme aşamasında başvurdukları son bilgi edinme kaynakları da katılımı etkileyen bir başka faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kooperatife katılımı, kooperatife olan inanç, kooperatifin topluma ve bireye sağlayacağı faydanın bilinmesi, kooperatifin yararlarının iyi ve etkili olarak anlatılıp tanıtılması, kooperatifin çeşitli işlevlerinin olduğu ve bu amaçla kooperatife sahip çıkılması gerektiği hususlarının benimsenmesi de etkin olabilmektedir. Ayrıca kooperatif v.b. diğer organizasyonlarla yaşadıkları toplumda iş olanaklarının artacağına, gelirlerini yükselteceklerine, aracı ve tefecilerle karşı karşıya kalmayacaklarına inanmaları da kooperatife katılımı etkilemektedir. Bu bağlamda, kooperatif kurulması, geliştirilmesiyle birlikte ve diğer kuruluşlarla köylerinden göç etmeden kentin cazibesini kendi uzmanlaştıkları işlerle buldukları topluma taşıyabilecekleri söylenebilir. Kırsal sanayinin geliştirilebilmesi, sürdürülebilirliğinin sağlanması, bu anlamda kooperatiflerin önemini artırması da bu tür psikolojik etmenlere de bağlı olmaktadır.

Ayrıca bireylerin kooperatife olan taahhütlerini ödeyebileceğine inanmaması, maddi olanaksızlıklar ya da etrafındaki herhangi bir kimseden baskı görmesi kooperatife katılımı etkilemektedir.

Bununla birlikte, önceden kurulmuş bir kooperatifin etkin çalışmaması, ortaklarına herhangi bir faydasının olmaması, yöneticilerinin güvensiz olması yeni kurulacak bir kooperatife katılımı etkileyen bir başka faktördür.

Kırsal toplumda kurulmuş olan bir kooperatifin yöneticilerinin başarısızlığı, kooperatifi kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmesi, bireylerin yaşlı olması, hastalık gibi durumlar da katılımı etkilemektedir.

Ayrıca, özellikle ilk kurulduğu yıllarda Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin yurt dışına işçi gönderme uygulamasıyla, iş olanaklarını arttırmak, gizli işsiz olmaktan kurtulmak için kooperatife ortak olmuşlardır. Bu araştırmanın da konusunu oluşturan, özellikle Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerine katılımı etkileyen belki de o yıllarda en önemli neden olarak görülmektedir.

Bunun gibi, çeşitli ekonomik, kültürel, siyasal bir takım faktörler kooperatife katılımı etkilemektedir. Bireylerini çeşitli değer yargılarına sahip olması, gelenek -örf ve adetlerine ters düşeceğine inanması da bunlardan bazıları olabilir. Bununla beraber, toplumun benimsediği yada da kendilerine gelecek vaat eden herhangi bir siyasal partinin kuracağı veya kurmuş olduğu bir kooperatife bireylerin katılımı söz konusu olabilir. Bunun için, kooperatife katılım düzeyini etkileyen bir çok faktör vardır. Fakat, bunların hepsinin fonksiyona dahil edilmesi mümkün olmayacağından yalnızca sosyal faktörler değerlendirilmiştir.

Belirlenen ikinci denklem, ele alınan sosyal faktörlerden etkisi en fazla olanları alarak diğerlerini elemine etmiştir. Buna göre üreticilerin eğitimlerinin, kooperatifçilik bilinç düzeylerinin, sosyal faktörler içinde kooperatife katılımı daha etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Yapılan istatistiksel kontroller de bu sonucu doğrulamıştır. Denklemdeki faktörlerin hemen hepsi, bireylerde oluşacak davranış değişimini, bilinç düzeyini doğrudan etkileyen faktörlerdir. Diğer sosyal faktörlerin de etkisi yadsınamayacağı gibi, yukarıda sözü edilen faktörler de gözden kaçırılmamalıdır.

Bu nedenlerden dolayı, kooperatifçilik yayım çalışmaları yapacak bir kırsal toplumda, yalnızca sosyal faktörler değerlendirilerek etkin bir kooperatifçilik yayımının yapılması ortaya çıkan sonuçlardan dolayı etkin görülmemektedir. Bunun için, kooperatifçilik yayımının götürüleceği toplumun yapısının (sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik v.b.) iyi analiz edilip, yöntemin etkin bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir.

Tarım işletmeleri, tarımsal üretimin gerçekleştirildiği ekonomik birimlerdir. Bu birimlerin taşıdığı özellikler, bir ülkedeki tarımsal yapıyı belirleyen temel unsurlardır. Çünkü, tarım işletmelerinin sahip olduğu sermaye, toprak varlığı, bitki ve hayvan varlığı ile üretimin bileşimi, arazilerin parçalanma durumu, tarım sektöründe verimliliği ve gelişmeyi etkileyen önemli özelliklerdir.

Türkiye'de özel mülkiyete dayalı küçük aile işletmelerinin hakim olduğu bir tarımsal yapı mevcuttur. Bu nedenle çoğu işletmelerde girdi kullanımı ve tarımsal teknoloji düzeyi yetersiz, faktör verimliliği düşüktür. Ayrıca üreticilerin büyük bir bölümü yeter düzeyde bir gelire sahip olamamaktadır. (Anonim, 1994).

Tarım sektöründe gözlenen bu yapı, yapılan araştırmalarda ve tarımsal politika ve programlarının belirlenmesinde göz önünde bulundurulmalıdır. Bundan dolayı, tarım işletmelerinin özelliklerinin incelenmesi yapılacak çalışmalarını daha da anlamlı kılmaktadır.

Bu araştırmada, araştırma kapsamındaki işletmelerin, yukardaki nedenler göz önünde bulundurularak, sosyal faktörleri yanında ekonomik faktörleri de irdelenmiştir. Bu ekonomik faktörler, işletme genişliği, arazi mülkiyet ve tasarruf şekli, arazi parsel sayısı, geçim sağlama kaynakları (tarım+tarım dışı), gelir düzeyi, tarımsal kalkınma kooperatifinden yararlanma durumu, tarım ürünleri yıllık satış tutarı, brüt üretim değeri, pazara dönüklük oranı, ihtisaslaşma düzeyi olarak ele alınmıştır.

Araştırma kapsamındaki tarım işletmelerinin ekonomik faktörler açısından, tarımsal kalkınma kooperatiflerine katılımlarında etkileşimin bulunacağı varsayımından hareket edilmiştir. Başka bir deyişle, ele alınan ekonomik faktörlerin kooperatife katılma kararında etkili olacağı düşünülmüştür.

Ekonomik faktörlerin kooperatife katılım düzeyini ne derece etkilediği belirlenmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte, bu ekonomik faktörlerin bağımsız birer değişken olarak önem düzeylerinin saptanması amaçlanmıştır. Araştırmada,

$Y =$ Kooperatife Katılım Düzeyi

bağımlı değişken olarak kabul edilmiştir. Bağımsız değişkenler ise aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

$X_1 =$ İşletme Genişliği (da)

$X_2 =$ Parsel Sayısı (adet)

$X_3 =$ Toplam Gelir (milyon TL)

$X_4 =$ Kooperatiften Yararlanma Durumu (milyon TL)

$X_5 =$ Tarım Ürünleri Yıllık Satış Tutarı (milyon TL)

$X_6 =$ Toplam Brüt Üretim Değeri (milyon TL)

$X_7 =$ İhtisaslaşma Düzeyi (%)

$X_8 =$ Pazara Dönüklük Oranı (%)

Kooperatife ortak olan üreticilerin, kooperatife katılım düzeyini etkileyen faktörler ile ele alınan ekonomik faktörler arasındaki ilişkiler çoklu doğrusal regresyon analizi yöntemiyle birleştirilmiştir. Bu faktörlerden hareketle, tahmin edilen çoklu regresyon denklemi aşağıdaki gibidir.

$$Y = 5.99 - 0.0043 X_1 + 0.0676 X_2 + 0.000004 X_3 + 0.000012 X_4 \\ - 0.000008 X_5 + 0.000004 X_6 + 0.008 X_7 - 0.0032 X_8$$

Elde edilen eşitliğe ilişkin çoklu determinasyon katsayısı (R^2) 0.829 olup, bu değer kooperatife katılım düzeyindeki (y) tüm değişmelerin %82.9'unun seçilen 8 bağımsız değişken tarafından açıklanabildiğini ifade etmektedir. Çoklu determinasyon katsayısına ilişkin F değeri (31.42), F cetvelindeki değerden (0.01 önem düzeyinde $F=3.02$) büyük bulunmuştur. Bu nedenle test hipotezi reddedilmiş ve çoklu determinasyon katsayısının istatistiksel anlamda önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Denklem standart hatası $S=1.62$ 'dir. Denklemde yer alan bağımsız değişkenlere ilişkin parametreler ve istatistiksel testler Çizelge 3'de verilmiştir.

Çizelge 3. Kooperatife Ortak Olan Üreticilerin Kooperatife Katılımını Etkileyen Sosyal Faktörlerin Etki Payları

Değişken	Değişkenin Tanımı	Değişken İşareti	Değişken Katsayısı	Değişkenin Standart Hatası	t Değeri	Önem Düzeyi
Sabit Terim		+	5.9933			
X1	İşletme Genişliği	-	0.00429	0.01593	-0.27	-
X2	Parsel Sayısı	+	0.06757	0.07922	0.85	0.39
X3	Toplam Gelir	+	0.00000366	0.00000378	0.97	0.33
X4	Koop.lerin Yararlanma Dur.	+	0.00001167	0.00000997	1.17	0.24
X5	Tarım. Ür. Yıllık Sat. Tutarı	-	0.00000840	0.00001107	-0.76	0.45
X6	Toplam Brüt Üretim Değeri	+	0.00000402	0.00001061	0.38	-
X7	İhtisaslaşma Düzeyi	+	0.0084	0.3593	0.02	-
X8	Pazara Dönüklük Oranı	-	0.00321	0.01524	-0.21	-

Çizelgede görüldüğü gibi, ekonomik faktörler kooperatife katılımı önemli olmasına rağmen, bu faktörlerden parsel sayısı, toplam gelir, kooperatiften yararlanma durumu ve tarım ürünleri yıllık satış tutarı ancak %20 ile %50 önem düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Bununla beraber, bağımlı değişken ile sözü edilen bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi daha az sayıda değişkenle en iyi tahmin eden çoklu doğrusal regresyon eşitliğini belirlemek amacıyla Değişken ekleme-emele (stepwise) işlemine başvurulmuş ve elde edilen yeni eşitlik aşağıda verilmiştir.

$$Y = 6.206 + 0.000034X_3 - 0.000564X_5 + 0.000558 X_6$$

Değişken ekleme-emele işlemi ile elde edilen eşitliğin çoklu determinasyon katsayısı (R^2) 0.755 bulunmuştur. Bu değer, kooperatife katılım düzeyindeki tüm değişmelerin %75.5'inin, toplam gelirdeki (X_3), tarım ürünleri yıllık satış tutarındaki (X_5), toplam brüt üretim değerindeki (X_6) değişmelerle açıklanabileceğini göstermektedir. Görüldüğü

üzere, çoklu determinasyon katsayısında 7.4'lük bir değişme vardır. Kalan %7.4'lük kısım ise diğer bağımsız değişkenlerle açıklanabilmektedir. Çoklu determinasyon katsayısına ilişkin F değeri (43.18), F tablo değerinden (0.01 önem düzeyinde $F=4.20$) büyük bulunduğundan test hipotezi reddedilmiş ve istatistiki bakımdan 0.01 düzeyde anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. Denklem standat hatası 1.58'dir.

Ekonomik faktörler açısından kooperatife katılım olgusu tek başına açıklanamamaktadır. Bunun yanında, daha önce sosyal faktörlerin ekonometrik yaklaşımla değerlendirildiği bölümde açıklanan bir takım faktörler de etkilidir.

Ayrıca, değişken ekleme-eme işleminden sonra oluşturulan ikinci denkleminde çoklu determinasyon katsayısı anlamlı bulunmuştur.

Bu sonuçlar göstermektedir ki; kooperatife katılım kararında ekonomik faktörlerin önemi yadsınamayacak boyutlardadır. Bunun için; kooperatifçilik yayım hizmetlerine başlanılmadan önce yörede bulunan üreticilerin ekonomik özelliklerinin nesnel verilerle ortaya konulması gerekmektedir. Kooperatifçilik yayım hizmetlerini götürecek yayım elemanlarının üreticilerin bu özelliklerinin, kooperatife katılımında ne kadar etkili olacağını bilmesi hizmetin başarısını arttırabileceği düşünülmektedir.

4. SONUÇ

Kooperatifçiliği geliştirmek ve yaygınlaştırmak için yayım çalışmalarında öncelikle hedef kitlenin sosyal ve ekonomik özelliklerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu sosyal ve ekonomik özellikler gözönünde bulundurularak etkin bir yayım çalışması yapılabilir. Bu bağlamda, kooperatifçilik yayım çalışmalarına mevcut koşullar gözönüne alınarak başlanmalıdır.

Kooperatifçilikle ilgili bilgilerin kırsal toplumlara ulaştırılmasında kooperatifçilikle ilgili kamu kuruluşları -yerel liderler-çiftçiler üçlüsünü içine alan bir haberleşme ağı kurulmalıdır. Bununla beraber, araştırma-yayım-çiftçi bağları kuvvetlendirilmelidir.

Kooperatif modelin yerleştirilmesi düşünülen köylerde sosyal kurumlaşmayı teşvik eden çalışmalara yer verilmelidir.

Kooperatifçiliği yerleştirmekle sorumlu kamu kuruluşları görevlerini bir eğitim çalışması olarak görmeli ve önemle üzerinde durmalıdır. Ayrıca yayımcıların da eğitimlerine ağırlık verilmelidir.

Bireylerin ilgi ve ihtiyaçları hedef alınarak çalışılmalı, programlar aşama aşama üreticilerin ilgilerini odaklaştıracak şekilde gerçekleştirilmelidir.

Demokratik yöntemler kullanılmalı, uzmanlardan yararlanılmalıdır. Programın her aşamasında sürekli değerlendirmeleryapılmalıdır.

Kırsal toplumun yapısı dikkate alınarak aile bireylerinin tümü ile çalışılmalıdır. Bireylere kendi kendine yardım felsefesini uygulamaları için yardım etmeli, bilgi verilmesi, bu bilgiler sürekli hale getirilmelidir.

Kooperatifçilik yayım çalışması yapacak yayım elemanlarının göreve uygun karakterde olmaları gereklidir. Bunun için bu konuda çalışacak elemanların niteliklerinin iyi saptanması gerekmektedir. Ayrıca bu elemanlar bölgeyi iyi tanımalıdır.

Kooperatifçilik yayım çalışmalarında belli bir gelişim kaydedildikten sonra bu gelişmenin sürekliliği için üreticilerin aktif katılımları gerekmektedir. Ancak bu şekildeki bir katılımla kooperatifçilik yayım çalışmaları başarıya ulaşabilir.

Ulusal düzeyde, bir kooperatifçilik eğitim ve yayım politikası saptanarak ivedilikle çok önemli ve anlamlı olan kooperatifçilik yayım çalışmalarına hız kazandırılmalıdır.

KAYNAKLAR

- ANONİM, 1994. Zirai ve İktisadi Rapor 1992-1993, Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Yayın No: 174, Ankara.
- ÇIKIN, A., 1992. "Ayhan Çıkın İle Söyleşi", Kooperatif Dünyası, Sayı: 261, Ankara.
- DÜZGÜNEŞ, O., ve Diğerleri, 1987. Araştırma ve Deneme Metodları, AÜZF Yayın No: 1021, Ders Kitabı: 295, Ankara.
- KİP, E., Y., İŞYAR, 1976. Basit ve Çoklu Regresyon Analizlerinin Zirai Ekonomi Problemlerine Uygulanması, AÜ Yayın No: 460, Ziraat Fakültesi Yayın No. 217, Erzurum.
- ÜRPER, L., 1985. Türkiye'de Tarımsal Kooperatiflerin Toplumsal Değişmeye Etkileri (Eskişehir İli Tarım Kredi Kooperatifleri Üzerinde Bir Uygulama), Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 94, İİBF Yayın No: 24, Eskişehir.
- ZORAL, Y.K., 1984. Üretim Fonksiyonları, Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Yayınları MM/END-84 EY052, İzmir.

EK 1 (İNDEKS ve AĞIRLIKLAR)

1. KOOPERATİFLERE KATILIM DÜZEYİ

Araştırma yöresinde anket yapılan üreticilerin, kooperatiflere katılım düzeylerini saptamak üzere aşağıdaki puanlama yapılmıştır.

	Puan
- Kooperatife Olan Taahhüdünü Ödeme Durumu	
Ödedi	2
Bir Kısmını Ödedi	1
Ödemedi	0
- Kooperatifin En Son Genel Kuruluna Katılma Durumu	
Evet	1
Hayır	0
- Kooperatifin Yıllık Genel Kurullarına Katılma Durumu	
Hepsine	4
Çoğuna	3
Yarisına	2
Çok Azına	1
- Kooperatifin Ana Sözleşmesini Okuma Durumu	
Evet	1
Hayır	0
- Kooperatif Organlarında Görev Alma	
Evet	1
Hayır	0

Maximum puan : 9

Aralık : 0-9

Kooperatife düşük düzeyde katılım gösterenler : 0-3

Kooperatife orta düzeyde katılım gösterenler : 4-6

Kooperatife yüksek düzeyde katılım gösterenler : 7-9

2. YAŞ

Anket yapılan üreticilerin yaşları aşağıdaki gibi gruplandırılmıştır.

1. Genç (<35)
2. Ortayaşlı (36-50)
3. Yaşlı (51+)

3. AİLE ŞEKLİ

Anket yapılan üreticilerin, aile içindeki generasyon sayısına göre aile tipleri, çekirdek, ataerkil ve geçici geniş aileler olarak belirlenmiştir.

4. AİLE GENİŞLİĞİ

Anket yapılan üreticilerin, ailelerindeki birey sayısı aile genişliği olarak kabul edilmiş ve aşağıdaki grupta yapılmıştır.

- Az bireyli aile : 1-3 kişi
Orta sayıda bireyle aile : 4-5 kişi
Çok bireyli aile : 5+ kişi

5. AİLEDEKİ OTORİTE ŞEKLİ

Anket yapılan üreticilere aşağıdaki sorular sorulup puanlanarak otorite şekli belirlenmiştir.

- İşleriyle ilgili konular hakkında karar vermeden önce eşi ve yetişkin çocuklarıyla konuya konuşma ve tartışma

	Evet	Hayır
a) Herhangi bir yeniliği benimserken	1	0
b) Kooperatife ortak olacağı zaman	1	0
c) Tarımsal uğraşlarıyla ilgili	1	0
d) Gelirin harcanmasıyla ilgili	1	0
- Akrabalarıyla konuyu konuşma ve tartışma	1	0
- Ailede en büyük kişinin kararına uyulup uyulmadığı	0	1
- Ailece konunun tartışılıp tartışılmadığı	1	0

Maximum puan : 7

Aralık : 0-7

0-3 Ataerkil

4-7 Demokratik

6. EĞİTİM DÜZEYİ

Anket yapılan üreticilerin eğitim düzeyleri aşağıdaki gibi dikkate alınmıştır.

a. Okuryazar değil	☐	Resmi eğitim görmemiş
b. Okuryazar	☐	
c. İlkokul	☐	
d. Ortaokul	☐	Resmi eğitim görmüş
e. Lise	☐	
f. Yüksekokul	☐	

İşletme nüfusunun eğitim düzeyi de yaş gruplarına göre eğitime devam edenler veya mezunlar olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca erkek ve kadın nüfusun ayrı ayrı eğitim düzeyleri ortaya konulmuştur.

7. SOSYAL STATÜ

Kırsal toplumlarda bireylerin, toplum içinde sosyal statü düzeylerinin belirlenmesinde çok çeşitli yöntemler kullanıldığı ifade edilmektedir. Bu araştırmada, anket yapılan üreticilerin aşağıdaki sorulara verdikleri cevaplar dikkate alınarak sosyal statü düzeyleri saptanmıştır.

- Köyünüzdeki kişiler kültür, gelir, tecrübe, eğitim gibi durumlarına göre sınıflandırılabilir mi? (Yani bazı kişilere daha güçlü, bilgili, saygıdeğer gözüyle bakılır mı?)

Evet 1 Hayır 0

- Söz bu faktörler itibarıyla hangi düzeydesiniz?

İleri 2

Orta 1

Düşük 0

Böylece anket yapılan üreticiler ileri, orta ve düşük sosyal statü düzeyi olmak üzere üç gruba ayrılmıştır.

8. GELİŞMİŞ TARIM TEKNOLOJİSİNİ BENİMSEME ve UYGULAMA DÜZEYİ

Anket yapılan üreticilerin teknik konulardaki yenilikleri uygulama düzeyini bir başka ifade ile yenilikçilik düzeyini ölçmek için üreticilere faaliyette buldukları üretim dalları ile ilgili yeni tekniği uygulayıp uygulamadıkları sorulmuştur. Bu tarımsal yenilikler şunlardır:

- İneklerde suni tohumlama tekniği
- Yağmurlama sulama
- Tarım sigortası
- Yüksek sistem bağcılık
- Toprak analizi
- Zirai mücadele
- Hibrit sebze
- Örtü altı yetiştiriciliği
- Sertifikalı tohum

Araştırma yöresinde söz konusu tarımsal yeniliklerin yayım çalışmaları yapılmaktadır.

Üreticilere benimseyip uyguladıkları her tarımsal yenilik için bir puan verilmiştir. Böylece, üreticilerin kendileri için söz konusu olabilecek toplam tarımsal yeniliklerden benimseyip uyguladıklarının yüzdesi tarımsal yenilikçilik düzeyini belirlemiştir. Bu şekilde her üretici için hesaplanan tarımsal yenilikçilik düzeyine göre üreticiler şu şekilde gruplara ayrılmışlardır.

- Yeniliklerden birkaçını kabul edenler (0- %14)
- Yeniliklerden bazılarını kabul edenler (%14-67)
- Yenilikçi olanlar (%67-100)

9. İŞBİRLİĞİ EĞİLİM DÜZEYİ

Anket yapılan üreticilerin işbirliği eğitim düzeyinin saptanması için bireylere tarımsal uğraşı alanları ile ilgili konularda bir işbirliğine taraftar olup olmadıkları sorulmuş ve alınan her olumlu cevap için bir puan verilmiştir. Puanların toplamı, bireyin işbirliği eğilim düzeyini belirlemektedir.

Tarımsal Uğraşı Alanı	İşbirliğine	İşbirliğine taraftar
	Taraftar (+)	Değil (-)
1. Toprak hazırlığı	1	0
2. Tohum ekme	1	0
3. Tarımsal mekanizasyon kullanımı	1	0
4. Kredi alma	1	0
5. Tarım ürünlerini işleme	1	0
6. Bakım işleri	1	0
7. Gübreleme	1	0

8. Zirai Mücadele	1	0
9. Sulama	1	0
10. Tarım Ürünlerini pazarlama	1	0
11. Hasad	1	0

Maksimum puan : 11

Aralık : 0-11

1. Az düzeyde işbirliğinde bulunanlar (0-3)
2. Orta düzeyde işbirliğinde bulunanlar (4-7)
3. Yüksek düzeyde işbirliğinde bulunanlar (8-11)

10. KOOPERATİFÇİLİK BİLİNÇ DÜZEYİ

Anket yapılan üreticilerin kooperatifçilik hakkındaki bilinç düzeyleri, kooperatifle ilgili bazı özelliklerin sorulmasıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sorulara verilen her doğru cevap için üreticilere bir puan verilmiştir.

Sorular	Evet	Hayır
1. Kooperatif üreticinin ihtiyaç duyduğu üretim girdilerini (Gübre, kepek, tezgah, kovan vs) ucuza temin eder.	1	0
2. Kooperatif, tarımsal ürünlerin fiyat olarak en iyi değer bulduğu bir yerdir	1	0
3. Kooperatiflerde herkes eşittir.	1	0
4. Kooperatif kar etmese de üreticilerin dayandığı tek kuruluştur. Bu bakımdan önemlidir.	1	0
5. Kooperatifin sağladığı faydalar o kadar az ki, ortak olmak o kadar önemli değildir	0	1
6. Kooperatifçilik üreticinin kalkınması için en iyi çaredir. Bu bakımdan ortak olmak gerekir.	1	0
7. Kooperatif olmasa üreticiler aracı ve tefecilerle karşı karşıya kalır.	1	0
8. Kooperatif kurarak hep beraber işleri yürütmek üretici için daha iyidir.	1	0
9. Kooperatifin yönetiminde görev aldı.	1	0
10. Kooperatifin yönetiminde görev almak ister	1	0
11. Köy içinde veya dışında düzenlenen kooperatifçilik kurs ve seminerlerine katılır	1	0

Maksimum puan : 11

Aralık : 0-11

1. Kooperatifçilik bilinç düzeyi düşük olanlar : 0-3
2. Kooperatifçilik bilinç düzeyi orta olanlar : 4-7
3. Kooperatifçilik bilinç düzeyi yüksek olanlar : 8-11

11. MODERNLEŞME DÜZEYİ

Anket yapılan üreticilere, içinde yaşadığımız günün koşullarına uygun ve bireyin modernleşme çizgisindeki yerini belirleyebilecek bazı sorular sorulmuştur. Bu sorulara verilen cevaplar, doğru/yanlış olarak kentsel değerlere göre değerlendirilmiş ve her doğru cevap için bir puan verilmiştir. Puanların toplamı, bireyin modernleşme düzeyini belirlemektedir.

Sorular	Evet	Hayır
1. Kız çocukları okumalıdır.	1	0
2. Kadımlar devlet dairesinde çalışmalıdır	1	0
3. Başlık parası önemlidir ve alınmalıdır	0	1
4. Kadımlar herhangi bir yayım programına katılmalıdır	1	0

Maksimum puan : 4

Aralık : 0-4

1. Geleneksel düşüncede olanlar : 0
2. Geçiş döneminde olanlar : 1-2
3. Modern düşüncede olanlar : 3-4

12. SOSYAL KATILIM DÜZEYİ

Anket yapılan üreticilerin sosyal katılım düzeylerini belirleyebilmek amacıyla herhangi bir dernek ve ve tarımsal kuruluşa ortak olup olmadıkları sorulmuş ve verilen her olumlu cevaba bir puan verilmiştir.

Sosyal Katılım Düzeyi	Puan
Hiçbir derneğe ortak değil	0
Cami yapma ve yaşatma derneğine ortak	1
Ziraat odasına ortak	1
Tarım Kredi Kooperatifine ortak	1
Pankobirlik'e ortak	1

Maksimum puan : 4

Aralık : 0-4

1. Düşük düzeyde sosyal katılım : 0 (Hiç bir dernek ve tarımsal kuruluşa ortak değil)
2. Orta düzeyde sosyal katılım : 1 (Yalnız bir dernek veya tarımsal kuruluşa ortak)
3. Yüksek düzeyde sosyal katılım : 2-4 (Birden fazla derneğe veya tarımsal kuruluşa ortak)

13. DIŞ KÜLTÜRE AÇILIM DÜZEYİ

Anket yapılan üreticilerin sosyal katılım düzeylerini belirleyebilmek amacıyla şehre iniş sıklıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Buna göre aşağıdaki puanlama yapılmıştır.

A. Şehre İniş Sıklığı :

Hergün	: 7	Ayda bir	: 3
Haftada iki-üç kez	: 6	Yılda birkaç kez	: 2
Haftada bir kez	: 5	Yılda bir kez	: 1
Onbeş günde bir	: 4		

B. Tarımsal Kuruluşlarla İlişki Sıklığı :

Hiç ilişkisi yok	: 0
Yılda bir kez	: 1
Yılda iki kez	: 2
Yılda üç kez	: 3
Yılda üç kezden fazla	: 4
Maksimum puan	: 11
Aralık	: 0-11
1. Düşük düzeyde dış kültüre açılım	: 0-2
2. Orta düzeyde dış kültüre açılım	: 3-5
3. Yüksek düzeyde dış kültüre açılım	: 6 +

14. KİTLE HABERLEŞME ARAÇLARI KULLANIM DÜZEYİ

Anket yapılan üreticilere sinemaya gitme, televizyon seyretme, radyo dinleme, gazete, dergi, broşür v.s. okuma sıklıkları sorulmuş ve kitle haberleşme araçları kullanım düzeyi belirlenmiştir.

A. SİNEMA

<u>Gitme Sıklığı</u>	<u>Puan</u>
Hiç gitmedi	0
Birk kez gitti	1
İki kez gitti	2
Üç kez gitti	3
Dört kez ve daha fazla gitti	4

B. TELEVİZYON

<u>Seyretme Sıklığı</u>	Puan
Hiç seyretmez	0
Arada-sırada	1
Hafta 1-2 kez	2
Hergün	3

C. RADYO

<u>Denleme Sıklığı</u>	Puan
Hiç dinlemez	0
Arada-sırada	1
Haftada 1-2 kez	2
Hergün	3

D. GAZETE

<u>Okuma Sıklığı</u>	Puan
Hiç okumaz	0
Arada-sırada eline geçtikçe	1
Haftada 1-2 kez	2
Hergün devamlı okur	3

E. DERGİ, BROŞÜR, V.S.

<u>Okuma Sıklığı</u>	Puan
Hiç okumaz	0
Arada sırada eline geçtikçe	1
Haftada 1 kez	2
Hergün devamlı okur	3

Maksimum puan : 16

Aralık : 0-16

1. Düşük düzeyde kitle haberleşme araçlarının kullanımı : 0-4
2. Orta düzeyde kitle haberleşme araçlarının kullanımı : 5-9
3. Yüksek düzeyde kitle haberleşme araçlarının kullanımı : 10 +

15. YAŞAM DÜZEYİ

Anket yapılan üreticilerin yaşama düzeyleri, evlerinde bulunan eşyaların niteliği, evin tipi ve evdeki yaşantıyı kolaylaştıracak olanakların varlığı gözönünde tutularak saptanmıştır.

		Puan		Puan
Evin inşaat materyali	Taş-tuğla	1	Kerpiç-biriket	0
Evin durumu	Yeni	1	Eski	0
Evdeki oda sayısı	3-4	1	1-2	0
Evin içinde su	Var	1	Yok	0
Evin içinde tuvalet	Var	1	Yok	0
Radyo	Var	1	Yok	0
Televizyon	Var	1	Yok	0
Çamaşır makinası	Var	1	Yok	0
Telefon	Var	1	Yok	0
Evin içinde banyo	Var	1	Yok	0
Evin tabanı	Tahta	1	Beton-toprak	0

Maksimum puan : 12

Aralık : 0-12

1. Düşük yaşam düzeyi : 0-1
2. Orta yaşam düzeyi : 5-8
3. Yüksek yaşam düzeyi : 9-12

16. EMPATİ YETENEĞİ

Anket yapılan üreticilerin, başka bireylerin davranışlarını kendilerine uygulayabilme yeteneği aşağıdaki gibi ölçülmüştür.

Soru No	Spesifik Cevap Puanı	Genel veya Yarı Spesifik Cevap Puanı	Cevap Yok veya İlgisiz Cevap Puanı
1	2	1	0
2	2	1	0
3	2	1	0
4	2	1	0

Maksimum puan : 8

Aralık : 0-8

1. Düşük düzeyde empati : 0-2
2. Orta düzeyde empati : 3-5
3. Yüksek düzeyde empati : 6-8

17. TOPLAM GELİR

Anket yapılan üreticilerin, geçen yılki tarım dışında ve tarımdan elde ettikleri gelirler sorulmuş ve bunların toplamı toplam gelir düzeyi olarak kabul edilmiştir. Buna göre gelir dilimleri aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

1. Grup 1-100 milyon TL
2. Grup 101-200 milyon TL
3. Grup 201-300 milyon TL
4. Grup 301-400 milyon TL
5. Grup 401-500 milyon TL
6. Grup 501 milyon TL +

18. TARIM ÜRÜNLERİ YILLIK SATIŞ TUTARI

Tarım ürünleri yıllık satış tutarı, satılan tarımsal ürün miktarı ile satış fiyatının çarpılmasından elde olunan satış tutarlarının toplanması ile bulunmuştur.

- I. Grup 1-100 milyon TL
- II. Grup 101-200 milyon TL
- III. Grup 201-300 milyon TL
- IV. Grup 301-400 milyon TL
- V. Grup 401-500 milyon TL
- VI. Grup 501 milyon TL +

19. KOOPERATİFTEN YARARLANMA DURUMU

Kooperatiften yararlanma durumu, kooperatife ortak olan ve olmayan üreticilerin kooperatiften bir yıl içerisinde ne kadar alışveriş yaptıklarını göstermektedir. Bunun için üreticilere, "kooperatiften günlük ve tarımsal ihtiyaçlarımız konusunda yararlanıyor musunuz" şeklinde soru sorulmuştur. Araştırma yöresinde bulunan kooperatiflerden üreticilere gerek tüketim ihtiyaçları için gerek üretim ihtiyaçları için (tezgah, kovan, benzin v.s.) yararlanmaktadır. Buna göre kooperatiften yararlanma durumu aşağıdaki gibi dört gruba ayrılmıştır.

- I. Grup 1-20 milyon TL
- II. Grup 21-40 milyon TL
- III. Grup 41-60 milyon TL
- IV. Grup 61 + milyon TL

20. TOPLAM BRÜT ÜRETİM DEĞERİ

Toplam brüt üretim değeri, her üretim dalının gayri safi üretim değerlerinin toplanması ile elde edilmiştir.

- I. GRUP 1-100 milyon TL
II. Grup 101-200 milyon TL
III. Grup 201-300 milyon TL
IV. Grup 301-400 milyon TL
V. Grup 401-500 milyon TL
VI. Grup 501 + milyon TL

21. PAZARA DÖNÜKLÜK ORANI

Pazara dönüklük oranı, toplam satış tutarlarının toplam brüt üretim değerlerine bölünmesiyle elde edilmiştir. Pazara dönüklük oranı %50'den fazla olan işletmelerin gruplandırılması ise aşağıdaki gibi yapılmıştır.

- I. Grup : %50-%65
II. Grup : %66-%80
III. Grup : %81-%95
IV. Grup : %96 +

22. İHTİSASLAŞMA DÜZEYİ

1. **İhtisaslaşmış İşletmeler** : Toplam tarım ürünleri yıllık satış tutarlarının %70'inin tek ürün tarafından sağlandığı işletmeler.

2. **Yarı İhtisaslaşmış İşletmeler** : Toplam tarım ürünlerin yıllık satış tutarlarının %70'inin iki üretim dalı tarafından (her birinin payı %10'dan az olmaması koşulu ile) sağlandığı işletmeler.

3. **Karma İşletmeler** : İhtisaslaşmış ve yarı ihtisaslaşmış işletmelerin dışında kalan işletmelerdir.

TÜRKİYE'DE TARIMSAL DESTEKLEME POLİTİKALARI

Arş. Gör. Cengiz SAYIN *

ÖZET

Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de tarım desteklenmektedir. Çünkü, desteklemenin hem ekonomik hem de sosyal boyutları bulunmaktadır.

Türkiye'de desteklemeye yönelik yasal ve kurumsal yapı ve desteklemenin finansman kaynakları çeşitlilik göstermektedir. Destekler genelde, girdi destekleri, destekleme alımları, düşük faizli kredi uygulaması, teşvik ve prim uygulamaları ve dış ticaret önlemleri şeklinde sürdürülmektedir. Ancak destekleme politikaları uygulamalarının uzun vadeli ve istikrarlı bir yapıda olduğu söylenemez.

ABSTRACT

Not only in the world but also in Turkey, agriculture sector is supported. Because, there are both social and economic side of support concerning agriculture sector.

The legal and institutional structure and financing sources concerning support in Turkey is complex. Turkish agriculture support policies is applied in many ways. Those are as follows: giving price subsidy to some agricultural inputs as fertilizer, giving credits at low interest rate to producers, defence in import, various encouragements and premium applications concerning production. But is difficult to say that applications of support policies is stable and extent to long term.

* A.Ü.Z.F. Tarım Ekonomisi Bölümü

1. Tarımın Ülke Ekonomisindeki Önemi ve Desteklenmesinin Gerekliliği

Cumhuriyet'in ilanından 1980'li yıllara kadar, Türkiye'de tarımın desteklenmesinin gerekliği günümüzdeki boyutlarda tartışılmamıştır. Kuşkusuz bundaki en büyük etken, tarımsal üretimin devamlı artan nüfusa göre yetersiz kalması olmuştur. Ancak tarım alanlarının kullanımının son sınırlarına ulaşılması, buna karşın, nüfusun devamlı artışı ileride karşılaşılması olası beslenme problemini gündeme getirmiştir. İnsan yaşamı için beslenmenin vazgeçilemez oluşu da, tarımın stratejik yönünü daha da belirginleştirmiştir.

1928 yılından planlı dönemin başlangıcı olan 1963 yılına kadar, sahip olunan olanaklar gereği tarımdan sanayiye hammadde ve gelir transferleri gerçekleştirilmiştir. Günümüzde de hammadde sağlama faaliyeti devam etmekte olup, gelir transferi için tersine bir dönüşüm sürecinde bulunmaktadır. Türkiye'de sanayinin kuruluş ve gelişim yönü, kolay bulunabilen tarımsal hammadde nedeniyle, genelde tarıma dayalı ve tarımsal sanayi ağırlıklı olmuştur. Sanayi için gerekli sermaye de yine tarım ürünlerinin dış satımından sağlanmıştır. Bilindiği gibi, o dönemde, sanayi tesisi büyük ölçüde dışa bağımlı olup, gerekli finansman da büyük ölçüde tarım ürünleri dış satımı ile sağlanabilmekteydi. Günümüzdeki dışsatım yapısı ve ulusal gelirdeki gelişmelere bakıldığında, önceleri çok yüksek olan tarım payının 1995 yılında %14.8 ve %10.7'ye gerilemiş olduğu, öte yandan, sanayi sektörünün 1995 yılına göre Milli Gelir (MG)'deki payının %38.3 ve dış satımın toplam dış satımımızdaki payının %87.4 olduğu görülmektedir.(1) Sadece tarıma dayalı sanayi dış satımın toplamı 1995 yılında %9.2'dir. Görüldüğü gibi tarım sektörünün ulusal gelire ve dış satıma katkısı yön değiştirmiş, işlenmiş şekilleriyle olan katkıları giderek artış göstermiştir. Bunun yanında hammaddesini tarımdan sağlayan sanayiye ek olarak tarımda kullanılmak üzere üretim yapan tarımsal sanayi (traktör vd. makina ve teçhizatlar, ilaç gübre vd.) de dikkate alındığında Türk tarımının MG oluşumuna ve dışsatıma katkıdaki öneminin daha da fazla olduğu anlaşılabilmektedir. Üretilen ürünlere yönelik çok geniş bir tüketim potansiyeli ve pazar olma özelliği ile de tarımın sanayiye olan katkısı devam etmektedir.

Tarımın ülke ekonomisindeki belirtilen yararlarına rağmen, yoğun nüfus baskısının ve gizli işsizliği de kapsayan yüksek işgücü oranının getirdiği pek çok problemleri de bulunmaktadır. Toplam ülke nüfusunun 1995 yılında % 39.1'inin toplam sivil istihdamın (15+yaş) %46.6'sının tarım sektöründe bulunduğu düşünüldüğünde (1) Türk tarımına yönelik desteklemenin gerekliği daha iyi anlaşılmaktadır. Daha öncede belirtildiği gibi, tarım sektörü sanayinin gelişmesinde ve bugüne getirilmesinde üzerine düşeni gerçekleştirmiş, ancak faaliyetin bir gereği olarak pek çok problemini (finansman, örgütlenme, pazarlama vb.) çözmemiş, desteklenmesi zorunlu hale gelmiştir. Gelişen sanayinin geniş pazar olanağı, ulaşım, altyapı olanakları gibi nedenlerle büyük yerleşim

merkezlerinde odaklanması, istihdamın da büyük çoğunlukla buralardan sağlanmasına yol açmış, ve tarım sektöründe ise nüfus yığılması devam edegelmiştir. Bu yığılma, günümüzde, büyük şehirlere göç olayını gündeme getirmiştir. Bu durum ise, tarım kesimine yönelik desteklemelerin gerekliliğinin, desteklemelerin ülkede enflasyonist etkiye neden olduğunun tartışıldığı bir noktada, oldukça dikkat çekici bir uyarı niteliğini taşımıştır. Köyden kente göç nedeni ile, bir kişi için kentte yapılması gereken altyapı hizmetlerinin bedelinin 1990'lı yılların başında 500 milyon TL. dolayında olduğu belirtilmektedir. Görüldüğü gibi, tarıma yönelik destekleme politikaları hem ülke tarımının geliştirilmesinde ekonomik bir dayanak olup, hem de sosyal boyutları olan bir özellik taşımaktadır.

Tarımsal faaliyetin tabiat koşullarına bağlı olması, sermayenin devir hızının sanayi sektörüne oranla daha yavaş olması gibi nedenler de tarım sektörünün desteklenmesini gerekli kılan en önemli nedenler arasındadır.

Türkiye'de küçük ve parçalı işletme yapısı, yoğun nüfus baskısı, yetersiz finansman olanakları, zayıf örgütsel yapı ve pazarlama gücü, yeni ve geliştirilmiş teknolojilerden gereğince yararlanamama, yüksek enflasyon ve dış kaynaklı pahalı girdi gibi Türk tarımını ilgilendiren pek çok problemin çözümünün arandığı bir noktada, desteklemenin önemi ve gerekliliği ortadadır.

Günümüzde gelişmiş ülkelerin büyük çoğunluğu, belirtilen problemleri çözümlenmiş olmalarına rağmen, destekleme uygulamalarına devam ettikleri görülmektedir. Kuşkusuz her ülkenin izlemiş olduğu politika ve yöntemler farklı olmakla birlikte, ortak nokta, tarım sektörünün desteklenmesinin gerekliliğindedir. Nitekim 1990 yılı verilerine göre işletme başına verilen sübvansiyonlar ABD'de 17.000\$ AB'de 12.000\$ ve Türkiye'de ise 300\$ düzeyindedir (2)

Bu rakamlar 1993 yılında ABD'de ve AB'de toplam olarak 40'ar milyar \$ iken, Türkiye'de desteklemeye yönelik bütün harcamalar 4-5 milyar \$ dolayındadır (3) Kuşkusuz bu noktada, işletme sayısının ve büyüklüğünün de büyük önemi vardır. Ortalama işletme büyüklüğü ABD'de 200 ha ve AB'de 20 ha dolayında iken Türkiye'de 5 ha dolayındadır (4) Dolayısı ile ABD'de 200 hala yaklaşık 100\$, AB'de ise 20 ha'a yaklaşık 500 \$ sübvansiyon verilmektedir.

2. Türkiye'de Desteklemeye Yönelik Yasal ve Kurumsal Yapı, Desteklemenin Finansman Kaynakları

2.1. Yasal ve Kurumsal Yapı

Destekleme uygulamaları gerçekleştirilirken yasal olarak genelde; KİT'leri ilgilendiren 233 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK), Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerini ilgilendiren 3186 Sayılı Yasa, 196 Sayılı Ekici Tütünleri Satış Piyasalarının

Desteklenmesine Dair Yasa, 6747 Sayılı Şeker Yasa'sı ve bunlara istinaden çıkarılan Bakanlar Kurulu Kararları (BKK) ve diğer kurulların kararlarından yararlanılmaktadır (5).

Destekleme kararlarının alınmasına yönelik (yetkili organlar) kurumsal yapı başlıca olarak; Bakanlar Kurulu (BK) ve BK'nun yetki verdiği Bakanlıklar (Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı), Yüksek Palanlama Kurulu (YPK), Türk Para-Kredi ve Koordinasyon Kurulu (TPKKK) 'ndan oluşmaktadır.

Bunlardan Bakanlar Kurulu; her yıl pancar alım fiyatı hububat alım fiyatı gibi fiyatlar ile T.C. Ziraat Bankası'na olan kredi borçlarının ertelenmesine ilişkin kararları alırken, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı bakliyat alım fiyatlarını belirlemektedir (6)

YPK, TPKKK'nun tavsiye kararı üzerine, 3186 Sayılı Yasa gereğince destekleme kapsamına alınacak ürünler ve alım fiyatlarını belirlemektedir. Bunun yanında, finansmanı Geliştirme ve Destekleme Fonu'ndan karşılanmak üzere hayvancılığın teşviki, damızlık süt ineği besiciliğinin desteklenmesi, damızlık hayvan işletme birimlerinin kurulmasına ilişkin kararlar da YPK'ca alınmaktadır. (6)

TPKKK, destekleme fiyatları konusunda tavsiyelerde bulunmasının yanısıra dış satımda fiyat istikrar fonu ile dış alımda alınacak kararları da PKKK almaktadır. Bunlar; Destekleme Fiyat İstikrar Fonu (DEFİF)'ndan tarımsal girdilerin sübvansiyonu, süt üreticilerine teşvik primi verilmesi, T.C. Ziraat Bankası'nın ve TZDK'nun kredili düşük faizli gübre satışları ile oluşan faiz farklarının ödenmesi, tarım ürünlerini de kapsayan dış satımı teşvik primi verilen liste kapsamında yapılan ödemelerdir (6)

Destekleme alımlarının gerçekleştirilmesindeki mevcut kurumsal yapı, iki grup kuruluşundan oluşmaktadır. Bunlar; Kamu İktisadi Kuruluşları (KİT) ve Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri'dir. Bunlardan destekleme alımı yapan KİT'ler ve alım yapılan başlıca ürünler şöyledir. (7)

- Türkiye Şeker Fabrikaları (TŞFAŞ) : Şeker Pancarı
- Tekel : Yaprak tütün
- Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) : Tahıl
- Çay İşletmeleri (ÇAY- KUR) : Çay Yaprağı

Bunlardan TMO, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı; TŞFAŞ Sanayi ve Ticaret Bakanlığı; TEKEL ve ÇAYKUR Maliye Bakanlığı ilgili kuruluşudur.

Belirtilen alım yapan kuruluşlar dışında Türkiye Zirai Donatım Kurumu (TZDK), kısmen özelleştirilen Et ve Balık Kurumu (EBK) büyük çoğunluğu özelleştirilen Süt Endüstrisi Kurumu (SEK), Türkiye Gübre Sanayii A.Ş. (TÜGSAŞ), tamamen özelleştirilmiş olan Yem Sanayi A.Ş. (Yemsan) desteklemeler kapsamında olup, ya desteklenen

girdileri üreticiye sağlama veya desteklenen ürünleri (EBK, SEK) alma görevini üstlenmişlerdir.

2.2. Desteklemenin Finansman Kaynakları

Destekleme çeşitli kaynaklarca finanse edilmektedir. Bunların başlıcaları: çeşitli fonlar, bütçe, ve T.C. Ziraat Bankası'dır.

Fonlardan başlıcaları ise Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu (DEFİF) Geliştirme ve Destekleme Fonu, Kaynak Kullanımı ve Destekleme Fonu (KKDF) ile Yatırımları ve Döviz Kazandırıcı Faaliyetleri Teşvik Fonudur.

DEFİF, tarımsal sübvansiyonlara kaynak sağlayan en önemli fon olup, 1993 yılında bütçeye dahil edilmiştir. KKDF, T.C. Ziraat Bankası'nca kullanılan hayvancılık ve su ürünleri kredileri için 11 puan ve diğer kredilerde 3 puanlık faiz farkının ödenmesinde ve ayrıca belirtilen faaliyet dallarına yönelik öz kaynaklı yatırımlara, yatırım tutarı üzerinden hibe şeklinde yardımlar (genelde %25) yapılmasında kullanılmıştır. Geliştirme ve Destekleme Fonu ise genelde tarım, özelde hayvancılık üretim faaliyetlerinin geliştirilmesi için kaynak sağlamıştır. Fon, KKDF gibi Merkez bankası bünyesinde kurulmuş ve yönetimi Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'na verilmiştir. Ancak günümüzde sadece Yatırımları ve Döviz Kazandırıcı Faaliyetleri Teşvik Fonu yürürlükte olup, diğerlerinin faaliyetleri sona ermiştir.

Bütçeden yapılan destekleme ödemeleri, görev zararı ve sermaye transferleri şeklinde ilgili tarımsal kuruluşlara yapılmaktadır.

Bir diğer önemli kaynak olan T.C. Ziraat Bankası, tarımının her alanına yönelik düşük faizli kredi sağlamaktadır. Bunlar doğrudan üreticiye olabileceği gibi, Tarım Satış Kooperatifi (TSK) Birlikleri ve Tarım Kredi Kooperatifleri (TKK) aracılığı ile de olabilmektedir. Ancak daha ileride değinileceği gibi, TSK'ne verilen krediler büyük çoğunlukla destekleme alımına yönelik olarak kullanılmaktadır.

3. İzlenen Destekleme Politikaları, Mevcut Uygulamalar ve Aksayan Taraflar

Türk tarımına yönelik desteklemeler çeşitli şekillerde gerçekleştirilmektedir. Bunların başında destekleme alımları gelmektedir. Tarımsal üretimde kullanılan girdilere verilen destekler (fiyat sübvansiyonları vd) düşük faizli kredi uygulamaları, dış alımda korunmanın sağlanması, üretime yönelik çeşitli teşvik ve prim uygulamaları da desteklemeler kapsamında bulunmaktadır.

3.1. Destekleme Alımları

Devlet, destekleme alımları ile piyasada taban fiyat oluşumunu sağlamaya çalışmaktadır. Ancak ülkemizde destekleme alımı yapılan ürün sayıları, destekleme düzeyleri ve destekleme alım fiyatının ilan zamanı gibi konuları devamlı tartışma konusu olmuştur.

Desteklenen ürün sayıları yıllara göre devamlı değiştiğinden üreticilerin kendilerini yönlendirmeleri de zorlaşmaktadır. Örneğin 1980 yılında 26 olan desteklenen ürün sayısı, 1990 yılında 10'a düşürülmüştür. 1991 yılında 23'e ve 1993 yılında ise 27'ye yükseltilmiştir. Bu sayı 1994 yılında 11'e ve 1995 yılında 7'ye düşmüştür. (8) İlan edilen fiyatlar genelde hasat sonrası veya hemen hasat öncesi döneme rastladığından üretici için fazlaca bir anlam taşımamaktadır. Açıklanan fiyatlar ise bazı ihraç gücü yüksek ürünler (fındık, pamuk, çekirdeksiz üzüm vd) dışında devamlı tartışma konusu olmuştur.

Desteklemeye ödenen tutarlar nedeniyle enflasyonun da körüklendiği yönünde çeşitli görüşler de bulunmaktadır. Ancak ödenen tutarlara bakıldığında, genelde milli gelirin %1- 1.5 oranına karşılık geldiği görülmektedir. Üstelik belirlenen bedellerin tamamı aynı yılda ödenemediğinden MG üzerindeki yük, belirtilenin daha da altında kalmaktadır. (9) Öte yandan, AB'de tarımın desteklenmesi amacıyla topluluk bütçesinin yaklaşık 2/3'ünün FEOGA denilen Tarımsal Garanti ve Yönlendirme Fonu'na aktarıldığı düşünüldüğünde (4), ülkemizde desteklemeye yönelik eleştirilerin önem derecesi daha iyi anlaşılabilir. Ülkemizde hazırlanan ekonomik paketlerin genelinde, ekonomiye yük getirdiği gerekçesi ile desteklenecek ürünler sayısı azaltılmaya çalışılmıştır. Örneğin 5 Nisan 1994 Ekonomik İstikrar Tedbirleri'ne göre sadece hububat, şeker pancarı ve tütünün desteklenmesi öngörülmüştür. (10)

Günümüzde destekleme alımı yapan kuruluşların (TMO, TŞFAŞ, TEKEL, ÇAY-KUR) destekleme alım uygulamaları kapsamının özelleştirilme çalışmaları ile giderek daraltılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu noktada, ürün pazarlama bordrlarının ve ürün borsalarının geliştirilerek, ürün pazarlamasında alternatiflerin çoğaltılmasının gerekliliği düşünülmektedir. Kuşkusuz çiftçinin ürününü istediği fiyattan ve istediği zamanda satışa sunması arzu edilmektedir. Ancak üreticimizin içinde bulunduğu koşullar, üretim yapısı, işletme boyutu gibi faktörler dikkate alındığında desteklemede yararlanılan kuruluşların özelleştirilmesindeki zamanlamanın doğruluğu düşündürmektedir.

3.2. Girdi Destekleri

Girdi desteklerinin, ülkemiz tarımının desteklenmesinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Destekler genelde fiyat sübvansiyonu şeklinde gerçekleştirilmektedir. Bunların başında gübre, ilaç tohumluk, yem gelmektedir. Ayrıca suni tohumlama faaliyetleri, ithal damızlık hayvanlar, projeli hayvancılık ve teşvik primleri ile et ve süt de desteklenmektedir.

Ancak günümüzde yem desteği uygulanmamaktadır. Bitkisel üretim faaliyeti için en önemli girdilerden olan gübrenin fiyatı dışa bağımlı ham madde nedeniyle devamlı artış gösterdiğinden desteklenmesi zorunlu hale gelmektedir. Halen gübre satış fiyatının %50'sinin sübvansiyonla karşılandığı son uygulamaya göre, çiftçi gübre bedelini peşin ödemekte ve %50 desteği ise daha sonra almaktadır. Dolayısı ile olası gecikmeler üreticiyi zor du-

ruma sokabilmektedir. Nitekim günümüzde de bu yönde sıkıntıların yaşandığı bilinmektedir. (11)

Hayvansal üretimde en önemli girdilerden olan ve üretim maliyetlerinde yaklaşık %50-60 pay alan yeme yönelik desteklenmeden 1989 yılında vazgeçilmesi dikkat çekicidir. Bir yandan ülkedeki kaliteli yem ham maddesinin noksanlığı ve yem katkı maddelerinin tamamının dış kaynaklı oluşu yem maliyetlerinin de devamlı yükselmesine yol açmaktayken, diğer yandan kaliteli kaba yem sağlanan meraların ülkedeki sorunları da çözüm beklemektedir. Yem üretimi yapan YEMSAN'ın tamamen özelleştirilmesi de devletin piyasadaki yem fiyatını belirleme-kontrol etme yetkisini de ortadan kaldırmıştır. Hayvancılığın büyük sıkıntılar yaşadığı ve et-süt ile ürünleri fiyatlarının yetersiz üretim nedeniyle hızla yükseldiği günümüz koşullarında, üretim maliyetlerinde önemli pay alan yemin desteklenmesinden vazgeçilmesi oldukça düşündürücüdür. Öte yandan, et ve süt için en önemli pazar durumundaki Et ve Balık Kurumu (EBK) ve Süt Endüstrisi Kurumu (SEK)'nun büyük çoğunluğunun özelleştirilmeleri de YEMSAN kadar dikkat çekicidir.

Hayvancılık üretim faaliyetinin en temel ögesi olan damızlık hayvanın sağlanması da büyük önem taşımaktadır. Nitekim ülkemizde bu yöndeki noksanlık ithal gebe düvelerle giderilmeye çalışılmış ve ithal damızlık hayvan fiyatları çeşitli düzeylerde sübvans edilmiştir. Uygulamanın, ülkedeki sığır kompozisyonunun kültür ve melezi ağırlıklı hale getirme gibi yararları yanında, sistemin kayıt altına alınması ve sonuçlarının izlenmesinin yetersizliği, yüksek süt üretim maliyeti, ülke koşullarına adaptasyon zorluğu, düşük doğurganlık oranı gibi problemler de bulunmaktadır.

3.3. Düşük Faizli Kredi Uygulamaları

Türk tarımının önemli problemlerinden olan finansman, çeşitli kaynaklar tarafından düşük faizli olarak sağlanmaktadır. Tarımda sermayenin devir hızının düşüklüğü ve üreticinin tabiat koşullarına bağlı olması nedeniyle çeşitli riskler taşıması, gerekli kredinin sağlanmasında zorluk yaratmaktadır. Öte yandan, ülkemizdeki tarım işletmelerinin büyük çoğunluğunun küçük işletmeler (ortalama 50 da) şeklinde olması ve kredi temininde genelde gayrimenkul ipoteklerinin aranması zorluğu bir kat daha artırmaktadır.

Tarım kesiminin kredilendirilmesindeki en önemli kuruluş Ziraat Bankası'dır. Banka hem işletme hem de yatırıma yönelik kredi kullanılmakta olup, ortalama faiz oranı 1996 yılında %40-50 arasında iken 1997 yılında %70'lere yükselmiştir. Banka kanalı ile TKK'ne ve TSK'ne de kredi kullanılmakta olup, toplam banka kredilerinin büyük çoğunluğu (%55) TSK almaktadır (12). Bu durum, bankanın kredi kaynaklarının önemli bir bölümünün destekleme alımlarında kullanıldığını göstermektedir. Ancak destekleme alımları için TSK'ne önceden düşük faizli kredi uygulanmakta iken, 1994 yılı sonrasında ticari kredi faizi ile (%118) kredi verilmesi TSK'nı zor duruma sokmuştur (13).

Ziraat Bankası dışında Tarım ve Köyişleri Bakanlığı da kredi sağlamaktadır. Tarımsal Üretimi Geliştirme Genel Müdürlüğü sorumluluğunda, finansmanı KKDF'dan karşılanmak üzere tarıma yönelik özkaynaklı yatırımlar %25 oranında hibe şeklinde desteklenmiştir. Günümüzde bu uygulama devam etmemekte ancak devamı düşünülmektedir. Bu uygulama ile işletmelerin kendi öz sermayeleri ile yatırımları öngörülmesi olup, gerekli işletme sermayesine ilişkin destek sağlanmamıştır. Bu nedenle, yatırım yapanlardan üretime geçemeyenler de bulunmaktadır. Yine Bakanlık TÜGEM kontrolünde hayvancılığı geliştirmek amacıyla 1993-1994 döneminde sıfır faizli hayvancılık işletme kredisi uygulaması gerçekleştirmiştir. Uygulama Bakanlık, Ziraat Bankası ve EBK ile özel kombinalar kanalı ile yürütülmüştür. Yaklaşık %80-90 oranında başarılı olan bu uygulama, hem finansman yetersizliği hem de çeşitli nedenlerden dolayı son bulmuştur. Bakanlık Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü (TEDGEM) kanalı ile tarımsal kalkınma kooperatiflerinin çeşitli yatırım projelerini de desteklemektedir. Günümüzde bu uygulamaya devam edilmekte olup, kooperatifçiliğin geliştirilmesi de sağlanmaya çalışılmaktadır. Uygulanan faiz oranları ise, Ziraat Bankası'nın hayvancılığa yönelik uyguladığı faiz oranının daha aşağısında tutulmaktadır.

Görüldüğü gibi çok çeşitli kaynaklardan (ve değişik dönemlerde de olmak üzere) tarıma yönelik düşük faizli krediler uygulanmakta ve tarım desteklenmeye çalışılmaktadır.

3.4. Üretime Yönelik Teşvik ve Prim Uygulamaları

Bu yöndeki desteklemeler genelde kalitenin artırılması veya üreticinin özendirilmesine ve üretimin desteklenmesine yöneliktir. Örneğin şeker pancarında yüksek kaliteye prim verilmesi, et alımında et teşvik uygulaması ve süt teşvik piriminin uygulanması bu yöndeki desteklemelerdir.

Hayvancılığın geliştirilmesine yönelik çeşitli desteklemelerin gündeme getirildiği bir dönemde et destekleme ödemelerinden bazı dönemlerde vazgeçilmesi düşündürücü olmakla birlikte, uygulamanın sağlıklı olarak yürütülemediği kanısı da bulunmaktadır. Süte yapılan destek ödemesi günümüzde 3.000 TL/kg. et desteklemesi ise 4000 TL/kg olup devam ettirilmektedir.

3.5. Dış Ticarete Yönelik Desteklemeler

Türkiye, 1980'li yıllara kadar dış alımda korumacı bir politika izlemiş bu tarihten sonra 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirleri ile dış alımda liberasyona gidilmiş ve dış satım teşvik edilmeye başlanmıştır. Ancak tarım ürünlerinde diğerlerine göre daha yüksek düzeyli gümrük vergisi ve fon uygulaması gerçekleştirilmiştir. 1980 yılından günümüze kadar, hem liberasyon politikaları hem de üretim noksanlıkları nedeniyle tarım ürünleri dış alımı artış göstermiştir. Bu artış büyük çoğunlukla hayvansal ürünler ile bitkisel yağ ve bazı yıllar buğday yönünde gerçekleşmiştir. Toplam dış alımda tarım ürün-

lerinin payı 1980 yılında %0.65, 1985 yılında %3.31, 1990 yılında %5,91 ve 1995 yılında ise %6.9 dur. (14) Kuşkusuz yeterli korunma sağlanamaması ile, dış alımlar, ülke içi üretimi de büyük ölçüde etkileyebilecektir. Nitekim 1994 yılı sonunda hayvansal ürünlerde et dış alımından yeterli korumanın ve denetiminin sağlanamamış olması nedeni ile ülke hayvancılığı büyük sıkıntılar yaşamıştır.

Dış satımda özellikle 1980 yılı sonrasında gündeme getirilen dış satımı teşvik primleri ve diğer teşvik araçları nedeniyle, işlenmemiş tarım ürünü yanında işlenmiş olanlarının da payı giderek artış göstermiştir. Teşviklerin işlenmiş tarım ürünlerine yönelik uygulanması ile ülke için endüstrilerin de desteklenmesi amaçlanmıştır. Dış satımda tarımın payı 1980 yılında %57,5 iken 1990 yılında %18.1 ve 1995 yılında %10.6 olarak gerçekleşmiştir. İşlenmiş ürünlerin payı ise 1980 yılında %7,2 ve 1995 yılında %10,2 dir. Tarım ve işlenmiş tarım ürünleri dış alımının dış satıma oranına bakıldığında 1980 yılında %18.8 , 1990 yılında %82,8 ve 1995 yılında %89,6 olduğu görülmektedir. (14) Bu durum, ülkemizin önümüzdeki yıllarda tarım ürünleri yönünden büyük ölçüde dışa bağımlı olma olasılığını düşündürmekte ve desteklemenin önemini daha açıkça ortaya koymaktadır.

4. Sonuç ve Çözüm Önerileri

a) Tarıma yönelik desteklemelerin hem ekonomik hem de sosyal boyutları bulunmaktadır. Sadece ekonomik yönüyle desteklemeyi ele almak ve gerekliliği noktasında düşünmek, beraberinde sosyal bir takım problemleri de getirebilir. Destekleme politikalarında bir takım noksanlıklar tartışma konusudur. Ancak ülkemizde bugünün koşulları nedeniyle, büyük çoğunlukla destekleme alımı ve girdi sübvansiyonuna dayanan desteklemelerin yapılmasının zorunluluğu açıktır. Üreticilerin yetersiz örgütlenme düzeyi, serbest piyasada oluşan yüksek girdi fiyatları gibi etkenler bunu gerektirmektedir.

b) Destekleme ile ilgili karar alan ve bunu uygulayan kurumsal yapı, ayrıca bunlara yönelik yasal yapı ve desteklemenin finansman kaynakları çeşitlilik göstermektedir. Ne tür bir destekleme olacağı ve nasıl yapılacağını takip etmek zordur. Mevcut uygulamalar ise kesiklik göstermektedir. Öte yandan uygulama sonuçlarının analizine yönelik çalışmalar yaygın değildir.

Uzun vadeli ve istikrarlı bir destekleme politikasının oluşturulması için, hem yasal ve kurumsal hem de finansal yapının daha da sadeleştirilerek mevcut uygulamaların sonuçlarının analiz edilebileceği kapsamlı bir düzenlemenin gereği bulunmaktadır. Aksi halde, kısa vadeli ve sadece mevcut problemlerin çözümünü yöndeki desteklemelerin ülke tarımının geliştirilmesinde etkili olamayacağı düşünülmektedir. Sağlıklı olarak saptanan destekleme politikaları yanında, diğer taraftan da, üreticinin, serbest piyasaya uyumunu sağlayıcı çalışmalara da gereksinimi olduğu dikkate alınmalı ve gelişmelerden üreticiler haberdar edilmelidirler.

c) Türkiye'de destekleme politikalarının uzun vadeli ve istikrarlı bir yapı gösterdiğini söylemek olanaklı değildir. Desteklenecek ürün sayısı, yıldan yıla değişiklik göstermekte ve destekleme fiyatının saptanması bütün bölgelerde aynı ilan edilmektedir. Halbuki Türkiye'de çok değişkenli iklim yapısı verimliliği de farklı kılmakta ve maliyetler de buna bağlı olarak değişebilmektedir. Bu bakımdan, fiyat belirlenmesinde bu durumun dikkate alınmasının gereği vardır. Fiyatların ürün ekiminden önce açıklanması ile üreticinin karar verme süreci daha da genişletilmiş olacak ve üretim önceden yönlendirilebilecektir.

d) Türkiye'de tarımsal yapıya yönelik pek çok problem bulunmaktadır. Bunların başında tarım işletmelerinin parçalı ve küçük bir yapıda olması, yetersiz örgütlenme düzeyi ve yoğun nüfus baskısı gelmektedir. Desteklemelerin amacına ulaştırılması için tarımsal yapının iyileştirilmesi ve özellikle örgütlenmeyi teşvik edici politikaların izlenmesinin gereği bulunmaktadır.

KAYNAKLAR

- 1- İktisadi Rapor - 1995. TOBB, Ankara.
- 2- Gürbüz, M. 1993. "Açılış Konuşması". TMMOB, ZMO. Tarım Haftası'93 Sempozyumu, Ankara.
- 3- Demirel, S. "Açılış Konuşması". Tarım Haftası'93, TMMOB, ZMO, Ankara.
- 4- Bozoğlu, M. 1995. "AB'de Tarım Sübvansiyonları". A.Ü.Z.F. Tarım Ekonomisi Bölümü (Doktora Semineri), Ankara.
- 5- Ögüt, H. 1993. "Tarımsal Desteklemenin Yeniden Örgütlenmesi ve Finansmanı". TMMOB, ZMO. Tarım Haftası'93 Sempozyumu, Ankara.
- 6- DPT, 1995. Tarımda Yapısal Uyum, Destekleme ve Uluslararası Piyasalara Entegrasyon. Ekim, Ankara.
- 7- TZOB, 1996. Zirai ve İktisadi Rapor 1994-1996, Ankara.
- 8- Temel Ekonomik Göstergeler, DPT, Ekim, Ankara.
- 9- Yetkin, İ. 1995. "1994 Tarımı: Verileriyle, Olgularıyla, Tarımın Çöküşü". TZD. Türkiye Tarımının Dünyü, Bugünü, Yarın Sempozyumu. Ankara.
- 10- Ekonomik Önlemler Uygulama Planı, 5 Nisan, DPT, Ankara.
- 11- Sayın, 1995. "Gübrede Günümüze Kadar İzlenen Politikalar ve Yeni Gübre Politikasının Düşündürdükleri". TZOB, Çiftçi ve Köy Dünyası Dergisi, Sayı: 121, Ankara.
- 12- Tarımsal Krediler Mevzuatı. TC. Ziraat Bankası, Ankara.
- 13- Oyan, O. 1995. "Tarımsal Destekleme Politikalarında Yeni Arayışlar". TZD. Türkiye Tarımının Dünyü, Bugünü, Yarın Sempozyumu, Ankara.
- 14- Temel Ekonomik Göstergeler ve Yıllık Programlar (Çeşitli Yıllar), Ankara.

TÜRKİYE ÇEVRE POLİTİKALARI

Dr. Harun TANRIVERMİŞ *

ÖZET

Çevrenin korunması ve geliştirilmesine ilişkin ilk çalışmalar, özellikle İstanbul ile ilgili olarak Osmanlılar zamanında yapılmış ve bu dönemde çeşitli gönüllü kuruluşlar oluşturulmuştur. Cumhuriyet döneminin başından planlı dönemlere kadar çıkarılan çeşitli kanunlarda direkt ve dolaylı olarak çevre ile ilgili düzenlemeler yapılmış, çeşitli kamu kurumları bu amaçla görevlendirilmiş ve bu dönemde de çok sayıda gönüllü kuruluş kurulmuştur. Planlı dönemlerde 1963-1972 dönemini kapsayan ilk iki Beş Yıllık Kalkınma Planı (BYKP) döneminde, çevre ile ilgili doğrudan düzenleme yapılmamıştır. III. BYKP ile başlayan makro çevre politikasının saptanması, 1970, 1980 ve 1990'lı yıllarda yapılan uluslararası girişimlerin de etkisi ile VI. ve VII. BYKP ile daha kapsamlı olarak saptanmış, çevre ile ekonomi politikalarının entegre edilmesi ve sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının bu süreçte dahil edilmesi planlanmıştır. Ancak ülkemizde onarımcı ve önleyici politikalar çevre yönetiminde tutarlı ve kararlı bir biçimde uygulanmamaktadır. Çevre politikalarında yasaklama, sınırlama, standartlar, tazminat ödetme gibi araçlara ağırlık verilmiş, çevre vergileri, harçlar, depozito geri ödeme sistemi, pazarlanabilir kirletici izinleri, sübvansiyonlar ve kredi gibi piyasa mekanizmasına dayanan ekonomik araçlar çevre politikalarına entegre edilememiştir. Çevre politikaları ve AB çevre politikaları büyük ölçüde benzerlik göstermekle birlikte, AB'ye uyum için kanunlar ve standartlardaki değerler ve araçların yeniden gözden geçirilmesi ve düzeltilmesi gerekmektedir.

ABSTRACT

The affairs related to the conservation and improvement of the environment had first made the around in İstanbul province and a few of non-governmental organizations (NGO's) had established in the terms of Ottoman Empire. In the early times of Republic of Turkey, the arrangements had included the concern of the conservation of the environment, many public authorities have been assigned for this proposes and many of the NGO's had been established before the previous planned development era until 1963. First and Second Five Year Development Plans which covering the era of 1963-1973, were not done directly legislations with respect to the environment. The national policies in connection with the environment have been started by the Third Year Development Plan era, the entegration of environment and economics and sustainable development policy to these policies have been accepted by the Sixth and Seventh Year Development Plan eras with the effects of international improvements of the environmental issues in the 1970s, 1980s and 1990s. Although currative and preventive policies have not been applied in environmental management as consistently and definitely in Turkey, On the one hand, policy instruments of environmental management such as bans, standards, payment of indemnity and penalties have largely applied, on the other hand, economic instruments such as taxes, charges, depozit refund system, marketable pollution permits, subsidies and loans which are based on the market system have not been entegrated to the national environmental policies. On account of the largely similarity of environmental policies between Turkey and the European Union, legislations, standards and the usage of the environmental management instruments should be reviewed to take into account of the European Union's basis environmental legislation and action plans.

* Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü Dışkapı/ANKARA.

GİRİŞ

Çevreyi veya ekosistemi oluşturan maddi ve maddi olmayan unsurlar birbirinden ayrılmaz bir biçimde iç içe geçmiş olup, çevrenin bütün unsurları birbirinin tamamlayıcısıdır ve bu nedenle de ekosistemlerde bir uyumdan bir yaşanabilir bir ortamdaki söz edilebilir. Unsurlardan birinde meydana gelen zamansız ve oransız büyüme ve değişme, bütün ekoloji sistemi etkilemekte ve uyumu bozmaktadır. İşte bu olgu, kısaca "çevre sorunları" olarak tanımlanmaktadır (37). Çevre sorunlarının geçmişi uygarlık tarihi ile yaşıt olmasına karşın, bunların yaşamsal bir sorun olarak ortaya çıkışı ve bu bağlamda dünya kamuoyunun gündeminde öncelikli sorunlar arasına girmesi oldukça yeni sayılabilir. Bu konuda bir tarih vermek gerekirse, Sanayi Devrimi bir dönüm noktası olarak gösterilebilir. 18. yüzyılın sonlarında başlayıp ve 19. yüzyılın ortalarına kadar süren yeni buluşlar; buhar gücünden yararlanılarak geliştirilen makinelerin tekstilde, demir ve çelik işlemeciliğinde, tarımsal üretimde kullanılması ve demiryollarının yapımı ile malların pazara daha düşük bir maliyet ile ulaşımının sağlanması, üretim yapısını etkilemiş ve bunun sonucunda Sanayi Devrimi ortaya çıkmıştır. Bu devrim, toplumu çevrenin kirletilmesi ve bozulması sürecine yöneltmiştir (38). İnsanların çevre ile olan ilişkileri ve sosyal yaşantılarında büyük bir değişim olmuş, madenlerin kullanımına yönelik talepler artmış, tarımsal üretim miktar ve kalitesi yükselmiş, ulaşımındaki kolaylık nedeni ile mallara olan talep artmış ve bütün bunlara paralel olarak üretim ve tüketim düzeyi de giderek yükselmeye başlamıştır. Toplumsal ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan yeni üretim ve tüketim teknikleri ve alışkanlıkları, ekolojik denge üzerinde o zamana kadar ki en ciddi baskının (etkinin) yaşanmasına neden olmuştur (26, 27).

İnsanların doğal kaynaklar ve dolayısıyla ekosistemler üzerindeki baskılarını arttırmalarının bir sonucu olarak çevre sorunları özellikle 1960'lı ve 1970'li yıllardan sonra kendisini hissettirmeye başlamıştır. İnsanlar giyinme, barınma gibi mutlak ihtiyaçlarını karşılamak için yaşamı boyunca çevresini değiştirmek eğilimindedir. Ekonomik faaliyetler, doğal zenginlikler kullanılarak geliştirilmiş ve buna bağlı olarak insan-doğa dengesi yavaş yavaş bozulmuştur. Aslında çevre sorunlarının yoğunluğunun hızlı bir şekilde artmasının esas nedeni, insanların daha fazla mal ve hizmet üretmek amacıyla doğal kaynakları sürekli tahrip etmeleridir. Özellikle, piyasa ekonomilerinde daha fazla üretim ve tüketim eğilimleri, doğal kaynakların aşırı ve yanlış kullanılmasına neden olmuştur.

1960'lı yıllardan sonra ABD, Japonya ve diğer gelişmiş ülkelerde, aşırı ve plansız sanayileşmenin bir sonucu olarak çevre sorunları önemli boyutlara ulaşmıştır. Gelişmiş ülkelerde bir yandan sanayileşme ile toprak, hava, su ve gürültü kirliliğine neden olurken, diğer yandan da gelişmekte olan ülkelere çevre kirletici sanayileri ve malları yardım adı altında ihraç ederek ve bu ülkelerin doğal kaynaklarını aşırı bir şekilde tüketerek, kirliliğin dünya yüzeyine yayılmasına da katkıda bulunmuşlardır.

Gelişmiş ülkelerde çevre sorunları, doğal kaynakların aşırı tahrip edilmesi ve plansız sanayileşme sonucu ortaya çıkmış olmasına karşın, gelişmekte olan ülkelerde bu sorun, daha çok yetersiz altyapı, sermaye, teknoloji ve çevre bilincinin yerleşmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak çevre faktörü, uluslararası bir nitelik taşımakta ve çevrenin sınırlarının olmadığı bilinmekte veya çevre üzerine ulusal mülkiyet hakkından söz edilememektedir. Bu nedenle yatırımların çevresel etkilerini azaltıcı önlemleri almak, uygun planlama ve teknoloji seçimine önem vermek, sanayi, turizm, altyapı ve tarımsal kalkınma projeleri vb. faaliyetlerin çevreye olan zararlarını ve yararlarını birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Ayrıca tarımda kimyasalların kullanımının belirli bir seviyede tutulması, doğaya geri dönebilen tüketim, yatırım ve ara malların üretiminin teşvik edilmesi, turizm yatırımlarının çevreye olan etkilerini azaltıcı önlemlerin alınması da gerekmektedir. Türkiye'de çevre sorunları daha çok yanlış sanayileşme ve kentleşme politikaları, yanlış teknoloji seçimi, yatırımların ekonomik analizi sürecine çevresel etkilerin de değerlendirilmesi aşamasının entegre edilememesi, çevre politikaları ve örgütlenmesindeki eksikliklerden kaynaklanmaktadır.

20. yüzyılın sonlarına doğru Batılı ülkelerde gelişen ve daha sonra birçok gelişmekte olan ülkede de benimsenen çevrecilik hareketinin amacı, doğal kaynakları olduğu gibi korumak, kirlenmiş olan kaynakları ise mümkün olduğunca eski doğal haline dönüştürmek ve çevrenin kirlenmesini önlemektir. Bu amaçla birçok ulusal ve uluslararası örgüt kurulmuş, uluslararası konferanslar düzenlenmiş (Stockholm 1972 ve Rio De Janeiro 1992) ve böylece çevre sorunlarına karşı toplumların duyarlılığı artırılmak istenmiştir. Küresel düzeyde çevre sorunlarının azaltılabilmesi ve dolayısıyla çevrecilik hareketinin başarılı olabilmesi için, bir yandan ulusal ve uluslararası düzeyde örgütlenmek ve bu kuruluşlar arasında eşgüdümü sağlamak ve diğer yandan da ulusal çevre eylem planlarını oluşturmak ve uygulamak gerekmektedir.

Günümüzde çevre kavramı, şimdiki ve gelecek kuşakların sağlıklı bir çevrede yaşamada ve bu çevrenin insanoğluna sağladığı kaynaklardan yararlanmada eşit haklara sahip olduğu, geleceğin ortak olduğu ve bu anlamda kalkınma ve çevre arasındaki karşılıklı etkileşimin ulusal, bölgesel ve küresel düzeydeki tüm ilişkilerde gözetilmesi gerektiği şeklinde özetlenebilecek yeni bir anlayışı içermektedir. Buna göre çevre; kalkınmanın en temel unsurlarından biri olarak ele alınmakta, ekonomik kalkınmayı hedefleyen sektörel politika ve planlar, çevrenin korunmasını ve gelecek nesillere içinde yaşanılabilir bir dünya bırakılmasını hedefleyen çevre politikaları çerçevesinde belirlenmektedir. Ülkemizde özellikle 1960-1970'li yıllardan itibaren, çevre kirliliği ile mücadele ve kirleticilerin çevreye zararlarının azaltılması gibi konularda birbirinden bağımsız yaklaşımlar ve çalışmalar yerine, çevre ve çevresel kaynakların yönetiminden, ekonomik gelişme ile çevre kaynaklarının birlikte düşünülmesinden, daha çok söz edilmektedir. Diğer bir ifade ile çevre sorunlarının sosyal, ekonomik ve siyasal boyutlarının bulunduğu açıkça gözlenmiştir. Bu çalışmada, tarihsel gelişim süreci içinde ülkemizde

belirlenen ve uygulanan çevre politikaları kısaca planlı dönem öncesi ve sonrası olarak incelenmiş ve bunların Avrupa birliği (AB) çevre politikalarına uyumunun sağlanması açısından yeniden gözden geçirilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır.

2- TÜRKİYE'DE ÇEVRE POLİTİKALARININ ESASLARI

Politika, belirli bir sorunun çözümü için geleceğe yönelik olarak alınması gerekli olan önlemler ve benimsenen ilkelerin toplamıdır. Çevre politikası ile de bir ülkenin çevre alanındaki tercihleri ve hedeflerinin belirlenmesi ve bunlara ulaşılması için alınması gereken önlemlerin saptanması olarak ifade edilmektedir. Bunlar, doğal ve yapay çevrenin korunması ve geliştirilmesi için hükümetlerce alınan geleceğe yönelik önlemlerdir (45). Bu politikalar ülkelere göre değişmekle birlikte, ülkelerin ortak hedefleri; bireylerin sağlıklı bir çevrede yaşamalarının sağlanması, toplumun ortak malı olan çevre değerlerinin korunması ve geliştirilmesi ve çevre politikalarının uygulanmasının gerektirdiği mali yükün paylaşılmasında toplumsal adalet ilkelerine uygunluğunun sağlanması ile ilgili olmaktadır (31, 32).

Çevre sorunlarının çözümüne yönelik politikaların rasyonel olarak saptanabilmesi için, öncelikle bu sorunları ortaya çıkaran nedenlerin araştırılması gereklidir. Çevre politikalarının belirlenmesi ve uygulanmasının en önemli koşulu, ülkenin çevre sorunları ve toplumun çevreye verdiği değerin tanımlanması, çevre yönetiminde kullanılacak alternatif politika araçlarının avantaj ve dezavantajlarının saptanması ve bunlara göre en uygun araç/araçların seçilmesi ve bunların karar mekanizmaları içinde uygulanmasının sağlanmasıdır. Böylece saptanan politikalar ile sanayileşme, tarım, turizm, kentleşme, ekolojik sistemler ve nüfusun dağılımı, yatırım projelerinin değerlendirilmesi ve uygulanması gibi alanlarda uygulanan politikalara entegre edilmesi ve aralarında tutarlılık ve koordinasyonun sağlanması gerekmektedir (31, 32, 34).

Çevre politikalarının temel amacı, çevre sorunlarını kontrol etmek için objektif ve uygulanabilir önlemlerin geliştirilmesi ve bu önlemler ile insanlar ve diğer canlıların yaşamlarını daha sağlıklı bir ortamda sürdürmelerinin sağlanmasıdır. Çevre, günümüzde bütün dünya ülkelerinin temel bir sorunudur. Özellikle sanayileşmiş ülkelerde oluşan kirlilik, çevre değerlerinin tahrip olması ve yok olmasına neden olmuş ve bu durum gerekli önlemleri alması için kamu yöneticileri üzerinde kamuoyu baskısının artmasını sağlamıştır. Böylece çevrenin korunması parti programlarında, ülkenin makro plan ve programlarında yer almış ve kamuoyu çevrenin korunması konusunda bilinçlenmiş ve duyarlılık artmıştır. Bu gelişim ülkelerin nüfus ve yerleşim, kentleşme, sanayi, tarım, turizm ve doğal kaynakların kullanım politikalarına çevre koruma ilkesinin entegre edilmesine olanak vermiş ve makro politikalar yeni boyutlar kazanmış ve hatta uluslararası ilişkilerde de çevreye özel önem verilmeye başlanmıştır.

Çevre politikaları, ülkelerin çevre alanındaki amaç ve hedeflerinin saptanmasıdır. Çevre sorunları ve halkın bu sorunlara duyarlılığının artışına paralel olarak dünyada bir-

çok ülkede bu sorunların çözümüne yönelik politikalar oluşturulmuştur. Bu amaçla gelişmiş ve birçok gelişmekte olan ülkede 1960'lı yıllarda mevcut kirliliği giderici veya onarıcı politikalar, 1970'li yıllarda önleyici politikalar, 1980 ve 1990'lı yıllarda ise sürdürülebilir kalkınma felsefesinin ekonomi politikalarına entegre edilmesi ilke olarak benimsenmiştir. Bu politikaların yürütülmesinde ulusal düzeyde bakanlıklar, çevre koruma amaçlı vakıflar, dernekler ve kooperatifler, çevre koruma amaçlı fonlar (Çevre Kirliliğini Önleme, Özel Çevre Koruma, Ulusal Parklar ve Belediyeler Fonu gib), üniversiteler ve araştırma kurumlara görev almaktadır. Uluslararası düzeyde ise, BM Çevre ve Kalkınma Programları, UNESCO, AB, OECD, Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Dünya Bankası, Dünya Yaban Hayatı Fonu (WWF), Uluslararası Doğa ve Doğal Hayatı Koruma Birliği (IUCN), Greenpeace (Yeşil Barış Örgütü), Avrupa Konseyi, NATO, Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve diğer yerel ve bölgesel kuruluşlar da dahil olmak üzere çok sayıda kuruluş çevrenin korunması ve geliştirilmesi konusunda çalışmalar yapmaktadır (1, 47).

Türkiye'de çevre politikalarını incelemiden önce çevre sorunlarının nedenlerini kısaca gözden geçirmekte yarar bulunmaktadır. Böylece bu sorunların çözümü için alınan önlemlerin yeterli olup olmadığı tartışılabilecektir. Ülkemizde çevre sorunlarının başlıca nedenleri; aşırı nüfus artışı, çarpık kentleşme ve sanayileşme, yetersiz altyapı, flora ve faunadaki kayıplar, enerji üretimi, dağıtım ve kullanımı ile ilgili sorunlar, yeşil alanlar ve ormanların sürekli olarak azaltılması, tarım alanlarındaki hatalı kullanım ve uygulamalar, kıyıların bozulması, doğal ve tarihsel değerlerin tahrip edilmesi ve sonuçta sürekli olarak çevre üzerindeki baskının artmasıdır. Doğal çevrenin taşıma veya özümleme kapasitesinden fazla kirlilik üretilmesi ile çevre kirliliği insanları ve diğer canlıları rahatsız edici boyutlara ulaşmıştır. Bu sorunların çözümüne yönelik olarak halkın bilinçlenmesi ise, 1970'lerden sonra yavaş yavaş gelişmeye başlamış ve 1980'li ve 1990'lı yıllarda ise iyice artarak, resmi çevre politikalarının yönlendirilmesinde, halk ve NGO'lar büyük ölçüde etkili olmaya başlamışlardır. Bu kapsamda ülkemizin başlıca çevre sorunları aşağıda kısaca özetlenmiştir.

Türkiye, Avrupa ülkeleri içinde nüfusu en hızlı artan, gelişmekte olan bir ülkedir. Türkiye, 2000 yılında 70 milyon nüfusu ile Avrupa'nın Almanya'dan sonra en kalabalık ülkesi olacaktır. DİE ve DPT verilerine göre, yıllık ortalama nüfus artış hızı 1996'da % 1,68'e gerilemiş olup (20), bu oran dahi çok yüksektir. Hızlı nüfus artışı, planlı kalkınma ve ekonomik gelişmeyi güçleştirmekte, kalkınma hızını düşürmektedir.

Türkiye, hızlı bir kentleşme yaşamaktadır. Tarımda makinalaşma ve tarım arazilerinin reel taksim yolu ile varisler arasında sürekli bölünerek bir aileyi geçindiremeyecek büyüklüğe düşmesinin bir sonucu olarak, tarımda oluşan çok sayıdaki geçimlik aile işletmelerinde açık ve gizli işsiz durumundaki işgücü, kentlerin göreceli gelişmişlik düzeyi ve çekiciliğinin etkisi ile kırdan kente önemli düzeyde ve sürekli bir göç olgusunun yaşanmasına neden olmuştur. Bu göç olgusu devam etmektedir. Kentlerdeki nüfus artış

hızı normal artışın çok üzerindedir. Yaşanan hızlı kentleşme özellikle de İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Adana, Antalya, Mersin, Gaziantep, Diyarbakır gibi birkaç büyük kentte yığılma şeklinde olmaktadır. Kentlerin nüfusunun göç nedeni ile tahminlerin çok üstünde artması, planlı ve sağlıklı bir kent gelişimini ve yönetimini güçleştirmektedir. Özellikle altyapı yetersizliği, konut gereksiniminin karşılanamaması ve yeterli istihdam olanaklarının sağlanmaması, kentsel çevrenin hızla bozulmasına, çarpık ve sağlıksız kentleşmeye neden olmaktadır.

Hızlı sanayileşme ve sanayinin yanlış yer seçimi, teknoloji ve hammadde seçimi ve endüstriyel faaliyetlere ayrılacak kaynakların sınırlı olması ile belirli büyük kentler ve çevresinde ve kıyılarda yerleşen sanayi kuruluşlarının sayısının ve kapasitesinin artması ve bunların arıtılmadan doğrudan alıcı ortama bırakılan atıklar, bazı bölgelerde geri dönülmez çevre kirlenmesine ve tahribine yol açmıştır. Bunun en önemli örnekleri; İzmir ve İzmit Körfezi, İstanbul, Bursa, Adana, Mersin, Samsun gibi kentlerde görülebilmektedir (19, 32, 42).

Ülkemiz arazi yapısının % 62,5'inde eğimin % 15'ten fazla olması ve erozyona karşı alınması gereken tedbirlerin yetersiz olması sonucu, ülke topraklarının % 91,1'i erozyon tehlikesi ile karşı karşıyadır. Toprak erozyonu ülkemiz arazi varlığının % 63,4'ünde şiddetli ve çok şiddetlidir. Erozyon sonucu, yılda 450 milyon ton materyal, akarsularla ülke dışına taşınmaktadır. Türkiye'den alan olarak 13 defa daha büyük olan Avrupa'da bu miktar sadece 320 milyon tondur (19). Toprak erozyonunun en ciddi sonuçlarının birisi de, büyük yatırım harcamaları ile gerçekleştirilen barajların su toplama havzalarının dolmasıdır. Bunun yanında verimli tarım topraklarının sanayileşme, kentleşme ve turizm gibi tarım dışı amaçlarla kullanımı, tarım arazilerinin yoğun olarak kirlenmesi, arazilerde drenaj, yaşlık, tuzluluk, taşlılık gibi sorunların olması da tarımsal üretimin miktar ve kalitesini olumsuz etkilemektedir.

Orman varlığı 20,2 milyon hektar olup, miktar ve kalitesi yıllar itibariyle azalmaktadır. 1950-1995 döneminde yaklaşık 2,5 milyon hektar orman alanı, tarım, turizm ve yerleşime açılma ve orman yangınları nedeni ile kaybedilmiştir. Diğer taraftan, alan olarak orman varlığına eşit miktardaki çayır ve meraların büyük bir bölümü aşırı otlatma, sürülerek tarım alanına dönüştürülme ve diğer nedenlerle tahrip edilmiş ve verimsizleşmiştir. Bunun sonucu olarak mevcut hayvan varlığının otlak gereksinimi meralar ve ormanlık alanlardan karşılamaya çalışılmakta ve bunlar da yeterli olmamaktadır. Bu da hem ormanların, hem de meraların tahribine yol açmaktadır.

Artan çevre kirliliği, düzensiz ve bilinçsiz avlanma sonucu, tür çeşitliliği bakımından çok zengin olan ülkemizde birçok hayvan, özellikle de kuş ve balık türleri yok olmaktadır. Karadeniz, Marmara, Ege ve Akdeniz hızla kirlenmektedir. Plansız ve sağlıksız kentleşme, kıyıların tahribi, sanayi ve kentsel atıkların doğrudan denizlere bırakılması, deniz araçlarının atık sularını ve petrol artıklarını denizlere boşaltmaları, bu

ortamların kirlenmesine neden olmaktadır. Kapalı bir iç deniz olan ve konumu nedeni ile balıkçılık açısından önemli bir potansiyele sahip Marmara Denizi can çekişmektedir. Haliç ve İzmir Körfezi ölmüştür. Bandırma ve Gemlik Körfezleri ile İzmir ve İskenderun Körfezleri son yıllarda yoğun olarak kirlenmiştir. Ege ve Akdeniz kıyılarındaki doğal güzellikler turizm ve kentsel yerleşme baskısı ile hızla tahrip olmaktadır (19, 32).

Göller, Akarsular, yerüstü ve yeraltı su kaynakları hızla kirlenmektedir. Bu kaynaklardan bazıları hariç, kirlilik henüz tehlikeli boyutlarda değildir. Ancak çok kısa zamanda tedbir alınmadığı takdirde İznik, Sapanca, Eğridir, Beyşehir, Terkos, Manyas gibi göllerde kirlenme düzeyi kabul edilebilir üst limitlerin de üzerine çıkacaktır. Büyük akarsuların çoğu kirlenmiştir. Kirliliğin başta gelen nedeni, endüstriyel ve evsel atıkların doğrudan akarsulara, göllere verilmesi, aşırı ve bilinçsiz gübre ve tarımsal mücadele ilacı kullanımınıdır.

Kentlerin çoğunda hava kirliliği, özellikle kış aylarında, insan sağlığı ve canlı yaşamını tehdit etmektedir. Fabrikaların ve konutların bacalarından çıkan gazlar, motorlu taşıtların eksoz gazları, diğer faaliyetlerden kaynaklanan toz, kir, is, hava kirliliğinin en önemli nedenleri arasında yer almaktadır. Bugün İstanbul, Ankara, Bursa, Erzurum, Diyarbakır, Elazığ, İzmir, İzmit, Balıkesir, Samsun gibi kentlerde de hava kirliliği (özellikle SO₂ ve partikül maddeler yönünden) zaman zaman Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'nce saptanan sınırların çok üstüne çıkmaktadır (13).

Son yıllarda üzerinde durulan bir kirlilik türü de gürültüdür. Plansız yapılaşma, ulaşım ve trafik sorunları yanında, toplumdaki hakim değerler ve sosyal yapıdaki değişimler, gürültü kirliliğini dayanılmaz boyutlara ulaştırmaktadır. Özellikle, büyük kentlerde sanayileşme ve yoğun yapılaşmanın sürdüğü bölgelerde, insanları rahatsız eden ve ruhsal bozukluklara neden olan gürültü kirliliği yaşanmaktadır. Kentlerdeki yoğun yapılaşma, açık ve yeşil alanların azlığı, gürültüyü azaltıcı önlemlerin hemen hemen hiç alınmaması, bu sorunu ağırlaştırmaktadır.

Doğal zenginlikleri yanında, ülkemiz tarihi ve kültürel zenginlikleri ile de bir açık hava müzesi gibidir. Toplumda bütün bireylere tarihsel değerlerin korunması bilincini kazandırmak, kültürel ve estetik değerleri yaşatmak, geçmiş ile gelecek arasında bağ kurmak, bu değerlerin sağladığı turizm potansiyelinden yararlanmak için, tarihsel ve kültürel değerlerin korunması gerekmektedir. Bugün özellikle büyük kentlerde yaşanan hızlı ve sağlıksız kentleşme, başta hava kirliliği olmak üzere, diğer çevre sorunları, tarihsel ve kültürel değerleri hızla tahrip etmektedir (33).

Ülkemizin önemli bir bölümünün deprem kuşağında olması nedeni ile oluşan yer sarsıntıları ve ülkenin topoğrafik durumu nedeni ile meydana gelen toprak kaymaları da önemli çevre sorunlarından. Diğer yandan komşu ülkelerdeki nükleer denemeler ve nükleer santrallerde oluşan kazalar sonucu ülkemiz - 1986 Çernobil örneğinde olduğu gibi - radyasyon kirliliği sorunu ile de karşılaşmaktadır.

Yukarıda kısaca sıralanan sorunlara başkaları da eklenebilir. Bu sorunların sadece sıralanması bile işin ne kadar yaşamsal olduğunu göstermektedir. Kentlerin katı atık sorunundan nükleer denemelere kadar, dünyada ve insanın yakın çevresinde ortaya çıkan olaylar, çevre sorunlarını ve dolayısıyla çevreye ilişkin kaygıları artırmaktadır. Bu bakımdan insanlar kirliliğin olumsuz etkilerinden korunmak ve yaşamları sürdürürebilmek için çevre sorunlarının çözümüne yönelik temel ilke ve politikaları saptamak ve uygulamak zorunda kalmaktadır. Bunun amacı; doğal çevrenin bozulmasını önlemek, çevre değerlerini korumak ve geliştirmek, bu konuda kamuoyunu bilinçlendirmek, teknik, eğitici ve bilimsel çalışmalar yapmak ve böylece ulusal çevre politikasının oluşturulması ve yürütülmesidir.

Ülkemizde çevre sorunlarını bütüncül bir yaklaşım ile kapsayacak bir örgütün kurulması ve çevresel kaynakların tahribini önleyebilecek yasal düzenlemelerin yapılması, yakın tarihlere kadar gerçekleştirilememiştir. Bu amaçla çeşitli merkezi ve yerel kuruluşlar, kendileri için kuruluş kanunları ile belirlenmiş görev alanları içerisinde, çevrenin korunmasına ve geliştirilmesine ilişkin planlama, yürütme, eşgüdüm ve denetleme gibi işlevlerini, birbirlerinden büyük ölçüde bağımsız bir biçimde sürdürmektedirler (41). Bu yapı Ağustos 1991'de 443 sayılı KHK ile Çevre Bakanlığı kurulmuş olmasına karşın, büyük ölçüde iyileştirilememiştir. Bu nedenle ülkesel düzeyde çevre politikalarının araçları, amaçları ve bu politikaların yürütücülerinin tam olarak saptanamadığı ve etkin olarak uygulanamadığı ifade edilebilir.

2.1. Planlı Kalkınma Dönemi Öncesi Çevre Politikaları

Sanayi Devrimi günümüz anlamında çevre sorunlarının doğuşunu hazırlayan bir süreç olmuştur. Buna bağlı olarak çevre koruma fikrinin gelişimi de Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkmıştır. Türkiye geç sanayileşen ve kentleşen bir ülke olması dolayısıyla çevre sorunları ile gelişmiş ülkelere oranla daha geç karşılaşmıştır. Dolayısıyla çevre anlayışı batıda olduğundan farklı şekillenmiştir. Ancak başlangıçtan itibaren doğa ile içiçe yaşayan insanın doğaya bakışı, çevre anlayışının temelini oluşturmaktadır (26).

Çevre koruma ve çevre duyarlılığı doğaya dönüşten Ortaçağ ve Yeniçağ düşünürlerinin doğa ve uygarlık konusundaki yaklaşımlarına kadar felsefi kökleri olmasına karşın, genellikle son bir iki yüzyılın ürünüdür. Çevre koruma hareketi ve düşüncesi çevre sorunlarının gelişimine paralel olarak gelişmiş ve bugünkü seviyesine ulaşmıştır. Günümüzde üzerinde tartışmalar yapılmasına ve ciddi spekülasyonlar olmasına karşın, "ekolojik bir dünya" görüşü üzerinde durulmaktadır. Özellikle büyük uygarlıklarda çevreye yönelik olumlu davranış değişimleri gözlenmektedir (26).

Osmanlı İmparatorluğu'ndan önce Türk toplumu genelde göçebe toplum şeklinde yaşamıştır. Göçebe toplum değerlerinde doğa tarımsal bir nitelik taşımaktadır. Eski Türklerde çoğu dağ, nehir ve benzeri doğal varlıkların kutsal sayılmasının nedeni de budur. Göçebe insan "kutsal" sayılan doğal ile içiçedir. Dolayısıyla onu yok etmeyi düşünmediği gibi, ona büyük değerler de yüklemektedir. Türklerde yerleşik hayata geçiş doğa

anlayışında değişmelere yol açmıştır. Ancak Osmanlı döneminde doğanın şehirlere taşınmasına büyük özen gösterilmiştir. Bu anlamda Osmanlı'da başta İstanbul olmak üzere, çoğu büyük şehirlerde doğaya sahip çıkıldığı ve doğanın temel özelliklerinin korunduğu görülmektedir. Örneğin, bahçe-konut ilişkilerinde bu rahatlıkla görülebilir. Özellikle orta tabaka şehirli için doğa fonksiyonel bir niteliğe sahip olarak düşünülürken, batılılaşma sürecinde "Lale Devrinde" olduğu gibi estetik bir doğa anlayışı egemen olmuştur (26, 27).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, sanayileşmenin neden olduğu kirlilik sorunu gözlenmemekle birlikte, yeşil alanların yetersizliği, erozyon ve bataklık gibi çevre sorunları ile karşılaşmıştır. Çevre ile ilgili doğrudan kanuni düzenlemelere rastlanmamakta bilikte, bazı nizamnamelerde çevreyi doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren hükümler bulunmaktadır (23, 24). Osmanlı'da doğa insan ilişkilerindeki olumlu örneklerle fazlaca rastlamak mümkündür. Örneğin, Fatih Sultan Mehmet zamanında çevre ile ilgili bir vakıf kurulmuş ve Haliç'in dolmaması için Kağıthane Deresi'nin havzasında hayvan otlatılması, bina yapılması ve tarla açılması yasaklanmıştır. Erozyona elverişli yamaçlar ağaçlandırılmış ve ormanlardan ağaç kesimi yasaklanmıştır. Bu dönemde şehirlerin dört tarafını kaplayan mezarlıklar yaz ve kış yeşilliğini koruyan ve mezarlıklardaki kokuları selvi ağaçları ile yeşillendirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu zamanında çevre anlayışında ağacın çok önemli bir role sahip olduğu görülmektedir. Herhalde 1869 yılında bir Orman Nizamnamesi çıkarılması da bundan dolayı olmuştur.

1800'lü yıllarda yabancı mimar ve şehir plancılarının İstanbul başta olmak üzere bazı şehirlerin planlarını yaptıkları bilinmektedir. 1848-1864-1882 yıllarında çıkarılan Ebniye Nizamname ve Kanunlarında da çevre ile ilgili düzenlemelerin yapılması, batıda Sanayi Devrimi ile başlayan çevre koruma ve düzenleme çabalarının Türkiye'ye yansması olarak değerlendirilebilir. 1854'de İstanbul Şehremaneti (Belediyesi)'nin kurulması ile su ve kanalizasyon altyapısının kurulması, yolların bakım ve temizliği ve şehir mobilyalarının yapılması ile ilgili çalışmalar başlatılmıştır (23, 24).

İstanbul'da çevre kirliliğinin ilk belirtileri 1860'larda başlamıştır. Özellikle kanalizasyon ve atıklar ile kirlenen Haliç'in Galata-Beyoğlu Belediyesi'nce kurulan mezbaha ve diğer tesislere hızla tehlikeli olmaya başladığı görülmüştür. Abdülhamit döneminde Haliç'in temizlenmesine yönelik bazı çalışmalar yapıldı ise de, başarılı olunamamıştır. Aynı dönemde tarihi eserlerin korunmasına yönelik çalışmaların yapılması da ilginçtir. 1906 yılında bir Asar-ı Atika Nizamnamesi çıkarılırken, 1911 yılında Prens Said Halim Paşa'nın başkanlığında "İstanbul Asar-ı Atika Muhipler Cemiyeti" kurulmuştur. Cemiyetin toplam 180 üyesinin büyük çoğunluğu bürokrat, mimar, mühendis, öğretmen ve yazarlardan oluşmuş ve bunların da önemli kısmı azınlıklardandır. Beyoğlu Mutasarrıflığı'nın 26 Şubat 1911 ve İstanbul Valiliği'nin 15 Temmuz 1911 tarihli onayı ile kurulan bu cemiyetin 18 maddelik Tüzüğünde cemiyetin amaçları arasında; İstanbul'un sanat eserlerini ve güzelliklerini tanıtmak ve halkın estetik bilincini yükseltmek de yer almış-

tır (26- 26). Dernek, çalışmalarını I. Dünya Savaşına kadar sürdürmüş ve İstanbul'da bazı tarihi eserlerin korunması ve restorasyonunu yaptırmıştır.

Abdülhamit döneminde İstanbul'un temizlenmesi için özel bazı faaliyetlerin yürütüldüğü, bunun için bazı yabancı mimarlardan bilgi ve görüş alındığı da bilinmektedir. Devlet erkani dışında bazı kesimlerin de çevre sorunlarına özel bir önem vermesi İkinci Meşrutiyet ile birlikte başlamıştır. Hatta bu dönemde kurulan bazı siyasi partiler programlarında çevreye özel bir önem vermişlerdir. Bu dönemde kurulan "Ahali Fırkası", "Milli Meşrutiyet Fırkası", "Islahat'ı Esasiye Osmanî Fırkası"- "Ahali İktisat Fırkası" gibi partiler programlarında çevre ile ilgili tedbirler de önermişlerdir (26, 36).

Osmanlı'nın çöküş döneminde köylerde çevre sağlığına uygun düzenlemelerin yapılması ile ilgili de tedbirlerin geliştirildiği bilinmektedir. Örneğin, bunlardan Mart 1913 tarihli Talimatnamede, köylerin kurulacağı yerler ile ilgili olarak; havasının temiz olması, yakınında bataklık bulunmaması ve çevresinde akarsu bulunması gibi kriterlerin bulunması gerektiği belirtilmiştir (35).

Osmanlı döneminde çevre sorunlarıyla ilgili kurum ve resmi kurallara fazlaca rastlanmamaktadır. Ancak, çevreye karşı bir ilginin olduğu da bilinmektedir. Bu dönemde çevreye ilgi bir genel ahlakın; ibadet, gelenek, terbiye ve vicdani değerlerle oluştuğu ifade edilebilir. Cumhuriyet döneminde ise çevre sorunlarının hızlı ve ani bir şekilde kendisini hissettirmeye başlamasıyla bu ilgi kurumsallaştırılmak istenmiş ve kurallara yani mevzuata bağlanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında çevre sorunları Osmanlı'dan kalan sorunlar olup, savaşlar nedeniyle de ülkenin imarı bozulmuş ve doğal denge de birçok yönlerden tahrip edilmiştir. Ancak bu yıllarda çevre anlayışı, daha doğrusu çevreye ilgi Osmanlı döneminin devamı niteliğinde olup, bu genelde kurumsal olmayan gündelik yaşam anlayışı, ahlak ve vicdan sorunları şeklinde ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında rejimin yerleştirilme çabaları ve ekonomik kalkınmaya yönelik girişimlere öncelik verilmiş, çevre ile ilgili çalışmalara fazlaca yer verilmemiştir. Ülke savaştan yeni çıkmış, ekonomik ve sosyal yönlerden zayıf ve yeni kurulmuş bir devlettir. Bu dönemde nüfusun % 75,8'i kırsal kesimde yaşamakta ve geçimini tarımdan sağlamaktadır. Ülkede bu dönemde önemli bir kentleşme ve sanayileşme eğilimi de gözlenmemektedir. Ancak bir yandan da savaşla bozulan ve ihmal edilen altyapı ve sağlık hizmetlerinin yeniden düzenlenmesine önem verilmiştir. Bu amaçla çevreyi dolaylı veya doğrudan ilgilendiren pek çok yasal düzenleme yapılmıştır. Özellikle 1924 tarih ve 443 sayılı Köy Kanunu, 1926 tarih ve 743 sayılı Türk Medeni Kanunu, 1930 tarih ve 1582 sayılı Belediye Kanunu ve 1930 tarih ve 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile 1937 tarih ve 3116 sayılı Orman Kanunu ve 1937 tarih ve 3167 sayılı Kara Avcılığı Kanunu gibi yasalarda çevreye ilgili hükümler yer almış ve idari makamlara bu konuda görevler yüklenilmiştir. (30, 47). Bu dönemlerde ülkemizde çevre duyarlılığına örnek olarak gösterilebilecek birkaç çevre koruma derneğinin kurulduğu görülmektedir. Bunlar arasında "Himaye-i Eşcar Cemiyeti" (Ağaçları Koruma Cemiyeti), Himaye-i Hayva-

nat Cemiyeti, Adaları İmar Cemiyeti, Çamlıca'yı Güzelleştirme Cemiyeti, Dağcılık Kulübü, Türkiye Ormancılar Cemiyeti, Bursa Uludağı Sevenler Cemiyeti, Boğaziçini Sevenler Cemiyeti, Şehitlikleri İmar Cemiyeti gibi çoğu İstanbul'da olan kurumlar sayılabilir (34, 36). Bunlar çevre koruma hareketinin temelini oluşturan kaynaklardan birisi ve en önemlilerindedir.

1940-1950'li yıllarda yeni kentleşme olgusu ve tarımda destekleme politikalarının uygulanmaya başlanması ve özellikle mekanizasyon desteğinin sağlanması ile köylerden büyük kent merkezlerine başlayan göçler, bu merkezlerde yeterli altyapıdan yoksun çarpık kentleşmenin başlamasına ve kırsal kesimde ise tarıma uygun olmayan alanların da hızla tarıma açılmasına neden olmuştur. 1945-1946 yıllarından sonra dernek kurma hürriyetinin tanınmasıyla birlikte, toplumda kısmen de olsa çevre duyarlılığına paralel olarak Türkiye Tabiatını Koruma Derneği (1955), Türkiye Çevre Koruma ve Yeşilendirme Derneği gibi kurumların sayısı ve faaliyetlerinde artış gözlenmiştir. Ama Bu çabalar uzunca bir süre çok sınırlı bir grubun tekelinde yürütülmüştür. 1950'li yıllarda resmi politikada da bir değişiklik görülmeye başlanmış, 1956 tarih ve 6831 sayılı Orman Kanunu, 1956 tarih 6785 sayılı İmar Kanunu gibi düzenlemelerde çevre korumaya yönelik önemli düzenlemeler yapılmıştır. (47). Kuşçenneti, Yozgat Çamlığı, Aslantaş bu dönemde Milli Park ilan edilmiştir. 1950'li yıllar, hava kirliliğinin de gündeme geldiği ve çeşitli yönleriyle kamuoyunda tartışıldığı yıllardır (26,27). Bu dönemde çıkarılan bütün kanunlar çevre politikasının oluşumu için yeterli olmamış, çevre koruma hedefine hiçbir yerde tam olarak yer verilmemiş ve hatta bugünkü anlamda çevre sözcüğü hiç kullanılmamıştır. Ayrıca çevre koruma ve çevre sorunları ile ilgilenecek bir merkezi kamu kuruluşunun oluşturulmamış olması da, çıkarılan çeşitli kanunlardaki hükümlerin uygulanmasını büyük ölçüde engellemiştir.

Bu dönemde ülkemizde önemli ölçüde sanayileşme ve dolayısıyla önemli çevre sorunları gözlenmediğinden, çevreye öncelik verilmemiştir. Aynı dönemde Avrupa'da hem çevre sorunları ile mücadele, hem de çevre koruma alanında önemli gelişmeler olmuştur. Ülkemizde sanayileşme sürecinde benzer sorunlarla karşılaşılacağı düşünülerek, bu dönemde gerekli yasal ve kurumsal altyapı oluşturulmuş olsa idi, günümüzde yaşanan önemli çevre sorunları, özellikle büyük kentlerde bu boyutlara ulaşmadan önlenbilirdi (27).

2.2. Planlı Kalkınma Döneminde Çevre Politikaları

1961 Anayasası ile Türkiye kalkınma ve sanayileşme çabaları bir plana bağlanmıştır. Bu dönemde devletin temel hedefi hızlı bir yapı değişikliğini gerçekleştirmektir. Türkiye'de 1962 yılından itibaren planlı kalkınma dönemi başlamış ve bu süreç kısa, orta ve uzun vadeli planlarla sürmektedir. İlk kalkınma planı 1962 yılına yetiştirilemediğinden, 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı (BKYP) 1963'te yürürlüğe girmiştir (25). Planlar kamu yatırımları için bağlayıcı ve özel yatırımlar için de yol gösterici niteliktedir. Her kalkınma plan dönemi için yıllık programlar hazırlanarak, plan hedefleri daha geniş bir

biçimde açıklanmakta ve uygulamaya konulmaktadır. Kalkınma planlarında ülkenin değişen konjonktürel durumuna göre belirlenen temel ilkeler ve amaçlardan birisi de çevreye yönelik ilke ve amaçlardır. Ancak bu dönemde çevre anlayışında hem resmi, hem de halk düzeyinde bazı değişikliklerin başladığı görülmektedir. 1961 Anayasası'nda herkesin beden ve ruh sağlığının korunmasından söz edilmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye'de çevre sorunlarının çözümü ve çevrenin korunması ile ilgili politikalar kalkınma planları, yıllık programlar ve kanunlar, yönetmelikler ve tüzüklerde ana hatları ile belirtilmiştir. Bu çalışmalar özellikle 3. BYKP ile başlatılmış ve 7.BYKP'nda da kapsamlı olarak saptanmıştır.

I. BYKP'nda (1963-1967) ve II. BYKP'nda (1968-1972) çevreye ilişkin özel önlemler bulunmamaktadır. I. Planda "Sosyal Kalkınma ve Gelişme" ile "Tarım ve Endüstriyel Üretim" bölümleri adı altında dolaylı olarak çevreye değinilmiştir. Sanayileşmenin ekonomik açıdan ülke kalkınmasındaki yerine dikkat çekilmiş, ancak planın bütününde sanayileşmenin yarattığı kirlilikten söz edilmemiştir. Planda halkın refah seviyesini yükseltmek, sosyal ve ekonomik yapı başta olmak üzere, bütün alanlarda bölgeler arasındaki dengesizliklerin giderilmesi amaçlanmıştır (2). Bu dönemde çevre sorunları tam olarak gündemde olmadığından, Planda çevre ile ilgili özel bir bölüme yer verilmemiştir. Ancak Plan döneminde hızla artan nüfusun kontrolü için 1965 tarih ve 557 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun ve çarpık kentleşmeyi önlemek için 1966 tarih ve 775 sayılı Gecekondu Kanunu gibi çevre ile ilgisi açısından da 1966 tarihinde Kuşların Himayesine Dair Uluslararası Sözleşme imzalanmıştır. Ayrıca bitki ve hayvan toplulukları yönünden korunması gereken hassas yörelerden ikisi Milli Park ilan edilmiştir.

II. Planda da çevre ile ilgili özel bir bölüme yer verilmemesine karşın, çarpık kentleşmenin ve konut sorununun yansımaları olarak görülen bölgesel kalkınma, kentleşme, yerleşme sorunları, bölge planlaması ve sağlık hizmetlerine büyük önem verilmiştir (3). Bu amaca ulaşılabilmesi için genellikle ekonomik kalkınma ve sanayileşme politikalarına ağırlık verilmiş ve çevrenin korunması büyük ölçüde ihmal edilmiştir. 1969 yılında Ankara Hava Kirlenmesiyle Savaş Derneği'nin kurulması, Ankara'nın hava kirliliği ile ilgili bilimsel toplantılar düzenlemesi, kamoyunun çevreye ilgisinin göstergelerindedir. 1972 yılında toplanan Stockholm Çevre Konferansı'nın etkisi ile de 1970'lerde çevreye ilgi daha da artmış ve Türkiye Çevre Sorunları Vakfı ile 1972'de DPT bünyesinde "Çevre Sorunları Daimi Danışma Kurulu" oluşturulmuştur. Çevre sorunlarında ilgili Bakanlık ve kuruluşlar arasında koordinasyonun sağlanması ve ulusal düzeyde görev dağılımının yeniden düzenlenmesi, DPT bünyesinde, DPT koordinatörlüğünde yapılacak çalışmalarla tesbit edilecektir. Söz konusu koordinatörlüğün, bu amaçla kurulacak bir özel ihtisas komisyonunun desteği ile yürütülmesi için, Başbakanlık tarafından görevlendirme yapılmıştır. Konuyla ilgili bakanlık, kurum ve kuruluşların yetkili temsilcilerinden meydana gelecek olan Özel İhtisas Komisyonu'nun ana görevleri şöyle sıralanmaktadır (46):

1. Kalkınma planları ile ortaya konmuş, kalkınmanın temel strateji, politika ve ilke-leriyle uyuşan politika, ilke kapsam ve yaklaşım biçimlerini saptamak,
2. İlgili tüm ulusal kuruluşlar arasında koordinasyon sağlayarak, farklı ve birbiri ile gelişebilecek yaklaşım ve uygulamaları önlemek,
3. Dışişleri Bakanlığı aracılığı ile uluslararası düzeydeki gelişmeleri izlemek, değerlendirmek ve sonuçlarını ilgili örgütlere iletmek,
4. Gerekli durumlarda teknik alt komiteler kurmak, daha önce aynı amaçlarla kurulmuş komisyon ve komitelerin çalışmalarını düzenlemektir.

1968 yılından itibaren TÜBİTAK, bünyesindeki araştırma enstitülerinde su, toprak ve hava kirlenmesi konularında araştırmalar yapmakta ve bu konulardaki eğitim ve araştırma çalışmalarını yönlendirmektedir.

Plan döneminde suların ve sudaki canlı varlığının korunması için 1972 tarih ve 1380 sayılı Su Ürünleri kanunu ve kıyıların korunmasına olanak verebilecek şekilde 1972 tarihinde genişletilen İmar Kanunu yürürlüğe girmiştir. Küresel çevrenin korunması açısından 1968 tarihinde İşçilerin İyonizasyon Radyasyonuna Karşı Korunması Hakkında Sözleşme ve 1971'de ise Hayvanların Uluslararası Nakliyesi Sırasında Korunması Konusunda Avrupa Sözleşmesi imzalanmıştır. Ayrıca hem bitki ve hayvan topluluklarının, hem de arkeolojik değeri olan tarihi ve kültürel değerlerin korunması için 6 adet Milli Park ilan edilmiştir.

III. BYKP'nda (1974-1978) uluslararası düzeyde ilk kez çevre sorunlarının ele alındığı Stockholm Çevre Konferansı'ndan sonra, ülkemizde de çevre bilincinin oluşmaya başlamasının bir göstergesi olarak, ilk kez çevre sorunlarına ayrı bir yer verilmiştir (4). Bu konferanstan sonra bütün dünyada olduğu gibi, ülkemizde de çevre alanında bir hareketlenme başlamıştır. Bunun yanında Roma Klubü'nün Raporları ile ülkede 1960'lı yıllarda hızlanan kentleşme ve sanayileşmenin özellikle kentsel alanda önemli sorunlara neden olması ve böylece Türkiye kamuoyunda bu sorunlara karşı bilinçlenmenin oluşması da Plan'da çevreye özel önem verilmesinde etkili olmuştur. Nitekim Plan'da çevre sorunlarının kalkınmaya ayrılmış fonları olumsuz yönde etkilemeden çözülmesi ve ülkenin sanayileşme ve kalkınma hedeflerinden ödün verilemeyeceğinin öngörülmesi, bu yargıyı doğrulamaktadır.

Planda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere ilişkin ayrı tanımlamaları yapılmış, sanayi faaliyetlerinin yoğunlaşması, doğal kaynakların gereği gibi kullanılmaması sonucu doğal dengenin bozulması gelişmiş ülkelerin; düşük gelir düzeyi, kurumsallaşmanın sağlanamaması, eğitim seviyesinin düşüklüğü, doğal kaynaklardan optimum ölçüde yararlanılamaması ve eski teknolojilerin kullanılması ise, gelişmekte olan ülkelerin çevre sorunlarının kaynağı olarak gösterilmiştir. Planda gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye'de çevre sorunlarının gelir düşüklüğü ve kaynakların yeterince kullanılamamasından

kaynaklandığı, sanayileşme ve kalkınmaya zarar verecek çevre politikalarının kabul edilemeyeceği ve planlama kararları ile içice, uygulayıcı bakanlıklar arasında koordinasyonu sağlayacak bir merkezi kuruluşa gereksinim bulunduğu belirtilmektedir.

Çevre sorunları DPT'nin koordinasyonu ile bakanlıklar ve diğer resmi kuruluşlar tarafından yapılacak çalışmalarla belirlenecek ve kurulacak merkezi bir örgüt tarafından çözümlenecektir. Gerekli görülen mevzuat söz konusu kuruluşca hazırlanacak ve toplumun eğitimiyle de ilgilenilecektir. Çevre sorunları, ülkeden ülkeye değişiklik gösterebilmektedir. Ayrıca sanayi bölgelerinde ve yoğun yerleşim bölgelerinde hava, toprak, deniz ve iç su kirliliği başlıca sorunlar olarak belirlenmekle birlikte, söz konusu plana göre erozyon ve çevre sağlığı, en önemli çevre sorunlarıdır.

Türkiye'nin çevre politikasının ilk esasları III. BYKP ile ortaya konmuştur. Çevre politikasına esas teşkil eden ilk unsurlar şöyle sıralanmaktadır (4):

1. Türkiye'nin çevre sorunlarının belirlenmesi,
2. Ekonomik gelişmeyi ve sanayileşmeyi engellemeksizin çevre politikalarının oluşturulacak mevzuatta belirlenmesi ve uygulamaya geçirilmesi,
3. Toplumun çevre bilincinin kazandırılmasına yönelik eğitimden geçirilmesi,
4. Ankara'da yaşanan hava kirliliği sorununun yeniden gözden geçirilmesi,
5. Tarım ilaıçlarının neden olduğu kirlenme,
6. Su kirliliği.

Planda yeni kurulacak sanayi tesislerinin önceden kirlilik tahminleri yapmalarının öngörülmesi, günümüz çevre politikaları için önemli adım olmuştur. Teknik düzeydeki yetersizlikler ve uygun çözüm yollarının bilinmemesi nedeniyle çevre sorunları tanımlanmış olmakla birlikte, çevresel standartlar belirlenememiş, toplumun bilinçlendirilmesinde de hedeflenen düzeye gelinememiştir. Plan döneminde 1973 tarih ve 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu çıkarılmıştır. 1978'de Bakanlar Kurulu'nun Kararı ile Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı kurulmuş ve 3 adet Milli Park ilan edilmiştir. Ayrıca TÜBİTAK bünyesinde kurulan Çevre Araştırmaları Koordinasyon Birimi genişletilerek, çevre ile ilgili araştırmalar yapan kuruluşlar arasındaki koordinasyonu sağlamak görevi de bu birime verilmiştir.

IV. BYKP'nda (1979-1983) çevre sorunları, "IV. Planın Temel Politikaları" adını taşıyan III. Bölümde "Bölgesel Gelişme Yerleşme" başlığı altında verilmiş ve bu sorunlar; su, deniz, hava, toprak erozyonu ve kirlenmesi, gürültü ve dinlenme yerleri alt başlıklarında değerlendirilmiştir. Planda, çevre sorunlarının toplumsal değişim süreci ile birlikte çözümlenmesi temel ilke olarak benimsenmiştir (6).

Planda sanayileşme, tarımda modernleşme ve kentleşme sürecinde çevre unsurunun dikkate alınması, bu şekilde çevre sorunlarının ortaya çıkmadan önlenmesi kaydıyla doğanın, doğal kaynakların kullanımında ve korunmasında rasyonellik sağlanması ve dolaşısıyla uzun dönemde geriye dönülmez çevre sorunlarının oluşmaması amaçlanmıştır. Çevre alanında uluslararası işbirliğinden ilk defa IV. BYKP'nda, İstanbul'da Haliç rehabilitasyonu ve İzmit Körfezi'nin temizlenmesi için yapılması planlanan yatırımlar ile ilgili olarak söz edilmiştir. Kaynakların yanlış kullanılmasıyla çevrenin tahrip edildiği, sanayide ve turizmde kalkınma hedefinin arkasına sığınarak doğal ve tarihi zenginliklerin tahrip edilmemesi gereği planda vurgulanmıştır. Ayrıca, sosyal refahın ve turizmde kalkınmanın temiz bir çevre ile sağlanabileceğine dikkat çekilmiştir. Sektörler arası gelir dağılımının dengeli olması ve erozyonun önlenmesine ilişkin tedbirler de bu planda belirtilmiştir.

Planda çevre kirliliğinin toplumda neden olacağı refah kayıplarına katlanmaktansa, bu sorunları önleyici politikalara para harcamanın daha ekonomik olacağı gerçeğine (28, 29) uygun olarak, çevre sorunlarının ortaya çıkmadan önlenmesi ilkesinin benimsenmiş olması oldukça önemlidir. Böylece ilk defa bu plan döneminde onarıcı politikalar dışında, önleyici politikaların da izlenmesi hedeflenmiştir. IV. BYKP'nda yer alan diğer amaçlar ise şöyle sıralanabilir (6):

1. Mevcut çevre sorunlarının giderilmesine yönelik olarak alternatif çözüm önerilerinde ekonomik ve ekolojik yapıya en uygun, diğer bir ifadeyle yöresel ortamın somut durumuna ilişkin çözümler getirilecektir.

2. İnsan sağlığı açısından önemli ölçüde tehlike yaratan yörelerle ilgili çevre projeleri öncelikle uygulamaya konulacaktır.

3. Ankara'nın hava kirliliğine çözüm getireci projeler hazırlanarak uygulamaya konulacaktır.

4. Arazi kullanım planları olmayan yörelerin ekolojik özellikleri ve çevreyi koruma tedbirleri dikkate alınacaktır.

5. Yerel ve merkezi yönetimler arasında iletişim ağı kurulacak ve kararların yerel yönetimlerce alınmasına ağırlık verilecektir.

6. Çevre sorunları konusunda çalışan vakıf, dernek ve benzeri gönüllü kuruluşların plan doğrultusundaki faaliyetleri desteklenecek ve özendirilecektir.

7. Tarihi çevre, kırsal kentsel dinlenme bölgelerinin saptanması, korunması ve ulusal tarihi parklar çerçevesinde iç ve dış turizme yönelik olarak değerlendirilmesi çalışmalarına hız verilecektir.

8. Büyük kentlerde yeşil alanlar çoğaltılarak halkın yararlanmasına sunulacaktır.

9. Uluslararası düzeyde yasal, bilimsel ve teknoloji gelişmeler yakından izlenerek, uluslararası faaliyetlere katılım sağlanacaktır.

Çevreye ilişkin çeşitli hedefler getirilmekle birlikte, idari yapılanmadan ve mevzuat çalışmalarından hiç söz edilmemiş olması, planın en büyük eksikliğidir. Planda yer alan hedefler sadece çevreye devlet açısından verilen önemin artmasının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

1982 Anayasası'na, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı'nın büyük gayretleri ile doğrudan çevre ile ilgili bir madde konulması ve ardından çevre ile ilgili birçok düzenleme yapılması da olumlu gelişmelerdendir. Türkiye'nin çevre politikalarının ana ilke ve hedeflerini belirleyen 1983 tarih ve 2872 sayılı Çevre Kanunu, 1983 tarih ve 2827 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun, 1983 tarih ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 1983 tarih ve 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu, 1983 tarih ve 2896 sayılı Orman Kanunu ile 1983 tarih ve 2960 sayılı Boğaziçi Kanunu bu dönemde yürürlüğe girmiştir. 1980 yılında Akdeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunmasına Ait Sözleşme, 1982'de Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme ile 1982 yılında Uzun Menzilli Sınırlarötesi Hava Kirlenmesi Sözleşmesi'de onaylanmıştır. Bu dönemde Kurtuluş Savaşı'nın yapıldığı alan Başkomutanlık Tarihi Milli Parkı ile 2 adet Doğa Parkı ilan edilmiştir (12, 21). Ancak bütün bu yasal ve kurumsal düzenlemelere karşın, ulusal düzeyde sağlıklı bir çevre politikası oluşturulamamıştır.

V. BYKP'nda (1985-1989) "Sosyal Hedef ve Politikalar" adını taşıyan IV. Bölümde, çevre sorunları konusu işlenmiştir. Diğer planlardan farklı olarak ilk kez ilkelerin yanı sıra temiz bir çevre için izlenmesi gereken politikalara da yer verilmiştir. Ülkemizin kentleşme, erozyon ve doğal afetlerin sonucu olarak çevre kirlenmeleri ile hızlı sanayileşmenin ve tarımda modernleşmenin getirdiği çevre sorunlarıyla karşı karşıya bulunduğu ve çevre konusunda temel yaklaşımın sadece mevcut kirliliğin ortadan kaldırılması, olası bir kirliliğin önlenmesi olmayıp, kaynakların ekolojik denge gözetilerek, gelecek kuşakların da yararlanabileceği en iyi şekilde kullanılması, korunması ve geliştirilmesi olduğu belirtilmektedir. Bu ilkelerin esas itibarıyla 1987'de detaylı olarak tanımlanan ve dünyaya duyurulan sürdürülebilir kalkınma hedefine ulaşılabilmesini de amaçladığı ifade edilebilir. Planda bu amaçlara ulaşabilmek için saptanan ilkeler şunlardır (9).

1.. Arazi kullanımı ve yatırım kararlarında çevre sorunları planlama aşamasında teşhis edilerek, ilgili mevzuatın gerektirdiği tedbirlerin alınması, çevresel etki değerlendirilmesi (ÇED), yatırımların projelendirme, ön izin, tesis izni, proje değerlendirme ve üretim aşamalarında çevre faktörünün sistematik olarak değerlendirileceği ve sanayi atıklarının denetleneceği,

2. Su ve hava kirliliğinin önemle üzerinde durulması gereken sorunlar olduğu kabul edilerek, içme ve kullanma suyunda insan sağlığının gerektirdiği koşulların yerine getirilmesinin sağlanması ve su kaynaklarının değişik kullanım amaçlarını gözönünde bulunduran alıcı ortam ve atık standartlarının düzenlenmesi,

3. Başta Ankara olmak üzere hava kirliliğinin sağlık yönünden ciddi tehlike oluşturduğu şehirlerde acil tedbirler alınması, bu amaçla hava kirliliği kontrol istasyonları ağı-

nın geliştirilmesi, iyi kalitede ve yeterli miktarda yakıt temin edilerek soruna köklü çözümler bulmak için yeni yakıt türleriyle ısınma projesi çalışmalarının yapılması,

4. Çevre alanında sürdürülmesi gerekli olan araştırma ve geliştirme faaliyetlerine öncelik tanınarak ilgili üniversite ve kuruluşların desteklenmesi.

Türkiye'de mevcut çevre sorunlarını gidermek için alınacak önlemleri belirlemek ve çevresel kaynakları korumak amacıyla kamuoyunda artan duyarlılığa paralel olarak 1988 tarihinde TBMM'nde Meclis Çevre Araştırma Komisyonu oluşturulmuştur. 1989'da 383 sayılı KHK ile Başbakanlık Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı kurulmuş olup, bu kurum 1991'de Çevre Bakanlığının kurulması ile Bakanlığa bağlı kuruluşlar arasına dahil edilmiştir. Bu dönemde de hassas ekosistemleri korumak için, 3 adet Özel Çevre Koruma Bölgesi, 4 adet Milli Park, 18 adet Doğa Koruma Alanı, 1 adet Doğa Anıtı ve 3 adet Doğa Parkı ilan edilmiştir.

Planda araştırma geliştirme faaliyetlerine ağırlık verilmesi, çevre kirliliğine verilen önemi vurgulamaktadır. Plan döneminde 1980 sonrasında yeni Anayasa'nın ilgili hükümlerine paralel olarak çıkarılan 1983 tarih ve 2872 sayılı Çevre Kanunu ve bu kanunun ilgili maddelerine dayandırılarak yönetmelikler çıkarılmıştır. Bu kanunun ilgili maddelerine göre bir yıl içinde çıkarılması gereken yönetmeliklerden 1986 tarihinde Gürültü Kontrol Yönetmeliği ile Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliği ve 1988'de ise Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği çıkarılmıştır. Ayrıca bu dönemde 1988 tarih ve 3194 sayılı İmar Kanunu, 1986 tarih ve 1382 sayılı Su Ürünleri Kanunu ve 1986 tarih ve 3302 sayılı Orman Kanunu yürürlüğe girmiştir. Plan döneminde 1987 yılında Akdeniz'in Kara Kökenli Kirleticilere Karşı Korunması Hakkında Protokol, 1988'de Akdeniz'de Özel Koruma Alanlarına İlişkin Protokol ve 20 Eylül 1994'de ise Tehlikeli Atıkların Sınırlarötesi Hareketlerinin Kontrolü Sözleşmesi (Basel Sözleşmesi) imzalanmıştır.

Çevre korumanın en önemli koşullarından birisi olan mevcut durumun belirlenmesi amacı ile ülke genelinde 14 ilde hava kalitesi ölçüm istasyonu kurularak kirlilik düzeyinin izlenmesine başlanmıştır. Bu çalışmalarda Ankara'nın hava kirliliğinde belirli bir azalma ortaya çıkmıştır. Ayrıca DSİ ülkede su kalitesinin belirlenmesi ve korunması çalışmaları kapsamında 18 havzada 489 örnekleme noktası belirlemiştir. Diğer yandan Akdeniz ve Ege'de deniz kirlilik ölçümleri düzenli olarak sürdürülmüştür. Çernobil Kazası ile ortaya çıkan sorunların etkisi ile Başbakanlık Türkiye Atom Enerjisi Kurumu'na radyasyon miktarını belirlemek için ülkede 11 adet Radyasyon Erken Uyarı Sistemi kurulmuştur (47).

VI. BYKP'nda (1990-1994) çevre konusu, "Sosyal Hedef, İlke ve Politikalar Bölümü"nde "Çevre ve Yerleşme" başlığı altında yer almış ve çevre sorunlarına ilişkin uygulanması öngörülen "İlke ve Politikalar" ayrıntılı olarak düzenlenmiştir (10).

Çevre politikasında temel ilke; insan sağlığı ve doğal dengeyi koruyarak, sürekli bir ekonomik kalkınmaya olanak verecek şekilde doğal kaynakların yönetimini salımlamak

ve gelecek nesillere insanca yaşanabilir bir doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakmak olarak saptanmıştır. Ayrıca, çevre ile ekonomi ilişkisi ilk kez bu planda yer almış ve "Bütün ekonomik politikalarda çevre boyutunun dikkate alınması esastır. Bakanlıklar yetki alanları içindeki uygulamaların çevre etkilerinin teşhisi, önlenmesi, bu amaçla politika geliştirilmesi ve uygulanmasından sorumlu olup, koordinasyon ise çevre işlerinden sorumlu kurumca sağlanacaktır" denilmiştir. "Kirliliğin Kaynağında Önlenmesi" ilkesi Planda benimsenmiş ve olası çevre bozulmaları önceden tahmin edilerek, önlemlerin kirlilik oluşmadan alınmasının gerektiği belirtilmiştir. Aşağıda belirtilen diğer ilke ve politikaların da, özellikle AB Çevre Politikasına uygun olduğu görülmektedir (10).

1. Çevre standartları tesbit edilirken, uygulanabilir mevcut teknolojiler ve ülke koşulları birlikte düşünülecek ve standartlar dinamik bir şekilde belirlenecektir.

2. Çevre bilinci yaygınlaştırılacak, bütün planlama aşamalarında çevre boyutu gözönünde tutulacaktır. İmar Kanunu, çevresel etkileşim boyutu gözönünde tutularak yeniden gözden geçirilecektir.

3. Deniz ortamında çevre koruma politikaları, özellikle insan sağlığı açısından önemli bölgeler başta olmak üzere, su ortamı olarak kullanılan bölgeler ile su ürünleri açısından önemli bölgeleri kapsamına alacaktır.

4. Kıyı şeridinin faydalı ve ekonomik kullanımını düzenlemek amacıyla, sahil şeritlerinden yararlanmada öncelikle kamu yararını gözeten bir master plan hazırlanacaktır.

5. Su kaynaklarının yönetiminde ve alıcı su ortamının düzenli olarak izlenmesine kuruluşlar arasında koordinasyon sağlanacak ve havza boyutunda idare kavramı geliştirilecektir.

6. Çevre verilerinin bir merkezden yönlendirilerek toplanmasından ilgili kamu kurumları sorumlu olacaktır.

7. Çevre denetim-izleme sistemi, gerekli etkinlik kazandırılarak tek bir merkezden koordine edilecektir.

8. Arazilerin kabiliyetlerine uygun olarak planlı ve dengeli kullanımını sağlamak için, toprak etüd ve haritalama işleri, ulusal bir program dahiline ele alınacak, 1., 2. ve 3. sınıf tarım arazilerinin toprak sanayii, altyapı, iskan ve turizm amacıyla kullanılması önlenecektir. Yol, su, elektrik, petrol, gaz ve diğer boru hatlarının tarım dışı arazilerden geçirilmesine özen gösterilecektir.

9. Yabani bitki genetik kaynaklarının tahribini önleyici tedbirler geliştirilecektir.

10. Hava kalitesi ile ilgili gezici kalibrasyon üniteleri ve bir referans kalibrasyon ünitesi kurulacak, illerde hava kalitesini etkileyen faktörler tesbit edilerek, izlenecek parametreler ve alanların sınırları belirlenecektir.

11. Kimyasalların rasyonel kullanımının sağlanması ile çevreye olan zararları asgari düzeye indirilecektir.

12. Çevreyi etkileyen kimyasalların yarılanma süreleri ve dönüştükleri diğer kimyasal maddeler açısından sistemli bir şekilde kontrol edilmeleri sağlanacaktır.

13. Kimyasalların tanımlanması ve bildirimlerinin uluslararası alanda benimsenmiş olan prensiplere göre yapılması sağlanacaktır.

14. Yabancı ülke atık ve artıklarının Türkiye'ye girmesi önlenecek, ülke içindekilerin zararsız hale getirilmesi esas alınacaktır.

15. İllerde çevre sorunları açısından risk değerlendirmesi yapılarak acil durum eylem planları hazırlanacaktır.

16. Belediyelerin ortak katı atık arıtma yerleri oluşturmaları desteklenecek, düzenli çöp depolama sahaları için yer seçimi ve işletme esasları belirlenecektir.

17. Hastane atıkları, ev ve sanayi atıklarından ayrı olarak artırılacak, nükleer tıp bölümlerinin sıvı artıkları için depolama tankları yaptırılacaktır.

18. Sanayi kuruluşları, tatil köyleri ve sitelerinin ortak arıtma tesisleri kurmaları için gerekli mevzuat düzenlemeleri yapılacaktır.

19. Arıtma konusundaki araştırmalar desteklenecek, özellikle biyoteknolojinin atıksu arıtılmasında uygulanmasına ve bu konuda araştırma yapılmasına önem verilecektir.

20. Enerji üretimi, iletilmesi, dönüşümü ve kullanımında çevre faktörünü de gözönüne alan ekonomik değerlendirmeler yapılacaktır.

21. Enerji üretiminde çevre kirliliğini azaltmak için gerek mevcut, gerekse yeni kurulacak tesislerin özelliklerine uygun teknoloji transferi ve araştırma-geliştirme çalışmalarına ağırlık verilecektir.

22. Yenilenebilir enerji kaynakları bakımından mevcut potansiyelden yararlanmak için araştırma-geliştirme programları oluşturulup desteklenecektir.

23. Akışkan yatakta yakma teknolojisi, araştırma-geliştirme ve kullanım çalışmaları desteklenecektir.

24. Petrol ürünlerinin kalitesinin iyileştirilmesi ile tüketimi arasında ortaya çıkabilecek çevre kirliliğine karşı gereken tedbirler alınacaktır.

25. Nükleer tesisler ve iyonlaştırıcı radyasyonla çalışan tesislere yönelik mevzuat geliştirilecektir.

26. Büyük hidroelektrik santrallerin ekolojik ve sosyo-ekonomik dengede oluşturduğu önemli değişikliklerin boyutları belirlenecek ve etkilerini azaltacak tedbirler geliştirilecektir.

27. AT çevre politikalarına uyum için başlatılan çalışmalar sürdürülecektir.

Son paragrafta sözü edilen mevzuat uyumu ile AT'na tam üyeliği hedefleyen ülkemiz açısından uyum konusunun önemi vurgulanmaktadır. Türkiye'nin çevre politikasının, VI. BYKP'nda ayrıntılı olarak düzenlenmesi olumlu bir gelişmedir. Kalkınmakta olan ülkeler arasında yer alan Türkiye açısından sanayileşmenin önemi gözardı edilmeksizin, çevrenin korunması gereği ve öngörülen tedbirler, AT mevzuatına uygun olarak Planda açıklanmıştır. Planda çevre sorunlarını önleyici politikalar yanında, sürekli ve dengeli kalkınma politikasına da yer verilmiştir.

Plan döneminde çevresel kaynakların envanterine önem verilmiş, Çevre Bakanlığı ile DİE, başta hava kirliliği, katı atık envanteri ve diğer kirlletici ve alıcı ortamlarla ilgili ölçüm sonuçlarını birleştirerek yayınlamışlar ve kamuoyuna duyurmuşlardır. Bu dönemde doğal kaynakların korunması konusundaki en önemli çalışmalar ise, 9 adet Özel Çevre Koruma Bölgesi, 6 adet Milli Park, 12 adet Doğa Koruma Alanı, 5 adet Doğa Parkı ve 22 adet Doğa Anıtı'nın belirlenmesi ve ilan edilmesidir.

Bu dönemde 1990 tarih ve 3621 sayılı Kıyı Kanunu, 1990 tarihinde Kıyı Kanununun Uygulanmasına Dair Yönetmelik, 1991 tarihinde Katı Atıkların Yönetmeliği, Radyasyon Güvenliği Yönetmeliği ve Nükleer Tanımlar Yönetmeliği, 1993 tarihinde ÇED Yönetmeliği, Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği ve Zararlı Kimyasal Madde ve Ürünlerin Kontrolü Yönetmeliği yürürlüğe girmiştir. Ayrıca 1993 tarih ve 3958 sayılı Ramsar Sözleşmesine Katılmamız Hakkında Kanun, 1994 tarihinde Nesli Tehlikede Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin CITES Sözleşmesi ve 1989'da imzalanan Basel Sözleşmesi TBMM'nce onaylanmış ve Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (12, 21).

Toplumda artan çevre duyarlılığına karşın, resmi ve özel sektöre ait kirlletici kuruluşların sahip ve işletmecilerinin aynı derecede duyarlı olmaması, kirlletici kaynakların sürekli olarak artması ve pek çok yasal düzenleme yapılmasına rağmen, kirliliğin önlenmesinde etkin olunamaması dönemin önemli özelliğidir. Daha önce fazlaca bir etkinliği olmayan Genel Müdürlük veya Müsteşarlık düzeyindeki çevre örgütü 9 Ağustos 1991'de 443 sayılı KHK ile Çevre Bakanlığı'na dönüştürülmüştür. Bakanlık çok sayıda uzmanın katılımı ile 1991, 1994 ve 1997'de olmak üzere 3 defa Çevre Şurasını toplamış ve ülkenin çevre sorunları tartışılarak, bunların çözümü için izlenmesi gereken çevre politikalarının belirlenmesine çalışılmıştır. Bu dönemde kurulan Çevre Duyarlılığını Yayma Grubu, Yeşil Dayanışma Grubu, İzmir Yeşiller Grubu, Yeşil Barış Çevre Derneği, 1988 yılında kurulan Yeşiller Partisi ve hemen hemen bütün üniversitelerde faaliyet gösteren çevre toplulukları ile çevre araştırma ve uygulama merkezleri, Türkiye'de 1980 sonrası yoğun bir çevre hareketinin başlamasının belirtilerindedir. Çevreye saygı, insanların kendisine ve insanlığa saygısının bir sonucudur. Bu nedenle çevre saygısı ve koruma anlayışı, gelecek kuşaklara karşı duyulan sorumluluğun ve dayanışma duygusunun bir gereğidir.

VII. BYKP'nda (1996-2000) "Çevrenin Korunması ve Geliştirilmesi" başlığı altında "Çevre ve Çevreyle İlgili Düzenlemeler" yer almıştır. Planda öncelikle mevcut sorunlar tesbit edilerek sorunları çözmek amacıyla uygulanması gereken politikalar açıklanmıştır. Planda mevcut kurumsal düzenlemeler ile ilgili olarak aşağıda belirtilen konular üzerinde durulmuştur (18):

Planda benimsenen sürdürülebilir kalkınma yaklaşımına karşın, bir yandan, tüm ekonomik ve sosyal kararlarda çevre boyutunun dikkate alınmasında, öte yandan, işlevsel ve dinamik bir çevre yönetimini oluşturacak idari ve hukuksal düzenlemelerin gerçekleştirilmesinde yetersiz kalınmıştır. Çevre yönetiminden sorumlu kuruluşlar arasında eşgüdüm, işbirliği ve işbölümü sağlanamamış, çevre finansman sistemi, çevresel veri ve bilgi altyapısı oluşturulamamış, hukuksal düzenlemelerde etkili bir çevre yönetimine olanak verecek düzeye gelinememiştir. Kalkınma planlarında çevre politikaları önceleri sadece ortaya çıkan kirliliği giderici amaçlara dayanırken, daha sonra önleyici politikalar ve nihayet sürdürülebilir kalkınma anlayışına uygun bir şekilde, çevre ve ekonominin entegrasyonuna öncelik veren politikalar şeklinde bir gelişme öngörülmüştür. Ekonomik, idari, hukuksal, politik, sosyal ve kültürel araçları kullanarak doğal ve yapay çevre unsurlarının sürdürülebilir kullanımını sağlamak üzere yerel, bölgesel ve merkezi düzeyde politika ve stratejilere ihtiyaç duyulmaktadır.

Çevre alanında temel politikaları saptamak ve kuruluşlar arasında koordinasyonu ve işbirliğini sağlamakla görevli olarak kurulan Çevre Bakanlığı, bugün bu fonksiyonlarını yerine getirmede yetersiz kalmaktadır. Çevre Bakanlığı'nın il düzeyindeki örgütleri, teknik donanım yetersizliği nedeniyle işlevsel olmamakta, ancak daha önemlisi, etkin bir çevre yönetiminde merkezi düzeyde, il düzeyinde ve belediyeler düzeyinde yönetim esaslarının belirlenmemiş olması nedeniyle uygulamada yetersiz kalınmaktadır.

Ülkemizde çevreyi korumaya yönelik çok sayıda hukuksal düzenleme bulunmaktadır. Çevre Kanunu, yönetmelikler ve çevre ile ilgili mevzuat incelendiğinde, bazı aksaklık, uyumsuzluk ve tekrarlar gözlenmektedir. Bu durum, çevre mevzuatının uygulanmasında sorunlara neden olmaktadır. Çevre mevzuatında başlıca sorun, 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun günün gereksinimlerini çoğunlukla karşılayamamasıdır. Kanunda öngörülen yaptırımların yetersizliği ve eksikliği, Kanun'da daha çok kirlilik boyutuna önem vererek çevre koruma boyutunun ihmal edilmiş olması, katılım ve eğitim konusunda herhangi bir düzenlemenin olmaması, uygulamada görülen önemli eksikliklerden bazılarıdır.

Çevre yönetiminde etkinliği sağlamak amacıyla Bakanlık haline getirilen çevre örgütü, çevreden sorumlu diğer kuruluşlarla koordinasyon ve işbirliğini sağlayacak bir yapıya ulaşamamıştır. Teşkilatlanmada, çevreye ilişkin eski düzenlemeler aynen korunmuş ve yeni kurumsal yapı eski yapının üzerine oturtulmuş olması, çevreyle ilgili bakanlık ve kuruluşlar arasında yetki, görev ve sorumluluk çatışmalarına neden olmuştur. Aynı konuda birden fazla yetkili kuruluşun olması ve koordinasyon ile işbirli-

ğinde etkinlik sağlanamaması yüzünden çevre koruma konusundaki hizmetlerde gerekli başarı düzeyi sağlanamamaktadır.

Kurumsal yapıdaki merkezi düzeyde görülen bu belirsizlikler, taşra teşkilatında ve yerel yönetimlerin çevre alanındaki faaliyetlerinde de söz konusudur. Çevre Kanunu ve çevreye ilişkin diğer kanunlar ile denetim yapma ve yaptırım konularında belediyeler ve mülki idarelere önemli yetkiler verilmesine karşın, gerekli ve teknik donanım ve altyapıdaki yetersizlikler, nitelikli personel ve kaynak yetersizliği gibi nedenlerle bu yetkilerin etkili bir şekilde kullanılmadığı görülmektedir.

Uluslararası mevzuat, özellikle 1992 Rio Çevre ve Kalkınma Konferansı'ndan sonra kabul edilen Gündem 21 Eylem Planı, ülkeleri bağlayıcı niteliktedir. Bu bağlamda, uluslararası yükümlülükleri yerine getirmede kalkınma çabalarını engellemeyecek ve ulusal hakları savunabilecek altyapıyı oluşturma zorunluluğu bulunmaktadır.

Doğal kaynakların yönetimi ve çevrenin korunması stratejilerinin kapsamlı bir finansman mekanizmasını içermesi zorunlu olmaktadır. Bugüne kadar çevre konusuna ayrılan kaynaklar, parçacıl yaklaşımlarla sorun ortaya çıktıktan sonra çözme amacına yönelik olmuştur. Çevresel maliyetlerin içselleştirilmesi çalışmalarına başlanamamıştır. Çevre finansman sisteminin, idari ve hukuksal yapıya uygun bir şekilde ortaya konması gerekmektedir.

Etkin bir çevre yönetiminin teknik araçları olan planlama süreci, veri ve bilgi sistemlerinin oluşturulması, araştırma, analiz, izleme sisteminin kurulması ve envanter çalışmalarının yetersiz olduğu görülmektedir.

Çevre standartları, gerekli araştırmalara dayandırılmadan, standart geliştirme süreçlerinden geçmeden hazırlandığı için yeterli değildir. Ayrıca bu standartların uluslararası standartlar, özellikle AB standartları doğrultusunda sürekli olarak güncelleştirilmesi gerekmektedir. Veri ve bilgi sistemleri eksik olup, bilgiye erişimde aksaklıklar bulunmaktadır. Planlama faaliyetleri, merkezi idareler ve belediyeler tarafından yürütülmektedir. Temel ekonomik, sosyal ve çevresel politikaların mekan bazına yansıtılması işlevi olan planlama faaliyeti, makro politikalar arasındaki tutarlılığı ve her ölçekte mikro politikaları işlevi olan planlama faaliyeti, makro politikalar arasındaki tutarlılığı ve her ölçekte mikro politikaları mekan bazında yansıtabilecek etkinlikte işlememektedir. Böyle bir işlevin yerine getirilebilmesi için stratejileri, hedef ve politikaları belirlenmiş kurumsal ve hukuksal yapının oluşturulması gerekmektedir.

Ülkemizdeki mevcut imar planlama sistemi ve bu sistemin hukuksal esasını meydana getiren 3194 sayılı İmar Kanunu ve buna bağlı yönetmelikler, imar planlama esaslarını çeşitli ölçeklerde tanımlarken temel amaç, yapılaşmanın düzenlenmesi olarak belirlenmiştir. Çevre, bugünkü imar planlama düzeni içinde sadece gelişmelerin bazı alanlarda kısıtlanması olarak yer almakta, modern çevre ve ekoloji öğeleri, bu sistem içinde yer bulamamaktadır.

Ekonomik ve sosyal yatırımlarda çevre boyutunun dikkate alınması için kullanılan etkili araçlardan en önemlisi olan ÇED Yönetmeliği yürürlüğe girmiş olmakla birlikte, bir yandan, değerlendirmenin dayandırılacağı veri ve bilgi eksikliği ile değerlendirmeyi yapacak insan gücü ile ilgili teknik yetersizlikler ve diğer yandan da Yönetmelik ile getirilen yapısal sorunlar uygulamayı sınırlandırmaktadır.

Demokratikleşme sürecinin en belirgin uygulama alanı, çevre konularına gösterilen ilgi ve katkıdır. Dolayısıyla çevre yönetimine ve karar alma süreçlerine halkın katılımının sağlanması gerekmektedir. Son yıllarda gönüllü kuruluşlar aracılığı ile yerel ölçekte baskı grubu oluşturma çabaları önem kazanmaktadır. Ancak bu katılımın her düzeyde etkili olabilmesi için, örgün eğitim sistemi içine çevre dersleri konulmuş olmakla birlikte, bu yeterli olmamaktadır. Çevre alanında profesyonel eğitimin önemi dikkate alınarak bu konuda eğitim programlarının geliştirilmesi, özellikle uluslararası rekabetin önemli boyutlara ulaştığı teknoloji transferi konuları ile mevcut teknolojinin yenilenmesinde çevreye duyarlılık kriterini dikkate alacak sistemlere gidilmesi gerekmektedir. Bu konuda özel sektörde olumlu gelişmeler kaydedilmekle birlikte, finansman desteği sağlama da yetersiz kalmaktadır.

Katı atıklar, kimyasallar, tıbbi atıklar ve ÇED'ne ilişkin mevzuatın yeniden gözden geçirilmesi ve AB standartları da gözönüne alınarak geliştirilmesi sürecine girilmiş, kıta içi sular ile deniz suyu kalitesi ve hava kalitesi izleme altyapısı belirli ölçüde geliştirilmiş, çevre verilerinin toplanmasında altyapı oluşturma çalışmaları hızlandırılmıştır. Hava ve su kirliliği, evsel ve endüstriyel atıklar, toprak kalitesi ve erozyon gibi sorunların çözümüne ilişkin uygulamalar ise sınırlı kalmıştır. Çevre ve ticaret alanında, özellikle uluslararası kuruluşlar düzeyinde alınan kararların ülkemizin ihracatı üzerinde getireceği yükümlülükleri dikkate alan çalışmalar sürdürülmektedir.

VII. Planda çevre ile ilgili kurumsal düzenlemelerde amaçlar, ilkeler, politikalarla ilgili olarak aşağıda belirtilen konular üzerinde durulmuştur (18):

VII. Plan çerçevesinde; sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı doğrultusunda, insan sağlığını ve doğal dengeyi koruyarak sürekli bir ekonomik kalkınmaya olanak verecek şekilde doğal kaynakların yönetiminin sağlanması ve gelecek kuşaklara, insanca yaşanabilir bir doğal, fiziki ve sosyo çevre bırakılması, temel strateji olarak belirlenmiştir. Çevrenin korunmasının çağdaş anlamıyla ekonomik, ticari, sosyal ve siyasi açılardan birbiriyle uyumlu ve bütünleşmiş bir yaklaşımla ele alınması öngörülmektedir. Kalkınma sürecinde kirlenmenin kaçınılmaz olduğunu öngören ve bu kirliliği arıtmaya çalışan pasif yaklaşımlar yerine, alınacak önlemlerle kirlenmenin önüne geçme stratejilerine öncelik verilmesi planlanmaktadır. Çevreyi korumaya yönelik tedbirlerin uygulanmasında çevreyi kirletenlerden kaynaklanacak haksız rekabeti önleyici düzenlemeler yapılacaktır.

Çevre politikalarının ekonomik ve sosyal politikalara entegrasyonunda ekonomik araçlardan yararlanılması; çevrenin yönetiminde "emir-komuta" (geleneksel) yaklaşımları ile "piyasa mekanizmasına dayanan" yaklaşımların birlikte kullanılması öngörülmektedir. Uluslararası alanda küresel kirliliğin önlenmesine katılım faaliyetlerinde ortak sorumluluk-farklı pay ilkesi gözetilecektir. Her türlü atık ve artığın ülkemize girişi engellenecek, yurt içinde ortaya çıkan atıkların minimize edilmesi, geri kazanılması ve yeniden değerlendirilmesi çalışmaları desteklenecektir. Etkin bir çevre yönetimi için "Ulusal Çevre Stratejisi" hazırlanacak, Çevre Bakanlığı ile diğer bakanlıklar ve yerel yönetimlerin yetki ve sorumlulukları yeniden düzenlenecek, mevzuattaki karmaşıklık ve boşluklar giderilecektir.

Çevre ve kalkınma politikalarının uyumlaştırılması ilkeleri doğrultusunda, çevrenin korunması ve çevre sorunlarının çözülmesiyle doğrudan ve dolaylı ilgisi olan kurum ve kuruluşlar arasında işbölümü ve işbirliğini sağlamaya yönelik mekanizmalar geliştirilecek, etkili ve eşgüdüm içinde çalışan bir çevre denetim sistemi kurulacaktır. Bu bağlamda yerel yönetimler bünyesinde çevre birimleri oluşturulacaktır.

Çevre sorunlarının sınırları aşan özelliği dikkate alınarak uluslararası anlaşmazlık yaratacak konuların çözümü konusunda uzmanlaşmaya gidilecek, konu ile ilgili kuruluşlar arasında eşgüdüm sağlanmasına ve bilgi akışına önem verilecektir. Ulusal politikalar düzeyinde tanımlanan ve üzerinde anlaşma sağlanan stratejiler, bölge ve ekolojik havza düzeyine indirgenecek, karar alma, izleme ve denetleme süreçlerinde yerel insiyatiflerin belirleyiciliği sağlanacaktır.

Çevresel risk değerlendirme ve yönetimini geliştirmek, çevre dostu teknolojileri benimsemek ve kullanmak, ÇED yöntemiyle her türlü faaliyetin çevresel etkilerini belirlemek için başta etkin işleyen bir çevre yönetim sisteminin kurulması olmak üzere gerekli tedbirler alınacaktır. ÇED sistemi etkinleştirilecek, çevre izleme ve ölçüm altyapısı oluşturulacak, çevre envanterleri, istatistikleri, standartları, çevre dostu teknolojiler için gerekli araştırma-geliştirme, veri ve bilgi erişim sistemleri geliştirilecek, çevre ve kalkınma göstergeleri hazırlanarak karar alma süreçlerine dahil edilecektir. Ülke, yöre, konu ve sektörler düzeyinde yapılacak olan çeşitli envanter ve araştırmaların çok boyutlu ve dinamik yaklaşımlarla gerçekleştirilmesi sağlanacaktır.

Türkiye'nin uluslararası alanda arzulan konuma gelebilmesi için, çevre konusunun dünyada, ekonomik, sosyal, siyasi ve ticari ilişkilerde belirleyici bir rol oynadığının bilinci içinde politikalar geliştirilecek, çeşitli uluslararası kuruluşların çevre ve kalkınma ile ilgili faaliyetleri yakından izlenecektir. Çevre sorunlarının çözümü için uygulanan politikalar ve alınan kararların AB ve uluslararası standartlara paralel olması sağlanacaktır.

Türkiye'nin taraf olduğu ve birçok yükümlülük üstlendiği çevre ile ilgili sözleşmelerden kaynaklanan yükümlülükler değerlendirilecek, çevre amaçlı korumacı ticaret tedbirlerinden ekonominin olumsuz yönde etkilenmemesi için ayrıntılı çalışmalar yapılacaktır.

caktır. Çevre politikalarına ticaret unsurlarının ve ticaret politikalarına da çevresel unsurların dahil edilmesi için, çevre standartlarının uyumlu hale getirilmesi, ekonomik araçların kullanılması ve ticaretin serbestleştirilmesinin çevre üzerindeki etkileri, atık yönetimi, ticaret tedbirlerinin çevre amaçlı kullanılması, üretim ve işleme metodları ve teknoloji konusunda kapasitenin geliştirilmesi konularına öncelik verilecektir.

Çevre finansman sistemi, çevrenin korunması, iyileştirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla uygun olarak yeniden düzenlenecek, Genel Bütçeden çevre amaçlı yatırımlara ayrılan pay artırılacaktır. Çevre amaçlı vergi ve fonların amaçları doğrultusunda kullanımı sağlanacak, çevre ile ilişkilendirilebilecek diğer fonlarda çevrenin korunması ve geliştirilmesine olanak verecek düzenlemeler yapılacaktır. Milli gelir hesaplarında çevrenin korunması ve geliştirilmesi boyutlarının içselleştirilmesi çalışmalarına başlanacaktır. Çevreye ayrılacak uluslararası finansman kaynaklarından yararlanmak üzere ulusal çevre öncelikleri doğrultusunda projeler hazırlanacak, bu kaynakların kullanımında karar verici düzeydeki kuruluşların kapasiteleri artırılacaktır.

Çevre sorunlarının önlenmesi, çözümü ve geliştirilmesine yönelik çalışmalarda ulusal uzlaşma gerekmektedir. Bu uzlaşma, çevre ve kalkınma politikalarının uyumlaştırılması amacıyla dayandırılacaktır. Sürdürülebilir kalkınma hedefi doğrultusunda çevre bilinci oluşturmak üzere örgün ve yaygın eğitimde düzenlemeler yapılacak, gönüllü kuruluşların faaliyetleri desteklenecektir.

Birçok çevresel olumsuzluklara neden olan erozyon ile mücadele hızlandırılacak ve kapsamı yaygınlaştırılacaktır. Bu konuda devletin alacağı tedbirler yanında gönüllü kuruluşların aktif çalışmalarına destek verilecektir. Çevrenin korunmasına yönelik bilgilendirme ve bilinçlendirme çalışmaları, hedef kitlenin ihtiyaçlarıyla ilişkilendirilecek; çevrenin korunması yönünden taşıdığı stratejik öncelik gözönünde bulundurularak yaşam boyu eğitim ilkesi gözetilecektir. Çevre sorunlarına yol açmayacak tutum ve davranışların yaşamın her boyutuna dahil edilmesi sağlanacak, çevrenin korunması kaygısı, egemen değer yargıları içine dahil edilecektir.

Çevre Kanunu ve diğer çevre mevzuatı ile denetim yapma ve gereken yaptırımları uygulama konusunda yetki ve sorumluluğu bulunan kurum ve kuruluşların gerekli teknik donanım, altyapı ve nitelikli personel gereksiniminin karşılanmasına önem verilerek, kirlilikle mücadele konusunda etkinlik sağlanacaktır. Her türlü hukuksal düzenlemelerde, çevre ile kalkınmanın uyumlaştırılmasına yönelik yaklaşımları engelleyen, tedbirleri geciktiren ve etkisini azaltan yaptırımlar değiştirilecek, çevre sorunlarının önlenmesi ve çözümü ile doğrudan ve dolaylı ilgili hukuksal düzenlemelerin aralarındaki gelişmeler ve boşluklar giderilecektir. Çevre sorunlarının çözümünde etkili olan arıtma tesislerinin yapımını ve işletilmesini teşvik etmek amacıyla, kaynak temini imkânları araştırılacaktır.

VII. BYKP'nda hukuksal ve kurumsal düzenlemelerde yapılması gereken değişikliklerle ilgili aşağıdaki görüşlere yer verilmiştir (18):

Anayasa'nın çevre ile doğrudan ve dolaylı şekilde ilgili maddelerinde, sürdürülebilir kalkınma ilkesi doğrultusunda düzenlemeler yapılması gerekmektedir. Çevrenin korunması, iyileştirilmesi, kırsal ve kentsel alanda arazinin ve doğal kaynakların en uygun şekilde kullanılması ve korunması için yapılacak düzenlemeleri ve alınacak tedbirleri ekonomik ve sosyal kalkınma hedefleri ile uyumlu olarak belirli hukuksal ve teknik esaslara göre düzenlemek amacıyla çıkarılan 2872 sayılı Çevre Kanunu, günün koşullarına göre yeniden gözden geçirilmelidir.

6831 sayılı Orman Kanunu, orman kaynaklarının korunması ve geliştirilmesini daha kapsamlı bir şekilde ele alacak şekilde yeniden düzenlenecektir. Başta ormanlar olmak üzere kamu arazilerinin turizm yatırımlarına tahsisinde doğal çevrenin korunması, özellikle turizm alanı ve merkezi olarak tanımlanan yerlerde yapılacak yatırımlarla ilgili düzenlemeler getiren 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu revize edilecektir. 3194 sayılı İmar Kanunu, günün koşullarına ve doğal çevrenin planlama sürecine entegre edilmesine olanak verecek şekilde yeniden düzenlenecektir.

100 m kıyı şeridini esas alarak yapılaşmayı bu baza oturtan 3621 sayılı Kıyı Kanunu, topografik koşulları ve doğal kaynakları dikkate alacak biçimde yeniden düzenlenecektir. 2683 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, kültür varlıklarını korumaya ağırlık vermiştir. Bu nedenle, yasada tabiat varlıklarını korumaya yönelik düzenlemeler yapılması öngörülmektedir.

Çevre örgütlenmesinde görev alan kuruluşların genel idari, hukuksal, mali, personel, denetim ve koordinasyon sorunlarının çözümlenmesi gerekmektedir. Türkiye'de her bakanlığın kendi görev alanı ile ilgili konularda ulusal politikaları belirleme ve genel düzenleme yetkisini kullanarak, görev alanına giren konularda yönetmelik, genelge, yönerge, duyuru vb. adlarla uygulamaya yön verebilecek düzenlemeler yapabilmektedir. Bununla birlikte görev ve sorumluluk alanlarının çakışmadığı ve sınırların açık bir biçimde belirlenmiş olduğu durumlarda herhangi bir sorunla karşılaşmamaktadır. Ancak görev ve sorumluluk alanların kesiştiği alanlarda büyük ölçüde koordinasyon sağlanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Ülkemizde çevre yönetiminin en önemli sorunlarından birisi de budur. Buna göre çevrenin korunması ve geliştirilmesi, kirliliğin önlenmesi ve ulusal çevre değeri ile ilgili bütün işlevlerin tek bir örgütün çatısı altında toplanması mümkün olmamaktadır. Bunun için öncelikle görev ve yetki dağılımının yeniden gözden geçirilmesi, genel politika ve hedefler siyasal alanda ortaya konulmalıdır. Özellikle 1980'den sonra ülkemizde kamu kesiminin yeniden yapılandırılması ve devletin görev ve faaliyet alanlarının daraltılmasına yönelik politikalar izlenmektedir. Bu nedenle taşrada çevre alanında uygulama ve denetimi yapacak kurum ve kuruluşların görev ve yetkilerinin yeniden belirlenmesi gerekmektedir. Çevre yönetimi alanındaki kurumsal yapı değişiklikleri çoğunlukla, merkezi idarenin sorumluluklarından bazılarını yerel yönetimlere veya kurumlara devretmesi ile sağlanabilir. Bu hem daha sağlıklı ve etkin çevre yönetimi açısından, hem de kamunun günümüzde mevcut yapısındaki yüklenme ve finansman açığının giderilmesi için gerekli olmaktadır (17).

Türkiye'de çevre politikalarında son 20-30 yıl içinde önemli değişimler olmuştur. Bunlar hukuksal düzenlemelere de yansımakta ve uygulayıcılar hergün değişen düzenlemeler karşısında uyum gücünü çekmektedir. Bu değişiklikler çoğunlukla uzun vadeli planlama ve bilimsel araştırmalar yapılmadan gerçekleştirilmektedir.

2.3. Çevre Politikalarının Kritiği ve AB Karşısındaki Durumu

Kalkınma planları ve programlarında saptanan çevre politikalarını kritik etmeden önce, çevre sorunlarının çözümüne yönelik politikaların sınıflandırılması ve çevre sorunlarını buna göre çözüm önerilerinin geliştirilmesi gerekmektedir.

• Çevre politikaları çeşitli şekillerle sınıflandırılmakla birlikte, en fazla yöntem açısından çevre politikalarının sınıflandırılması yapılmakta ve bu amaçla onarımcı ve önleyici politikalar şeklinde bir ayırım yapılmaktadır (31, 32). Onarımcı çevre politikaları, karşılaşılan sorunlara bir tepki olarak ortaya çıkar ve faaliyetlerin çevre üzerindeki olumsuz etkileri ortaya çıktıktan sonra, bu olumsuz etkiler ve neden oldukları zararların giderilmesini amaçlamaktadır. Bunlardan başlıcaları: kirlenmelerin faaliyetlerinden zarar görenlere tazminat ödemesi, ceza yaptırımlarının uygulanması ve kirlenmenin yürütme organlarıncaya doğrudan ve sürekli denetlenmesi gibidir. Bunlar zarar oluştuğundan sonra, oluşan zararların etkilerinin giderilmesi veya hafifletilmesine yönelik veya geçmişe dönük (ex post) politika araçlarıdır (31, 32). Çevre alanında bu politikalar 1950'li yıllardan itibaren yoğun olarak kullanılmış olmasına karşın, günümüzdeki çok çeşitli ve kompleks çevre sorunlarının çözümünde bu araçlar yeterli olmamış ve yeni politika araçlarının geliştirilmesi ve uygulanması gerekli olmuştur.

Önleyici politikalar ise çevreye henüz zarar verilmeden, gelecekte ekonomik faaliyetlerin olası olumsuz etkileri gözönüne alınarak, doğal çevre ve insanların zarar görmelerini önlemek için alınan önlemleri kapsamaktadır (31, 32). Gelecekte oluşabilecek çevresel felaketlerin tahminine dayanan bu politikaların uygulanmasında, kirlilik olgusuna zarar oluştuğundan sonra değil de, önceden (ex ante) önlem alınmaktadır. Böylece önleyici politikaların topluma maliyeti, onarımcı politikalar kadar yüksek olmamaktadır. Çünkü kirliliğin oluşmadan önlenmesi, mevcut kirliliği temizlemekten daha ekonomiktir (28). Bu amaçla teknolojik yenilikler ve yapısal değişikliklerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Çevresel kaynaklardan bazılarının tükenebilen kaynaklar olduğu dikkate alınmadan, bunların aşırı bir biçimde kullanılmaları, çevre sorunlarının en önemlisidir. Bu bakımdan izlenmesi gereken politikalar; bu tür çevresel kaynakların kullanımına getirilebilecek direkt (dolaysız) kısıtlamalar ve çevre üzerindeki etkileri dolaylı olarak azaltabilecek politikalar biçiminde olabilir (44).

Çevresel kaynakların kullanımının kısıtlanmasını içeren politikaların amacı, çevrenin serbest bir mal olarak görülmesi ve sorumsuzca kullanılmasını önleyebilecek önlemlerin alınmasıdır. Bu amaçla kamusal mal niteliği belirgin olan çevrenin açıkça kamu

malı haline getirilmesi önerilebilir (39, 40, 43). Bu yöntemin seçilmesi durumunda çevre kalitesinin yükseltilmesi ve korunması için gerekli tüm masraflar kamu kesimince yapılacak ve kamu da bedelsiz olarak sağladığı çevre hizmetlerinin maliyetini ekonomik araçlarla toplumda alacaktır (44). Bu amaçla çevre vergileri, harçlar, pazarlanabilir kirlenici izinleri vb. ekonomik araçlar kullanılabilir (39, 40, 43). Bunun dışında kamu kesimi çevre kirliliğini minimize edebilecek üretim yöntem ve teknolojilerinin kullanılması için üreticileri sübvansiyon ve krediler ile teşvik edebilir (44). Ayrıca devlet üstün tüzel kişiliğinin bir gereği olarak kanunlar ve yönetmelikler ile belirli faaliyetleri tamamen yasaklayabilir, sınırlayabilir ve saptayacağı standartlara üreticiler ve tüketicilerin uymasını isteyebilir.

Çevre üzerindeki zararlı etkileri dolaylı olarak azaltabilecek politikalar; nüfus artışının sınırlanması veya azaltılması, çevre sorunlarına toplumsal duyarlılığın artırılmasına yönelik eğitim ve yayım çalışmalarının yapılması, kirliliği önleme veya azaltmaya yönelik araştırma ve geliştirme çalışmalarının yapılması gibidir. Bu çalışmalar için gerekli finansman genellikle devlet tarafından sağlanacağından, ekonomide başka alanlara ayrılması gereken kaynakların önemli bir bölümü bu alana ayrılmış olacak ve bu da kısa dönemde büyüme hızının düşmesine neden olabilecektir.

Ülkemizde kalkınma planı ve programlarında geçmişte ve günümüzde genellikle onarımcı bir özelliğe sahip olan politikalar izlenmiş ve önleyici politikalara gereken önem verilmemiştir. Bu amaçla özellikle 1960'lı yıllardan itibaren başlayan sanayileşmenin neden olduğu kirlilik zararlarından dolayı çevrede yaşayanlara ve çiftçilere tazminat ödemesi, Medeni Kanunu'nun 661. maddesindeki komşuluk İlişkileri ve Borçlar Kanunu'nun 58. maddesi çerçevesinde yapılmıştır. 1983 tarih ve 2872 sayılı Çevre Kanunu'nda da kirlenen öder ilkesine yer verilerek, kirlenene çevreye verdiği zararın ödetilmesi, uluslararası değılimlere du uygun olarak benimsenmiştir. Bu kapsamda ülkemizde örneğın Murgul Bakır, Samsun Gübre, Karadeniz Bakır, Çorum, Ünye, Ergani ve diğeri illerdeki çimento fabrikaları, Yatağan, Orhaneli ve diğeri termik santraller, çevreye verdikleri zararlar nedeniyle önemli tutarlara ulaşan tazminatlar ödemişler ve hala bu süreç devam etmektedir (42). Ayrıca kirlenen birçok kuruluşa para cezası, kapatma cezası ve uyarma gibi cezalar verilmektedir. Bununla birlikte çevre politikaları genellikle zorlayıcı bir nitelik taşımaktan çok uzaktır. Hatta kanunlar ve yönetmeliklerdeki yaptırımlar bile gereği gibi uygulanmamaktadır. Kanunlar ve yönetmelikler ile belirlenen politika araçlarının çoğunlukla ilgililer ve halka danışmadan saptanması ve uygulanması, genellikle bir alışkanlık haline gelmiştir. Ayrıca bu düzenlemelerden halk ve ekonomik faaliyetlerin yürütücüleri yeterince haberdar edilmediğinden, uygulamada istenilen etkinlik sağlanamamaktadır.

Onarımcı politikalarla ülkemizin çevre sorunlarının önlenmesi olanaklı gibi görünmemektedir. Bu politikaların standartlar ile çevre vergileri, harçlar, pazarlanabilir kirlenici izinleri, depozito geri ödeme sistemi, sübvansiyonlar, kredi gibi ekonomik araç-

larla desteklenmesi gerekmektedir. Çevre ile ilgili kanunların yeniden gözden geçirildiği günümüzde bu düzenlemelerin yasal altyapısının oluşturulması gerekir. Ülkemizde 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun ilgili maddelerine göre; gürültü kontrolü, katı atıklar, hava kirliliği, tıbbi atıklar, zararlı kimyasal madde ve ürünlerin kontrolü ve gemi ve deniz araçlarına verilecek cezalarda suçun tespiti ve cezaların kesilmesi usulleri gibi alanlarla ilgili olarak standartlar çıkarılmış olmasına karşın, bu standartların hazırlık aşamasında gerekli bilimsel araştırmalar ve standart geliştirme işlemleri yeterince yapılmadan çeşitli ülkelerin çalışmaları, kirlilik sınırları biraz daha yükseltilerek esas alınmıştır. Ancak bu mevcut standartlar dahi tam olarak uygulanamamaktadır.

Ülkemizde tutarlı, sistemli ve kararlı bir biçimde onarımcı ve standartlar gibi önleyici politikaların uygulanmadığı açıktır. Çıkarılan kanunlar ve yönetmeliklerin doğru ve kararlı bir biçimde uygulanması gerekir. Ekonomideki liberalizm anlayışı, devleti, önleyici ve onarımcı veya zorlayıcı önlemler almaktan ve uygulamaktan alıkoymamalıdır. 20. yüzyılın toplumsal refah devleti anlayışı, insan sağlığını, doğal ve tarihsel değerlerin korunması ve geliştirilmesi amacıyla toplumsal ve ekonomik yaşama ve hatta insan hak ve özgürlüklerine müdahaleyi, gerekli olması durumunda bunlara sınırlar koymayı, gerekli ve haklı kılmış ve yaygınlaştırmıştır (31, 32).

Yukarıdaki genel değerlendirmenin yanı sıra, uygulamada sanayileşme, kentleşme, turizm yatırımlarının yer seçimi ölçütlerine özen gösterilmemesi, kamu ve özel yatırım projelerinde çevre faktörünün değerlendirilmeye alınmaması, kaynak yetersizliği, çevre örgütlenmesinde görev alan çok sayıdaki kurumlar arasında koordinasyon eksikliğinin giderilememesi, kapsamlı ve gerekli bir denetleme ve izleme sisteminin kurulamamış olması, kirlilik ölçümleri, envanterleri ve çevresel veri bankalarının oluşturulamamış olması vb. nedenler çevre politikasındaki başarısızlıkların en önemli nedenleridir. Kentsel ve endüstriyel kalabalıklaşma ve bunların neden oldukları olumsuz etkilerin çözümü için önleyici ve zorlayıcı önlemlerin alınması gerekmektedir. Bunların dışında özellikle VI ve VII. BYKP'larında da belirtildiği gibi, çevre faktörünün ekonominin bütün alanlarına yönelik politikalara entegre edilmesi, çevre yönetiminde ekonomik araçların kullanılması ve dışsal maliyetlerin içselleştirilmesi ile ilgili yöntemlere ilişkin düzenlemelerin yapılması ve bunların etkin olarak uygulanmasının sağlanması gereklidir. İlgili yönetmeliklerde belirtilen nitelikteki yatırımlar için yapılması gerekli olan ÇED Raporlarının hazırlanmasına gereken önem verilmemekte ve hazırlanan raporların çoğu da gerekli özen gösterilmeden, yeterli inceleme yapılmadan ve objektiflikten uzak bir niteliktedir. Diğer bir ifade ile ÇED Raporlarının bugünkü biçimi ile hazırlanmasının çevre kirliliğinin önlenmesine fazla bir katkısı olmamakta, bu işlem müteşebbislerce bir "angarya" olarak görülmekte ve genellikle raporlarda önerilen kirlilik azaltıcı önlemlere yatırımcılar maliyet artırıcı olması nedeniyle ilgi göstermemektedirler. Bu sorunun çözümü için ÇED Yönetmeliği AB ülkelerindeki mevzuata da uygun olarak yeniden revize edilmeli, ÇED kapsamına; ileri (post) proje analizi, izleme, denetleme ve değerlendirme aşamaları, risk değerlendirme, ürün yaşam devri analizleri ve sosyal fayda/maliyet analizleri mutlaka dahil edilmelidir.

Özellikle VI. ve VII. BYKP'nda belirtildiği gibi, Türkiye'nin çevre politikalarının Gümrük Birliği Andlaşması ve tam üyelik için başvuru yaptığı AB çevre politikalarına uyumunun sağlanması gerekir. Bu nedenle bu iki politika dizisinin kısaca karşılaştırılması gerekmektedir.

AB'ni kuran Paris ve Roma Antlaşmasının imzalandığı tarihlerde çevre kirliliği, bugün olduğu gibi yaşamsal bir sorun olmadığından, bu antlaşmalarda çevre olgusundan söz edilmemiştir. Çevreye yönelik sorunların uluslararası düzeyde ele alınması, ancak 1972 yılında düzenlenen Stockholm Konferansı ile mümkün olmuştur. Bu doğrultuda çevrenin korunması amacıyla uluslararası düzeyde ortak politikaların oluşturulmasına ilişkin kurumsal ve hukuksal düzenlemelerin yapılmasına karar verilerek Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) kurulmuştur. NATO, UNESCO, Avrupa Konseyi gibi diğer uluslararası kuruluşlardan farklı olarak, AB gerek ortak politikanın belirlenmesinde ve gerekse uygulanmasında uluslararası (supranasyonal) niteliğinin bir sonucu olarak etkin bir rol oynayabilmektedir (8, 11, 48).

AB Ortak Çevre Politikası, Stockholm Konferansı'ndan sonra 1972'de üye ülkelerin devlet ve hükümet başkanlarının katılımı ile düzenlenen Paris Zirvesi ile belirlenmiş ve çevre sorunlarının çözümüne yönelik Topluluk Eylem Programı'nın hazırlanmasına karar verilmiştir. AB, üye ülkelerde yaşam kalitesini artırmak amacı ile doğal çevrenin de korunması, çevre sorunlarının mevcut ülke sınırları aşaması vb. nedenlerle çevre sorunları ile ilgilenmiştir. AB'nin ilk faaliyeti 1972'de üye ülkelere bir Eylem Programı hazırlanması çağrısında bulunması olmuştur (7, 8, 11).

AB'nde günümüze kadar beş Çevre Eylem Programı hazırlanmış ve uygulanmıştır. AB Birinci Çevre Eylem Programı (1973-1976) 1973 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu program; çevreye olan baskıların önlenmesi ve azaltılması, ekolojik dengenin korunması, doğal kaynakların akılcı kullanımı, çevreyi ve yaşam düzeyini geliştirmeyi amaçlayan projelerde çevre sorunları alanında uluslararası örgütlere katılıma öncelik verilmiştir. İkinci Çevre Eylem Programı (1977-1981), ilk programda belirlenen politikayı tamamlayıcı nitelikte olup, bu program su, hava ve gürültü kirliliğine daha fazla önem vermiştir. ÇED ve ortak çevre politikasının mali yükü ve istihdama etkisi, ilk kez söz konusu programla gündeme gelmiştir. "Kirlenen öder" ilkesinin uygulanması gibi ekonomik önlemlerin alınması, çevre konusundaki bilgilerin bilgi ağı sistemine yüklenerek daha fazla yaygınlaştırılması, çevre araştırmalarının artırılması ve çevre sorunları hakkında eğitim ve kamuoyunun bilinçlendirilmesi çalışmalarının yapılması kararlaştırılmıştır (5, 7, 8, 11, 48).

Üçüncü Çevre Eylem Programı (1982-1986), çevrenin diğer politikalara entegrasyonunu ve ÇED gibi önleyici politikaların önemini vurgulamıştır. Öncelikle olan eylemler ise; emisyonların kaynağında önlenmesi, Akdeniz'in korunması, gürültünün önlenmesi, sınırlar ötesi emisyonlardan korunma, tehlikeli maddelerin sınırlandırılması, temiz tek-

nolojilerin desteklenmesi, AB doğa koruma alanlarının belirlenmesi ve gelişmekte olan ülkelere çevre yardımının yapılması olarak saptanmıştır. AB, AET Antlaşmasını tamamlayıcı nitelikte olan Tek Avrupa Senedi ile yeni bir boyut kazanırken, Senet'te çevre politikasıyla ilgili hükümlere yer verilmiş ve çevre politikası birliğin ortak politikaları arasında dahil edilmiştir. Senette, AET Kurucu Antlaşmasına çevre başlığını taşıyan bir maddenin eklenmesi öngörülmüş ve bu amaçla Senet'e doğrudan çevreye ayrılan "Başlık VII" 130 R, 130 S ve 130 T maddeleri dahil edilmiştir. Söz konusu anlaşmanın 130. maddesinin R fıkrasında ise Birliğin Çevre Politikasının amaçları; çevrenin kalitesini korumak ve iyileştirmek, insan sağlığının korunmasına katkıda bulunmak ve doğal kaynakların dikkatli ve akılcı kullanımını gerçekleştirmek olarak belirtilmiştir. Böylece AB çevre konusundaki eylemlerini; çevre sorunlarını önleme, çevreye verilebilecek zararlarla kaynağında mücadele etme ve kirlenme öder ilkesine dayandırmıştır (11, 14, 15, 16).

Dördüncü Çevre Eylem Programı (1987-1992), atmosfer kirliliği, içme ve deniz suyu kirliliği, kimyasal maddelerden kaynaklanan kirlilik, gürültü, biyoteknoloji, nükleer güvenlik konularını öncelikli alanlar olarak belirlemiş ve Üçüncü Çevre Eylem Programı'nı somutlaştırmak amacıyla, çevresel kaynaklarına yönetimine yer verilmiştir. Bu programda; eylem alanlarına yönelik çevre politikalarının saptanması, katı çevre standartlarının çıkarılması, çevre ile uyumlu tarım politikası, toprağın ve kıyıların korunması gibi amaçlar saptanmıştır (11, 14, 15, 16).

Maastricht Antlaşması'nda yeni hedeflerin belirlenmesi ile çevre politikasında da değişiklikler oluşmuştur. Çevre kalitesinin iyileştirilmesi, insan sağlığının korunması, yenilenemeyen doğal kaynakların dikkatli ve rasyonel kullanımı ve çevre sorunlarıyla uluslararası düzeyde mücadele hedeflenmiş ve bu hedeflerin gerçekleştirilmesi amacıyla Beşinci Çevre Eylem Programı (1993-1996) hazırlanmıştır. Bu Eylem Programı, endüstri, tarım, enerji, ulaştırma ve turizm sektörlerine öncelik vermiş olup, çevrenin korunması sorumluluğunun toplumun tüm kesimleri tarafından paylaşılması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, 1984 yılında Norveç Başbakanı Gro Harlem Brundlant başkanlığında oluşturulan, BM Çevre ve Kalkınma Komisyonunca hazırlanan ve 1987'de yayınlanan "Ortak Geleceğimiz (Our Common Future)" adlı rapor ile gündeme gelen "sürdürülebilir kalkınma" ilkesine özel önem verilmiş (15, 16, 22) ve bu ilke, AB'nin bütün eylem alanlarına yönelik çevre politikalarının belirlenmesinde ve uygulanmasında gözönünde tutulmuştur.

AB kurumsal yapısı gereği mevcut mevzuatı tam anlamıyla uygulayabilmektedir. Hedeflenen, Türkiye'nin de sahip olduğu çevre mevzuatını aynı yaklaşımla uygulamaya geçirebilmesidir. Bu arada; çevre alanında bir veri ve bilgi tabanı oluşturmak; çevre sorunlarını tesbit etmek ve çözüm önerileri üretmek amacıyla kurulan Avrupa Çevre Ajansı'na Türkiye'nin de üye olması öngörülmektedir. 6 Mart 1995'te imzalanan Andlaşma,

çevre konusunda Avrupa'da oluşan bütün gelişmelerin anında izlenmesi ve çalışmalara fiilen katılmaya olanak vermektedir. Ayrıca Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne girmesi ile nesli tehlikede olan hayvan türlerinin ticaretini sınırlayan "CITES Sözleşmesi", transit ticarete çevre ile ilgili sınırlamalar getiren düzenlemeler, atıklar, yakıt vb. maddelerin ithalini izne bağlayan düzenlemeler ve ozon tabakasını etkileyen kloroflorokarbonlar (CFC's) ile halonların ithalat ve ihracatına getirilmiş sınırlamalar ve yasaklar da özel bir önem kazanmıştır (24).

AB'nce bugüne kadar uygulanan büyüme ekonomisi modelinin çevreye yaklaşımının genellikle olumsuz sonuçlara neden olduğu kabul edilmektedir. Mevcut nitelikli işgücünün yeterince kullanılmaması ve buna karşılık doğal kaynakların aşırı bir şekilde tüketilmesi, Avrupa'nın çevre kalitesinin hızla kötüleşmesine neden olmuştur. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak AB, üye ülkelerde temiz teknolojilerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması, bu amaçla yapılan çalışmaların desteklenmesi, makro ve mikro ekonomi politikaları ile çevresel maliyetlerin pazar fiyatlarına yansıtılması gibi hedefler belirlenmiştir (8, 11, 24).

AB'ne tam üye olma sürecini 1987'de başlatmış olan Türkiye'nin, 6 Mart 1995'de Gümrük Birliği Antlaşması'nın imzalanması sonrasında Avrupa ile uyum sağlama planları yeni bir boyut kazanmıştır. Avrupa'ya uyum sağlama sürecinde, çevre büyük önem ve öncelik taşıyan sektörlerden birisi olmuştur. Avrupa ülkelerinin öncülüğünde geçtiğimiz yüzyılın sonlarında başlatılan doğal kaynakların aşırı kullanımı ve işgücünün yeterince değerlendirilememesi gibi olguların bir sonucu olarak, insanın temel gereksinimleri arasında yer alan hava, su, toprak gibi değerler tahrip edilmeye başlanmış, küresel düzeyde ısınma, iklimlerde değişme, ozon tabakasında inceleme ve asit yağmurları ortaya çıkmıştır. Dünyadaki yaşamın sürekliliğine yönelmiş ciddi bir tehdit niteliğindeki bu gelişmeler ise, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri bazı tedbirleri almaya ve yeni hedefler belirlemeye zorlarken; AB'ne üye ülkeler de özellikle son 10 yıl içinde çeşitli çevre koruma önlemlerini almışlar ve uygulamışlardır (24).

Gerek Türkiye'de ve gerekse Avrupa'da insanların, günlük yaşamlarında çevre boyutuna giderek artan derecede önem vermeye başladıkları gözlenmektedir. Bu eğilimin bir sonucu olarak, üretim sürecinin başından tüketimin tamamlanmasına kadar geçen bütün aşamalarda çevreyi kirletmeyen ve doğal kaynak tabanını tüketmeyen (ekolojik) ürünler ön plana çıkmış ve toplumlarca tercih edilmeye başlanmıştır. Bu kapsamda, AB'nin konu ile ilgili olarak 21. yüzyıla yönelik hedeflerini belirlediği "Beyaz Kitap'ta; klasik anlamdaki ekonomik büyüme modeline son verilerek, tüketim yoğunluğunun azaltılması, doğadan daha verimli şekilde yararlanılması, ürünlerin yaşam sürelerinin uzatılarak yeniden kullanımı, geri kazanımın artırılması ve atıkların esas olarak tüketimden değil de üretim süreçlerinden kaynaklandığı noktasından hareketle, işleme teknolojilerinin geliş-

tilirilmesi ve çevre maliyetlerinin pazar fiyatlarına yansıtılması gibi esaslar ve ilkeler belirlenmiş ve kamuoyuna duyurulmuştur (14, 24).

AB'nin çeşitli eylem programları ve mevzuatlar ile belirlediği amaçlar, çevre alanında geleceğe yönelik olarak somut birçok önlemlerin alındığını açıkça göstermektedir. Türkiye'nin ise, gerek sanayileşme ve gerekse çevreyi kirleten teknolojilerin kullanım yoğunluğu yönünden, AB'ne üye ülkelerden daha iyi bir düzeyde bulunduğu ve dolayısıyla, çevre ile ilgili olarak alınması gereken önlemler açısından Avrupa ülkelerinin genelinden daha avantajlı bir konumda olduğu ifade edilebilir. Ayrıca; Türkiye'nin çevre mevzuatının büyük oranda yakın geçmişte hazırlanmış olması ve söz konusu mevzuat üzerindeki çalışmalar yürütülürken, AB Mevzuatı'nın gözönünde bulundurulmuş olması nedeniyle, AB ile Türkiye'nin çevre mevzuatı arasındaki genel bir uyum sağlamış, ancak bazı teknik konularda Türkiye Mevzuatının daha gevşek standartlar uyguladığı görülmektedir (48). AB'ne uyum sağlama çalışmaları çerçevesinde mevcut mevzuata AB mevzuatında benimsenen standartların yansıtılması ve endüstriyel altyapının oluşturulmasıyla söz konusu standartların uygulamaya geçirilmesinin gerekli olduğu görülmektedir (24). Ancak bunun için öncelikle ekonomik ve global değerlendirmelerin yapılması gerekir. Ayrıca AB Mevzuatının çok ayrıntılı olduğu ve Türkiye'de ise benzer ayrıntıda düzenlemelerin yeterince yapılmadığı açıktır (48).

Özellikle Gümrük Birliği'nin gerçekleşmesiyle AB'nde ve Türkiye'de farklı çevre mevzuatının uygulanması; dolayısıyla farklı çevre standartlarının belirlenmesi ve uygulanması, üretimde endüstriyel altyapının oluşturulması ve temiz teknolojinin transferi üretim maliyetini önemli ölçüde etkileyecek ve AB bünyesinde rekabeti bozacaktır. Rekabetin, AB Mevzuatı'nın uygulandığı üye ülkeler ile Gümrük Birliği'ne dahil Türkiye arasında açıklanan nedenlerle bozulması, Birliğin rekabet kurallarının ihlali sayılacak, doğal olarak söz konusu Birliğin Mevzuatı'na da aykırı bir durum ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla çevre ile ilgili düzenlemelerin AB Mevzuatı çerçevesinde tamamlanması, mevcut düzenlemelerin de Birlik mevzuatı ile uyumlaştırılması ve uygulamaya geçirilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin hem AB ile Gümrük Birliği Anlaşması ve AB'ne tam üyelik başvurusu yapmış olması, hem çok sayıda uluslararası nitelik taşıyan çevre örgütlerine üye olmuş olması, hem de taraf olduğu uluslararası hukuksal metinlerin olması nedeni ile ulusal çevre politikalarını bunlara ters düşmeyecek şekilde belirlemesi gerekmektedir. Dolayısıyla bunlar doğrudan doğruya ulusal çevre politikalarını da etkilemektedir. Diğer taraftan çevre üzerinde ulusal bir mülkiyetin söz konusu olmaması ve çevre kirliliğinin sınırı aşan bir nitelik taşıması nedeni ile bu tür hukuksal metinler ve kuruluşların ulkesel faaliyetlere karşı sınırlılıklar getirmesini, çevre korumanın evrensel nitelik taşıması nedeni ile doğal olarak karşılamak gerekir. Ancak bu sınırlılıklar söz konusu ülkelerin dünya piyasalarındaki rekabet olanaklarını olumsuz etkilememeli ve ticaretini kısıtlayıp, ekonomik sorunlarını daha da artırmamalıdır.

3. GENEL DEĞERLENDİRME

Türkiye'de çevre sorunlarının toplumsal bir boyut kazanması ve bu sorunların siyasetleştirilmesi daha çok yakın tarihlerde olmuştur. Özellikle 1960 ve 1970'li yıllardan sonra doğal ve yapay çevrenin korunması ve geliştirilmesi ile ilgili örgütlerin kurulduğu ve çeşitli kanunlar ve yönetmeliklerde çevre ile ilgili düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Bu dönemde genellikle vakıflar ve dernekler gibi gönüllü kuruluşlar ile TMMOB bağlı odalar vb. sivil toplum örgütlerinin kurulduğu ve etkinliklerde bulunduğu görülmektedir. Türkiye'de 1970'li yıllara kadar çevre alanında etkin bir politikanın oluşturulmadığı görülmektedir. Osmanlı'nın son ve Cumhuriyet'in ilk döneminde sadece bazı günlük sorunların çözümüne yönelik genel nitelikteki önlemler alınmış ve bazı hukuksal düzenlemeler yapılmıştır. Aslında yapılan bu düzenlemelerin çoğu da tam olarak uygulamaya konulamamıştır. 1963-1972 dönemini kapsayan ilk iki kalkınma planında çevreye özel bir bölüm ayrılmadığı ve çevre ile ilgili makro politikaların belirlenmediği görülmektedir. Bu planlarda çevre politikaları dolaylı olarak çevre sağlığı kapsamında ele alınmıştır. 1973-1997 dönemini kapsayan III., IV., V., VI. ve VII. Planlarda ise çevre politikaları ile ilgili temel ilkeler açık olarak ele alınmıştır. IV. Plandan itibaren çevre sorunlarının oluşmadan önlenmesinin ilke olarak benimsenmesi, kirliliğin önlenmesinin ulusal ekonomiye sağlayacağı yararlar açısından çok isabetli olmuştur. Planlara çevre boyutunun entegrasyonu ile birlikte, özellikle VI. ve VII. Planlarda açık olarak "gelecek kuşakların yaşam haklarını ellerinden almadan günümüz kuşağının gereksinmelerinin karşılanması" olarak tanımlanan sürdürülebilir kalkınma (22) anlayışının benimsenmiş olması ve bunun ekonomi politikalarına entegre edilmesi sürecine girilmiş olması önemli bir gelişmedir. Ancak bu konuda uygulamada önemli sayılabilecek herhangi bir çalışmanın yapılmadığı görülmektedir. Ayrıca kalkınma planlarında belirtilen onarıcı ve önleyici politikalar tutarlı, sistemli ve kararlı bir biçimde uygulanamamıştır.

Çevre politikasını yönlendiren iki temel unsur; yasal düzenlemeler ve bunları uygulayacak çevre örgütleridir. Cumhuriyet'in kuruluşundan 1970'li yıllara kadar sadece belli sorunlara çözüm getirebilecek yasal düzenlemeler yapılmış ancak bunları yürütecek kurumların oluşturulmasına gereken önem verilmemiştir. 1980'li yıllardan sonra gerek yasal düzenlemeler ve gerekse çevre örgütünün kurumsallaştırılması açısından önemli gelişmeler sağlanmasına karşın, günümüzde bu kurumlara verilen çeşitli görevler daha önce çeşitli kanunlarla başka bakanlık ve kurumlara verilmiş olduğundan, uygulamada önemli bir yetki sorunu ve koordinasyon eksikliği ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan Çevre Bakanlığı'nın klasik yatırımcı bakanlık niteliğinden çok çeşitli kurumlar arasında koordinasyonu sağlaması ve bununla birlikte çevre kalitesinin belirlenmesi ve korunması ile ilgili çalışmalara doğrudan katılması gerekmektedir. Diğer yandan çıkarılan kanun

ve yönetmeliklerin çoğu tam olarak uygulanamamakta ve bazıları da geçerliliğini yitirmiş durumdadır. Çevre sorunlarının çözümünü güçleştiren ve çeşitli sorunların kalıcı duruma gelmesine neden olan afların da kanunlardan ve uygulamadan kesinlikle çıkarılması gerekmektedir. Bu nedenlerle çevre konusunda açıklık politikasının izlenmesi, mevzuattaki karmaşanın giderilmesi, kirlilik izleme ve kontrol ağı ile çevre referans laboratuvarlarının kurulması, çevresel kaynakların envanteri çalışmalarının tamamlanarak bütün ülkeyi kapsayacak çevre veri bankasının oluşturulması, ekonomi ve çevrenin birbirine entegre edilmesi, çevre muhasebesi sisteminin oluşturulması, çevre yönetiminde onarımcı politikalar yanında kirliliği oluşmadan önleyici politikalara ağırlık verilmesi ve çevre araştırmalarının geliştirilmesi gerekmektedir. Etkin bir çevre politikası yürütmek için Çevre Bakanlığı'na daha geniş yetkiler verilmeli, Bakanlık taşra örgütleri aktif duruma getirilmeli, teknik donanım ve personel gereksinimi karşılanmalı ve bu çalışmalar için yeterli finansman olanağı sağlanmalıdır. Ülkesel düzeyde şehirleşme, sanayileşme, tarım, turizm vb. faaliyetler ile çevresel kaynakların kullanımı, kirlenmesi ve korunmasını kapsayacak biçimde çevre politikalarının saptanıldığı Ulusal Çevre Eylem Programlarının AB Çevre Eylem Programlarına paralel olarak hazırlanması ve uygulamaya geçirilmesi gerekmektedir. Ayrıca çevre politikalarının eksikliği nedeni ile canlı yaşamını tehlikeye düşürebilecek biçimde bozulmuş yörelerde, Ulusal Eylem Programlarının bir parçası olarak tedavi edici programlar hazırlanmalı ve uygulanmalıdır. Bunun için gerekli kaynaklar; bütçeden ayrılacak paylar, kirlenmeye kaynaklara uygulanan para cezaları ve vergiler ve ulusal ve uluslararası çevreci kuruluşlardan sağlanabilir.

Türkiye gelişmekte olan bir ülke olduğundan, çevre koruma ve kalkınma hedeflerinin birbiri ile çelişmemesi, aksine uyumlu olması gerekmektedir. Çünkü uzun vadeli ve gelecek kuşaklara faydalı olacak kalkınma, çevre koruma hedefi ile çelişmemelidir. Ülkemizde kısa vadeli kalkınma amaçlarının gerçekleştirilmesi için çevre değerlerinin korunması amacından vazgeçilmekte ve çevrenin tahribine neden olan gelişmelere yardımcı olunmaktadır. Diğer yandan başta kamu kurumları olmak üzere yatırımcı kuruluşlar, çevre koruma konusunda çok duysuz davranmaktadır. Bu nedenle ülkemizde görece olarak diğer bölgelere göre daha fazla sanayileşmiş bölgelerde sanayi tesisleri ile yöre halkı arasında, özellikle 1970'li yıllardan itibaren sürekli bir çatışma ortamı oluşmuş olup, yatırımcılar çevre ile uyumlu üretim teknolojilerini kullanmadıkları ve neden oldukları kirlilik düzeylerini kabul edilebilir standart değerlerin altına düşürmedikleri sürece, bu kesimler arasındaki ilişkilerin düzeltilmesi de oldukça güç olacaktır. Bunun sağlanabilmesi için Çevre Bakanlığı ve diğer kamu kurumları ile özel çevreci kuruluşlara büyük yükümlülükler düşmektedir.

LİTERATÜR

1. ALTUĞ, Fevzi, Çevre Sorunları, U.Ü. Güçlendirme Vakfı Yayın No: 41, U.Ü. İ.İ.B.F. İşletme İktisadi ve Muhasebe Araştırma ve Uygulama Merkezi No: 41, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1990.
2. ANONİM, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967), Başbakanlık Devlet Basımevi, Ankara, 1962.
3. ANONİM, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), TBMM Basımevi, Ankara, 1967.
4. ANONİM, Yeni Stratejiler ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl (1973-1977), DPT Yayını, No: 1272, Ankara, 1972.
5. ANONİM, The State of The Environment in The European Community, First Report, Commission of The European Communities, Luxemburg, 1977.
6. ANONİM, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), DPT Yayını, No: 1664, Ankara, 1978.
7. ANONİM, The State of The Environment in The European Community, Second Report, Commission of The European Communities, Federal Republic of Germany, 1979.
8. ANONİM, Avrupa Topluluğu'nda ve Türkiye'de Çevre Mevzuatı, TÇSV Yayını, Ankara, 1983.
9. ANONİM, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989), DPT Yayını, No: 1974, Ankara, 1984.
10. ANONİM, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1989-1994), DPT Yayın No: 2174, Ankara, 1989.
11. ANONİM, Avrupa Topluluğunda Çevre Politikaları ve Uygulamaları, TÜSIAD Yayını, No: T/90-11.134, İstanbul, 1990.
12. ANONİM, Türkiye Çevre Mevzuatı, TÇV, Ankara, 1991.
13. ANONİM, Environmental Policies in Turkey, OECD, Parice, France, 1992.
14. ANONİM, The State of The Environment In The European Community, Overview, Commission of The European Communities, Brusses, 1992.
15. ANONİM, Research After Maastricht: An Assessment A Strategy, Bulletin of The European Communities, Supplement 2/92, Luxemburg, 1992.
16. ANONİM, From The Single Act To Maastricht and Beyond: The Means To Match Our Ambitions, Bulletin of The European Communities, Supplement 2/92, Luxemburg, 1992.
17. ANONİM, Çevre, VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT Yayın No: 2360, Ankara, 1994.
18. ANONİM, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1926-2000), DPT, Ankara, 1995.
19. ANONİM, Türkiye'nin Çevre Sorunları 95, TÇV Yayını, Ankara, 1995.
20. ANONİM, 1997 Yılı Programı, DPT, Ankara, 1996.
21. ANONİM, Çevre Bakanlığı Kayıtları, (Yayınlanmamış Döküman), Ankara, 1997.
22. BRUNDTLAND, G.H. et al., Our Common Future, World Commission on Environment and Development, Oxford University Press, Oxford, UK, 1987.
23. DİNÇER, Meral, Çevre Gönüllü Kuruluşları, TÇV Yayını, Ankara, 1996.
24. EGELLİ, Gülün, Avrupa Birliği ve Türkiye'de Çevre Politikaları, TÇV Yayını, Ankara, 1996.
25. ERTÜRK, Hasan, Çevre Bilimlerine Giriş. U.Ü. Güçlendirme Vakfı Yayın No: 10, U.Ü.İ.B.F. İşletme İktisadi ve Muh. Araş. ve Uyg. Merkezi Yayın No: 10, Bursa, 1996.

26. GÖRMEZ, Kemal, Türkiye'de Çevre Politikaları, Gazi Büro, Ankara, 1991.
27. GÖRMEZ, Kemal, Çevre Sorunları ve Türkiye, Gazi Büro, Ankara, 1997.
28. İLKİN, Akın ve ALKIN, Erdoğan, Çevre Sorunları, TOBB Ekonomik ve Sosyal Sorunlar Çözüm Önerileri Dizisi: 1, TOBB Yayın No: 203, AYDB: 94, Ankara, 1991.
29. KARPUZCU, Mehmet, Çevre Ekonomisi, İTÜ Kütüphanesi Sayı: 1348, Birinci Baskı, İTÜ İnşaat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1987.
30. KAVRUK, Hikmet, Türkiye'de Çevre Zihniyeti ve Çevre Teşkilatlanması, TTK Karınca, Sayı: 690:36-42, Ankara, 1994.
31. KELEŞ, Ruşen, Çevre ve Siyaset. İnsan Çevre Toplum İçinde, (Derleyen: R. Keleş), İmge Kitabevi Yayınları No: 46, s.147-189, Ankara, 1992.
32. KELEŞ, Ruşen ve HAMAMCI, Can, Çevrebilim, İmge Kitabevi, Ankara, 1993.
33. KİŞİ, Yaşar, Dünya ve Ülkemizde Çevre Sorunları, Çevre ve İnsan, Yıl: 7, Sayı: 26:11-17, Ankara, 1996.
34. NAZLIOĞLU, Meral Dinçer, Türkiye'de Çevreye Bakış. Orta Asya ve Karadeniz Çevre Konferansı İçinde, TÇV Yayını, s.21-34, Ankara, 1994.
35. ÖKÇEN, Gündüz, 2. Meşrutiyet Döneminde Yeni Köylerin Kurulmasına ve Köylerde Çevre Sağlığına İlişkin Temel Düzenlemeler, A.Ü.S.B.F. Dergisi, Fehmi Yavuz'a Armağan, SBF Yayını, s.178-181, Ankara, 1983.
36. ÖZ, Esat, Dünya'da ve Türkiye'de Ekolojik Hareketlerin Gelişimi: Çevre Koruma Derneklerinden Siyasi Partilere, Türkiye Günlüğü, SAYI: 3: 28-35, 1989.
37. ÖZ, Esat, Çevre Sorunları ve Menfaat Grupları: Sendikalar ve Kooperatifler Örneği Üzerine Düşünceler, TTK Karınca, Sayı: 690:18-21, Ankara, 1994.
38. ÖZÇELİK, Ahmet, Çevrenin Korunmasında Kooperatifin Yeri, TTK Karınca, Sayı: 666:18-21, Ankara, 1992.
39. PEARCE, D., MARKANDYA, A. and BARBIER, E.B., Blueprint For A Green Economy, Fourth Printing, Earthscan Publication Ltd., London, UK, 1990.
40. PEARCE, Davin and TURNER, R. Kerrry, Economics of Natural Resources and the Environment, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, USA, 1990.
41. TANRIVERMİŞ, Harun, Türkiye'de Çevre Örgütlenmesi ve Çevre Sorunlarının Önlenebilmesi Yönünden Örgütlenmenin Önemi, TTK Karınca, Sayı: 690:30-35, Ankara, 1994.
42. TANRIVERMİŞ, Harun, Sanayinin Neden Olduğu Çevre Kirliliğinin Tarıma Verdiği Zararların Değerinin Biçilmesi: Samsun Gübre ve Karadeniz Bakır Sanayileri Örneği, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 1996.
43. TURNER, R.K., PEARCE, D., and BATEMAN, I., Environmental Economics An Elementary Introduction, TJ Press Ltd, Cornwall, UK, 1994.
44. ULUATAM, Özhan, Makro İktisat Genişletilmiş 8. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara, 1995.
45. URAL, Engin, Çevre Politikası ve Çevre Hukuku, TÜBİTAK Çevrebilim Sempozyumu, s.13-24, Ankara, 1991.
46. YAVUZ, Fehmi, Çevre Sorunları Genellikle ve Ülkemiz Açısından, AÜSBF Yayını No: 385, Ankara, 1975.
47. YÜCEL, Muzaffer, Çevre Sorunları, Ç.Ü.Z.F. Genel Yayın No: 109, Ders Kitapları No: 28, Adana, 1995.
48. ZİLELİOĞLU, Hilal, Avrupa Topluluklarında Çevre Politikası ve Hukuk, Uluslararası Çevre'91 Kongresi İçinde, Editör: G.Kocasoy, Türk Kadını Tanıtma ve Güçlendirme Vakfı, s.227-243, İstanbul 1991.

BİBLİYOGRAFYA (1997)

SOYADI, ADI	AY (SAYI)	SAYFA	KONU
ATAY Osman	Nisan-Haziran (116)	58-64	İşletmelerde Gelişme ve Kalite Yönetimi
BAŞYAZI	Ocak-Mart (115)	3	
BAŞYAZI	Nisan-Haziran (116)	3	
BAŞYAZI (Yavuz KOCA)	Temmuz-Eylül (117)	3-4	Gelecek 500 Yıl ve Büyük On.
BAŞYAZI (Yavuz KOCA)	Ekim-Aralık (118)	3-4	Türkiye'nin Risk Alma Önkoşulu
COŞGE Belgin BAYRAKTAR Nilgün	Nisan-Haziran (116)	27-37	Endüstri Bitkileri Tarımda Üretici Örgütlenmesi
KELEŞ İhsan	Temmuz-Eylül (117)	55-68	Kent Planlarında Arazi ve Arsa Düzenlemesi
KIZILARSLAN Nuray GÜRLER Zafer	Ekim-Aralık (118)	5-29	Tokat Merkez İlçede Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerine Ortak Olan Üreticilerin Kooperatife Katılımını Etkileyen Sosyal ve Ekonomik Faktörlerin Ekonometrik Analizi
KORKMAZ Fahrettin	Temmuz-Eylül (117)	43-54	Erzurum'da Uygulanan Hayvancılık Kredilerinin Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma
ÖZÇELİK Ahmet CEYHAN Vedat	Ocak-Mart (115)	32-58	Tarımda Risk Analizinde İhtimal Dağılımlarının Elde Edilme Yöntemleri

SOYADI, ADI	AY (SAYI)	SAYFA	KONU
ÖZÇELİK Ahmet	Nisan-Haziran (116)	4-26	Tüketim Kooperatiflerinin Önemi
ÖZÇELİK Ahmet SAYILI Murat	Temmuz-Eylül (117)	7-31	Türkiye'de Şeker Pancarı Bedellerinin Ödenmesi Karşısında Çiftçilerin Durumu
PARILTI Nurettin	Ocak-Mart (115)	59-72	Örgütsel Davranışın Etkinliği Açısından Tüketici Davranışları
SAYIN Gengiz	Ekim-Aralık (118)	31-40	Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikaları
ŞAHİN Kasım GÜREL Aykut ARAS Yusuf	Ocak-Mart (115)	22-31	Süt Sığırcılığı Projesi Uygulaması: Anberinarkı Tarımsal Kalkınma Kooperatifi Örneği
TANRIVERMİŞ Harun	Ocak-Mart (115)	4-21	Türkiye'de Tarımsal Faaliyet Alanında Görev Alan KİT'lerin Özelleştirilmesi ve Kooperatifler
TANRIVERMİŞ Harun	Ekim-Aralık (118)	41-77	Türkiye'de Çevre Politikaları
TAYŞI İsmet	Nisan-Haziran (116)	38-57	Tarım ve Köyşleri Bakanlığının Merkezi Örgüt Yapısının Geçirdiği Evreler
TURAN Nurcan	Temmuz-Eylül (117)	32-42	Avrupa'da Kooperatifçilik Hareketi ve Avrupa Birliği Kooperatif İlişkileri

DUYURU

Üçüncü Sektör KOOPERATİFÇİLİK YAZIM KURALLARI

- 1- Dergiye gelen eserlerin basımı öncesinde HAKEM görüşü alınır. Yayın kuruluna gönderilen yazıların dergide yayınlanabilmesi için Yayın Kurulunca, belirlenen yayım kurallarına uygun görülmesi ve Hakem Heyeti tarafından kabul edilmesi gerekir. Yayınlanması uygun görülmeyen yazılar hakkında yazarına/yazarlarına bilgi verilir.
- 2- Üçüncü Sektör KOOPERATİFÇİLİK DERGİSİ'nde Dünyada ve Türkiye'de Kooperatifçilik, tarım yönetimi, ekonomi, işletme, sosyo-kültürel vb. konularda yazılara yer verilecektir.
- 3- Yazılar, 15 daktilo sayfasını geçmeyen, birbuçuk aralıklı, sayfanın bir yüzüne anlaşılır bir dille yazılmış olmalıdır. Türkçe karşılığı olmayan teknik ve yabancı dildeki terimlerin parantez içinde kısa açıklaması yapılmalıdır.
- 4- Tercüme yazılarda, tercümenin yapıldığı yayının adı, cildi, sayısı, sayfası, yazarı ve ülkesi belirtilmelidir. Mümkünse yazının orijinalinin fotokopisi eklenmelidir.
- 5- Dergimizde yayınlanan yazılar sadece yazarların görüşlerini taşır. Kurumumuz için bağlayıcı husus taşımaz.
- 6- Yayınlanmak için tarafımıza gelen yazıların yayınlanıp yayınlanmamasına ve dergimizde nasıl yer alacağına Yayın Kurulumuz karar verir. Yayın Kurulu gerektiğinde yazılarda kısaltma ve düzeltme yapılmasını önerebilir.
- 7- Şekil ve grafik numarası ve ismi altına, tablo numarası ve ismi ise üzerine var ise kaynağı altına yazılmalıdır.
- 8- Bilimsel makalelerde faydalanılan kaynaklar metin içinde (1), (2) vb. gibi rakamlarla numaralandırılmalı ve temin sonunda da eser içinde veriliş sırasına göre yazılmalıdır.
  - a- Kaynak makale ise; yazarın soyadı, adı, makalenin tam başlığı, yayının adı, cilt no, sayısı, yılı, sayfa numarası,
  - b- Kaynak kitap ise; yazarın soyadı, adı, kitabın adı, varsa editörü, yayın yeri, yayın no, yayınlandığı yer, yıl, sayfa numarası,
  - c- Kaynak tebliğ ise yazarın soyadı, adı, tebliğin adı, kongre, seminer ya da konferansın adı, düzenlendiği yer, yıl, sayfa no,
- 9- Yazarın ismi ile ünvanı makale başlığının altında, varsa bağlı kuruluşu ise ilk sayfanın altında olacaktır.
- 10- Yazılarda İngilizce başlık ve 50 sözcüğü geçmeyecek İngilizce abstrack ile Türkçe özete yer verilecektir.
- 11- Makalenin ana fikrini oluşturan ve spot niteliği taşıyan önemli kısımların altı çizilecektir.
- 12- Yayınlanan yazılar için Türk Kooperatifçilik Kurumu'nun önceden belirttiği esaslar dahilinde hesaplanacak telif ücretinden hakem ücreti düşüldükten sonra kalan kısmı yazarına ödenir.
- 13- Dergide makalesi yer alan yazarlara beşer adet dergi gönderilecektir.
- 14- Dergimiz Bakın Meslek İlkelerine uyar.

Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı Organları YÖNETİM KURULU

- Başkan** : **Kâmil ÖZDEMİR**
Pankobirlik Genel Müdürü
- Başkan Yardımcısı** : **M. Nedim YILMAZ**
TİGEM - Daire Başkanı
- Muhasip Üye** : **Turhan GEVREK**
Pankobirlik Genel Müdürlüğü Muhasebe Müdürü
- Üye** : **Doç. Dr. Burhan AYKAÇ**
G.Ü. İ.İ.B.F. Öğretim Üyesi
- Üye** : **Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ**
G. Üni. İİBF İşletme Bölümü Öğretim Üyesi
- Üye** : **Prof. Dr. Celâl ER**
A.Ü. Ziraat Fakültesi Öğretim Üyesi
- Üye** : **Nurettin HAZAR**
Türk Kooperatifçilik Kurumu Eski Başkanı
- Üye** : **Yıldırım ÖZGEN**
T. Esnaf ve Sanatkarlar Kefalet Kooperatifleri
Merkez Birliği Müfettişi
- Üye** : **İlhan YILDIRIM**
Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği Genel
Müdürlüğü Uzman

DENETLEME KURULU

- Başkan** : **Rıza KOZANOĞLU**
Pankobirlik Genel Müdür Yardımcısı
- Üye** : **H. Turgut ÖZDENER**
Emekli
- Üye** : **Nail TAN**
Kültür Bakanlığı Türk Halk Müziği Korosu Uzmanı

◆ Vakıf organlarının üyelerinin isimleri Soyadı sırasıyla yazılmıştır.

TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KURUMUNUN YAYINLARI

KDV DAHİL FİYATI
(1997 Yılı için)

1-	1163 Sayılı Kooperatifler Kanununun Uygulanmasında Kooperatiflerin Durumu ve Sorunları (VII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Tebliğler)	120.000
2-	Kooperatif Şirketler (Yayın No. 30)	60.000
3-	Çeşitli Ülkelerde Toprak Reformu Uygulamaları (Yayın No. 34)	120.000
4-	Kooperatifçilik ve İlkokul (Yayın No. 38)	60.000
5-	Kooperatifçilik Bilgisi (Yayın No. 40)	90.000
6-	Büyük Mağazacılık ve Tüketim Kooperatifçiliği (Yayın No. 41)	120.000
7-	Ekonomik ve Sosyal Gelişmeler Karşısında Türkiye'de Kooperatifçilik Politikası IX. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi-Tebliğler (Yayın No. 42)	75.000
8-	Türk Kooperatifçiliği Üzerine Düşünceler (Yayın No. 43)	120.000
9-	X. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi - Tebliğler (Yayın No. 44)	120.000
10-	Atatürk ve Kooperatifçilik (Yayın No. 45)	90.000
11-	The Co-operative Movement In Turkey And Its Expected Developmer.t (Yayın No. 46)	90.000
12-	Kooperatiflerin Vergilendirilmesi ve Vergi Sorunları (Yayın No. 47)	120.000
13-	Türkiye Ekonomisinde Tarımsal Amaçlı Kooperatifçilik İşletmeleri (Yayın No. 48)	180.000
14-	Kooperatiflerin Dış Ticaret Açısından Milli Ekonomiye Katkıları (Yayın No. 49)	180.000
15-	Köy Kalkınma Kooperatiflerinde Yönetim (Yayın No. 50)	120.000
16-	Çorlu İlçesi Seymen Köy Kalkınma Kooperatiflerinde Grup Tanımının Ekonomik Analizi (Yayın No. 52)	120.000
17-	Vakıflar Tüzüğü (Yayın No. 53)	60.000
18-	Karınca Dergisi Kooperatifçilikle İlgili Bibliyografya (Yayın No. 55)	120.000
19-	XI. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi - Tebliğler (Yayın No. 57)	180.000
20-	XI. International Turkish Cooperative Congress-Papers (Yayın No. 59)	180.000
21-	Türkiye'de Kooperatiflerin Verimli Çalışmaları Açısından Yatay ve Dikey Bütünleşme Hareketleri (Yayın No. 60)	180.000
22-	Tarımsal Üretimde Kooperasyon ve Türk Tarımına Uygulanabilirliği (Yayın No. 61)	120.000
23-	Marketin Functions On Foreign Trade In Turkey And In The United States Of America (Yayın No. 63)	180.000
24-	"Dünyada Mekan" Konut Kooperatifleri-Seminer-Tebliğleri (Yayın No. 64)	120.000
25-	"Altın Bilezik" Esnaf ve Sanatkarlar Kefalet Kooperatifleri - Seminer Tebliğleri (Yayın No. 65)	120.000
26-	"Bir Lokma Bir Hırka" Tüketim Kooperatifleri - Semineri Tebliğleri (Yayın No. 66)	120.000
27-	XII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi - Tebliğler (Yayın No. 67)	180.000
28-	XII. International Turkish Cooperative Congress-Papers (Yayın No. 68)	180.000
29-	Türkiye'de Tüketim Kooperatiflerinin Bugünkü Durumu, Alınması Gereken Tedbirler - Araştırma (Yayın No. 70)	180.000
30-	Anadolu Basınında Kooperatifçilik (Yayın No. 71)	160.000
31-	Bütün Değişiklikleriyle Kooperatifler Kanunu (Yayın No. 72)	150.000
32-	Türkiye'deki Sendikal Faaliyetler İçindeki Tüketim Kooperatiflerinin Durumu ve Gelişme İmkânları - Araştırma (Yayın no. 73)	180.000
	Yeni Seminer Tebliğleri - (Kooperatifçilik Dergisi Özel Sayısı)	150.000
33-	Türkiye'deki Kooperatiflerin Avrupa Topluluğu Bünyesine Entegrasyonu - Seminer Tebliğleri (Yayın No. 74)	120.000
34-	"Kooperatifler ve Özelleştirme" Seminer Tebliğleri (Yayın No. 75)	120.000
35-	XIII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Türkçe Tebliğler (Yayın No. 76)	180.000
36-	XIII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi-İngilizce/Almanca Tebliğler (Yayın No. 77)	210.000
37-	Kooperatif Yönetim Kurulu Üyelerinin Hukuki Sorumluluğu (Yayın No. 78) (1991 Yılı)	240.000
38-	1992 Kooperatifçilik Yıllığı (Yayın No. 80)	270.000
39-	XIV. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Türkçe Tebliğleri (Yayın No. 81)	270.000
40-	XIV. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi İngilizce/Almanca Tebliğleri (Yayın No. 82)	270.000
41-	Milli Hakimiyetin İktisadi, Sosyal ve Kültürel Temelleri Sempozyomu Tebliğler (Yayın No. 83)	180.000
42-	1993 Kooperatifçilik Yıllığı (Yayın No. 84)	600.000
43-	1994 Kooperatifçilik Yıllığı (Yayın No. 85)	600.000
44-	XV. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Türkçe Tebliğler (Yayın No. 86)	600.000
45-	XV. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi İngilizce/Almanca Tebliğler (Yayın No. 87)	600.000

DERGİLER	KARINCA	KARINCA KARDEŞ	KOOPERATİFÇİLİK	COOPERATION İN TÜRKİYE
Adet (TL)	200.000	Karınca'nın Eki	400.000	750.000
Adet \$	2	olup parasızdır.	4	8
Adet (DM)	3		4	12
Yıllık (TL)	2.000.000		1.500.000	1.500.000
	(12 sayı ve Ka- rınca Kardeş)		(4 sayı)	(2 sayı)

Yayın İsteme Adresi : Türk Kooperatifçilik Kurumu, Mithatpaşa Cad. No. 38/A
06420 Kızılay/Ankara
Tel : (312) 431 61 25 - 431 61 26
Faks : (312) 434 06 46

Yayın Bedeli yatırmak için Banka Hesap No: T.C. Ziraat Bankası Kızılay Şb. 304400/4-5 - ANKARA
Not: PTT ile kitap yayın isteyenlerin; PTT masrafı dahil yayın bedelini hesabımıza yatırdıklarına dair
maktubuzlarını talep dilekçelerine eklemeleri gereklidir. (Beher kitap için PTT gideri: 30.000 TL.)